

พระคณศ : ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

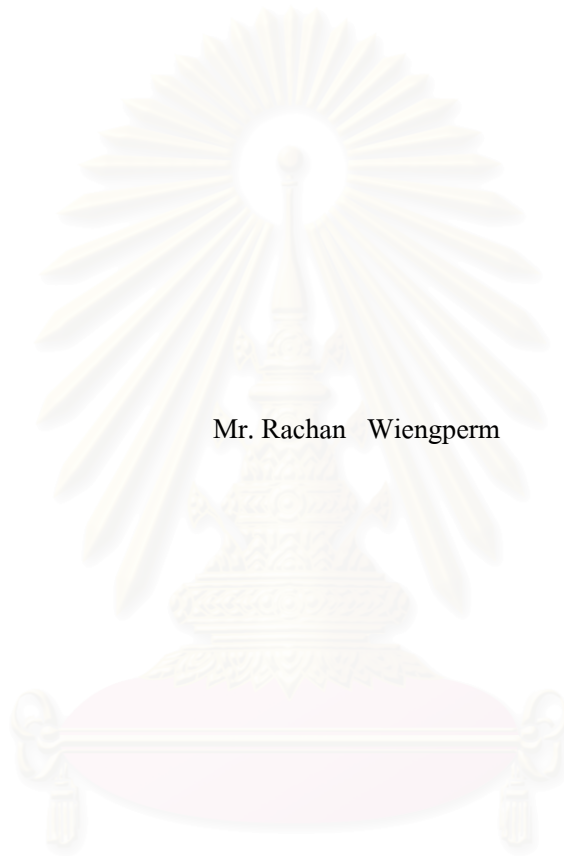
สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2550

ลิขสิทธิ์เป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

GANESHA : MYTH AND RITUAL IN THAI SOCIETY

Mr. Rachan Wiengperm

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in Thai

Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2007

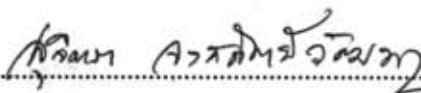
Copyright of Chulalongkorn University

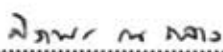
หัวข้อวิทยานิพนธ์ พระคณศ : ดำเนินและพิธีกรรมในสังคมไทย
โดย นายราชันย์ เวียงเพิ่ม
สาขาวิชา ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.ศิราพร ณ ถลาง

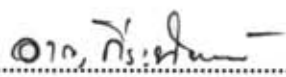
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

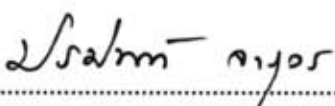

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ธีระพันธ์ เหลืองทองคำ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิราพร ณ ถลาง)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อาร์ดา กิระนันท์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ปรมินทร์ จารูร)

ราชันย์ เวียงเพิ่ม : พระคเณศ : ดำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย (GANESHA : MYTH AND RITUAL IN THAI SOCIETY) อ.ที่ปรึกษา รศ. ดร. ศิราพร ณ ถลาง, 166 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมตำนาน พิธีกรรม ความเชื่อต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศและวิเคราะห์การดำรงอยู่ของคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศในสังคมไทย โดยรวบรวมจากข้อมูลที่เป็นเอกสารและรวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศในเขตกรุงเทพมหานคร และเขตปริมณฑลเป็นหลัก

ผลการศึกษาพบว่า ดำนานพระคเณศที่ปรากฏในสังคมไทย เป็นตำนานที่มีการนำเค้าโครงเรื่องมาจากปุราณะของอินเดีย ดำนานพระคเณศที่คนไทยรับรู้มากที่สุดมี 2 ดำนาน คือ ดำนานการต่อเศียรพระคเณศ และตำนานพระคเณศเสีงา นอกจากนี้ยังมีตำนานพระคเณศที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติฮินดูกับพุทธศาสนาอีกด้วย

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในประเทศไทยมีปรากฏอยู่ในทั้ง เทวสถาน พุทธสถาน บ้านเรือนประชาชนทั่วไป รวมถึงค่านักทรงเจ้าที่มีการประทับทรงพระคเณศ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศมีลักษณะผสมผสานระหว่างคติ ฮินดู พุทธ และไสยศาสตร์ อันเป็นปัจจัยที่ทำให้คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศดำรงอยู่ในสังคมไทย

นอกจากนั้น การที่พระคเณศดำรงอยู่ในฐานะเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ เทพเจ้าผู้บำบัดทุกข์ เทพเจ้าผู้ประทานโชคลาภ และเทพเจ้าผู้ป้องกันอุปสรรค ทำให้พระคเณศมีบทบาทสำคัญและดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องยาวนานมาในสังคมไทยโดยเฉพาะในปัจจุบันนี้

ภาควิชา ภาษาไทย
สาขาวิชา ภาษาไทย
ปีการศึกษา 2550

ลายมือชื่อนิสิต.....*อานันท์ เวียงเพิ่ม*.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....*ศิราพร ณ ถลาง*.....

4780191022 : MAJOR THAI

KEY WORD : MYTH / RITUAL / GANESHA / THAI SOCIETY

RACHAN WIENGPORM : GANESHA : MYTH AND RITUAL IN THAI SOCIETY.

THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. SIRAPORN NA THALANG, Ph.D, 166 pp.

The purpose of this thesis is to gather information about myth, ritual and belief related to Ganesha, to analyze the persistence of the belief and ritual related to Ganesha in Thai society. The researcher compiled information from document and field work particularly in Bangkok and surrounding area.

It is found that the myth of Ganesha known in Thai society came from Purana in India. The two most popular stories are the story about Ganesha losing his head and the story about Ganesha losing his tusk. Besides, there is also a story of Ganesha that reflects the integration between Hinduism and Buddhism.

Rituals about Ganesha are performed in Hindu temples, Buddhist temples, people's houses and also in the spirit – medium places. Rituals about Ganesha in Thai society reflect the integration between Hinduism, Buddhism and magic which is the factor of the persistence of Ganesha in Thai society.

In addition, in Thai society, Ganesha is respected as God of Arts, God of suffering relieve, God of Luck, and God of protection from obstacles. Such various roles of Ganesha enhance the persistence of the belief in Ganesha in Thai society.

Department : Thai
Field of study : Thai
Academic Year : 2007

Student's Signature *Rachan Wiengperm*
Advisor's Signature *Siraporn Na thalang*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี อันเนื่องมาจากความเมตตา และกรุณาอย่างยิ่งจาก ท่านรองศาสตราจารย์ ดร. ศิราพร ณ ถลาง อาจารย์ที่ปรึกษาผู้ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางด้าน คติชนวิทยา ซึ่งถือว่าเป็นคุณประโยชน์ต่องานวิจัย อีกทั้งยังเป็น “ ครู ” ผู้ดูแลเอาใจใส่ในการตรวจ และแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนกระทั่งสำเร็จ ผู้วิจัย ในฐานะ “ ศิษย์ ” รู้สึกสำนึกในพระคุณของครู อย่างสุดซึ้งและขอกราบขอบพระคุณ “ ครู ” อย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ ท่านรองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา “ ครู ” ผู้พร่ำสอน ให้ “ ศิษย์ ” ได้มีพร้อมซึ่งวิชา และจรณะ อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมบูรณ์พร้อม ทั้งในแนวทางแห่งโลกียธรรม และโลกุตระธรรม ซึ่ง “ ศิษย์ ” จะประพฤติตามคำสอนของ “ ครู ” นับแต่ในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด ให้สมกับความปรารถนาของ “ ครู ” ที่มีต่อ “ ศิษย์ ” ตลอดไป

ขอกราบขอบพระคุณ ท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ อาจารย์อารดา กิระนันท์ และท่านอาจารย์ ดร. ประมิมท์ จารุวร ซึ่งเป็นคณะกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ และเป็นทั้ง “ ครู ” ผู้ให้ความรู้ กับ “ ศิษย์ ” ในด้านวรรณคดีไทย และคติชนวิทยา อีกทั้งยังกรุณาให้คำแนะนำในการแก้ไข วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ “ ครู ” ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้ศิษย์ได้ ก้าวเข้ามาแสวงหาความรู้ ณ สถานศึกษาแห่งนี้ อีกทั้งยังเป็นผู้ที่คอยให้กำลังใจแก่ศิษย์เสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธัมโม) วัดอัมพวัน จังหวัด สิงห์บุรี ที่ได้เมตตากรุณาสงเคราะห์สอนการเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนทำให้ “ ลูก ” มีสติและ ปัญญาในการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบคุณ คุณบัญชา ศรีบรรสมบัติ “ พี่ ” ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้ “ น้อง ” ได้เขียน วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นมาจนสำเร็จ และขอขอบคุณพี่ ๆ เพื่อน ๆ ทุกคนที่รักยิ่ง ที่คอยให้ความ ช่วยเหลือ และให้กำลังใจในการต่อสู้กับอุปสรรคจนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมความ ปรารถนา

ท้ายที่สุดขอกราบขอบพระคุณบิดาและมารดา ผู้ซึ่งเป็นที่รักและเคารพอย่างยิ่งของบุตร ซึ่งเป็นผู้ให้ชีวิตและความรู้และกำลังใจแก่บุตรเสมอมา จนกระทั่งผู้วิจัยมีความพากเพียรในการทำ วิทยานิพนธ์ให้สำเร็จสมบูรณ์ดังที่ตั้งใจความหวังไว้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
1.3 สมมติฐานของการวิจัย.....	5
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	6
1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
2 ความเชื่อเรื่องพระคเณศในคติฮินดูและในสังคมไทย	10
2.1 ความเป็นมาของพระคเณศในสังคมอินเดียและในสังคมไทย.....	10
2.2 พระนามของพระคเณศ.....	17
2.3 รูปลักษณ์ของพระคเณศ.....	19
2.4 รูปแบบการสร้างรูปเคารพพระคเณศในปุราณะ.....	26
2.5 รูปแบบการสร้างรูปเคารพพระคเณศที่พบในประเทศไทย.....	29
2.6 การเผยแพร่คติความเชื่อเรื่องพระคเณศในสังคมไทย.....	31
3 ตำนานพระคเณศในคติฮินดูและในสังคมไทย	44
3.1 ตำนานพระคเณศที่ปรากฏในปุราณะของฮินดู.....	44
3.2 ตำนานพระคเณศฉบับลายลักษณ์ที่ปรากฏในสังคมไทย.....	50
3.2.1 ตำนานการกำเนิดพระคเณศ.....	50
3.2.2 ตำนานพระคเณศเสียวา.....	52

บทที่	หน้า
3.3	ตำนานพระคเณศในการรับรู้ของคนไทยในปัจจุบัน..... 54
3.3.1	ตำนานพระคเณศจากการรับรู้ของพราหมณ์..... 54
3.3.2	ตำนานพระคเณศในการรับรู้ของประชาชนทั่วไป..... 56
3.3.3	ตำนานพระคเณศในการรับรู้ของร่างทรง..... 60
4	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในสังคมไทย..... 64
4.1	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวสถาน..... 64
4.1.1	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์)..... 65
4.1.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม)..... 71
4.1.3	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในวัดวิษณุ อินทธรรมสภา..... 79
4.1.4	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวสถานเทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช)..... 86
4.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในพุทธสถาน..... 92
4.2.1	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในวัดสุทัศน์เทพวราราม..... 92
4.2.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในวัดวัชรธรรมสาธิตวรวิหาร..... 94
4.3	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวาลัยเอกชนและสถาบันการศึกษา..... 97
4.3.1	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในศาลพระพิฆเนศวร สีแยกห้วยขวาง..... 97
4.3.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักพระคเณศนามบินน้ำ..... 103
4.3.3	พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์และดนตรีไทย..... 107
4.3.4	พิธีไหว้ครูในสถานศึกษา..... 108
4.4	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักร่างทรง..... 112
4.4.1	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักเจกเจศ..... 113
4.4.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักควิลัยเทวสถาน..... 116
4.5	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในบ้านเรือน..... 120
4.5.1	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศของชาวไทยฮินดู..... 121
4.5.2	พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศของชาวไทยทั่วไป..... 124
5	การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระคเณศในสังคมไทย..... 131
5.1	การดำรงอยู่ในพิธีกรรมโดยการผสมผสานระหว่างศาสนา..... 131
5.1.1	การผสมผสานระหว่างฮินดู และพุทธศาสนาในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ..... 131

5.1.2 การผสมผสานระหว่างฮินดูกับไสยศาสตร์ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ.....	136
5.1.3 การผสมผสานระหว่างฮินดู พุทธศาสนา ไสยศาสตร์ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ.....	138
5.2 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าในสังคมไทย.....	141
5.2.1 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าด้านศิลปวิทยาการ.....	142
5.2.2 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าผู้บำบัดทุกข์ การแก้ไขปัญหาชีวิตและการรักษาโรค.....	146
5.2.3 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าผู้ป้องกันอุปสรรค.....	147
5.2.4 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าแห่งโชคลาภและความร่ำรวย.....	151
6 บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	153
รายการอ้างอิง.....	158
บรรณานุกรม.....	160
ภาคผนวก.....	163
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	166

สารบัญภาพ

รูปที่	หน้า
1	ผังการตั้งพระคณศในเทวสถานโบสถ์พราหมณ์..... 65
2	พระครูวามเทพมุนี พราหมณ์ผู้ประกอบพิธี..... 67
3	บุษบกรูปหงส์ ใช้ประดิษฐานเทวรูปพระคณศ พระอิศวร และพระอุมา..... 69
4	ผังการตั้งพระคณศในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี..... 72
5	เทวรูปพระคณศ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ณ วัดพระศรีมหาอุมาเทวี..... 74
6	พราหมณ์ขณะทำพิธีอารตีหน้ากองกฐณฑ์ เพื่อบูชาองค์พระคณศ..... 77
7	ผังแสดงภาพพระคณศที่ประดิษฐาน ณ วัดวิษณุ อินดุธรรมสภา..... 80
8	ภาพพระคณศที่ประดิษฐาน ณ วัดวิษณุ อินดุธรรมสภา..... 81
9	พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมบูชาพระคณศ ในพิธีคณศจตุรฤ ณ วัดวิษณุ อินดุธรรมสภา..... 83
10	ผังแสดงภาพพระคณศที่ประดิษฐาน ณ เทพมณเฑียร (สมาคมอินดุสมาช)..... 87
11	ภาพพระคณศที่ประดิษฐาน ณ ศาลพระพิฆเนศวร์ สีแยกห้วยขวาง..... 98
12	ภาพเครื่องบูชาในพิธีกรรมบูชาพระคณศ ณ ศาลพระพิฆเนศวร์สีแยกห้วยขวาง..... 100
13	ภาพพระคณศที่ประดิษฐาน ณ ตำหนักพระคณศสนามบินน้ำ..... 105
14	ภาพบริวารพระคณศที่ประดิษฐาน ณ ตำหนักพระคณศสนามบินน้ำ..... 106
15	ภาพการจัดศิระโชน ในพิธีการไหว้ครุณาฎศิลป์..... 108
16	ภาพร่างทรงประกอบพิธีบูชาพระคณศ ในพิธีคณศจตุรฤ..... 118
17	พระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ เทวสถานเทพมณเฑียร เสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร..... 133
18	พระสงฆ์นั่งปรกเทวภิเษกวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระคณศ..... 134
19	อาจารย์สุชาติ รัตนสุข ขณะประกอบพิธีบวงสรวงพระคณศในศาล พระพิฆเนศวร์ห้วยขวาง..... 139
20	ภาพโต๊ะบูชาพระคณศในตำหนักทรง แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่าง คติฮินดู พุทธศาสนาและ ไสยศาสตร์..... 141
21	การครอบเศียรครุให้แก่ศิษย์ ในพิธีไหว้ครุ ณ ศิวาลัยเทวสถาน..... 143
22	พระคณศปิดตาอ้อมจักรวาล ที่มีความหมายถึง การป้องกันภัยอันตรายให้แก่ผู้บูชา..... 149

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คติความเชื่อเรื่องพระคเณศในสังคมไทยดำเนินต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลาหลายยุคสมัย ความเชื่อดังกล่าว สืบเนื่องมาจากการได้รับอิทธิพลของฮินดูที่เผยแพร่เข้ามาสู่อาณาจักรสยาม ความสำคัญของพระคเณศในศาสนาฮินดูนั้น มีได้อยู่ในสถานภาพของเทพเจ้าสูงสุดดังเช่นพระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร แต่พระคเณศได้รับการเคารพบูชาจากผู้ที่ศรัทธาเป็นอันดับแรก ก่อนเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ดังที่ปรากฏในตำนานเกี่ยวกับพระคเณศว่า

พระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะเทพ ประทานพรแก่พระกุมารคเณศ พร้อมกับแสดงการเคารพสักการบูชาพระกุมาร ทั้งนี้เทพเจ้าทั้งสามพระองค์ ยังทรงกล่าวประกาศต่อบรรดาเหล่าทวยะทั้งหลายว่า “องค์พระคเณศทรงเป็นพระเจ้าผู้จัดซึ่งอุปสรรคทั้งหมด พระองค์เป็นประธานผลบุญทั้งหมดในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ทรงให้ซึ่งวิหะ (ความรู้) พุทธิ (ความฉลาด) และสิทธิ (การได้รับผลสำเร็จ) พระองค์จะได้รับการบูชาเป็นพระองค์แรกแล้วต่อมาถึงจะมีการบูชาเราทั้งสามพระองค์ พระคเณศทรงเป็นผลไม่ในการบูชาไฟ และพิธีกรรมบวงสรวงทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่างนี้เป็นความสัตย์จริงทุกประการ” (มูลนิธิพระพิมพ์เนศ, 2546: 63)

ความสำคัญของพระคเณศตามคติฮินดูดั้งเดิม เชื่อกันว่าพระองค์เป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค หากประกอบพิธีกรรมใด ๆ โดยมิได้สักการะพระคเณศก่อน การบูชาเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ย่อมปราศจากผลแห่งความสำเร็จทั้งปวง ดังนั้นการเริ่มต้นประกอบพิธีกรรมในคติฮินดูจึงต้องมีการสักการะพระคเณศก่อนเสมอ ทั้งนี้มีผู้รู้ได้อธิบายไว้ว่า

ตามความเชื่อของชาวฮินดูพระคเณศเป็นเทพเจ้าผู้บันดาลให้เกิดอุปสรรค ความขัดข้อง หรือจะทรงนำพาให้ข้ามพ้นอุปสรรคเหล่านั้นได้ จึงได้รับการนับถือว่าเป็นเทพเจ้าผู้บันดาลความสำเร็จแห่งกิจการทั้งปวง แม้เวลาจะเริ่มต้นสิ่งใด คนฮินดูจึงนิยมบวงสรวงสังเวทพระคเณศก่อนทุกครั้ง และบวงสรวงก่อนเทพองค์อื่น ๆ โดยอย่างน้อยที่สุดก็ต้องกล่าวนมัสการว่า โอม ศรีคเณศายะ นมะ และศาสนาฮินดูไม่ว่านิกายใดก็ล้วนแล้วแต่นับถือพระคเณศทั้งสิ้น (พระราชครู อัยฎาจารย์ และคณะ, 2530: 17)

จากคติความเชื่อดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเทพเจ้าองค์นี้ ในฐานะเทพเจ้าแห่งอุปสรรค และผู้ขจัดซึ่งความขัดข้องตามคติฮินดูได้อย่างเด่นชัด

ในสังคมไทยยุคแรกได้รับคติความเชื่อเรื่องพระคเณศมาจากคติฮินดูโดยเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค และบันดาลความสำเร็จอยู่หลายยุคหลายสมัย นอกจากความเชื่อดังกล่าวแล้วในสังคมไทยยังเชื่อว่าพระคเณศเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปศาสตร์แขนงต่าง ๆ อีกด้วย กิตติ วัฒนะมหาตม์ ได้อธิบายความเชื่อเรื่องพระคเณศในสังคมไทยว่า

สำหรับในภูมิภาคซึ่งปัจจุบันเป็นประเทศไทยของเรา ก็มีหลักฐานที่แสดงถึงการบูชาพระคเณศมีอายุล่วงมาแล้วไม่น้อยกว่าพันปี และการนับถือนั้นก็ยังคงสืบเนื่องกันมาโดยไม่ขาดระยะ ที่เห็นเด่นชัดในปัจจุบันคือ การบูชาในฐานะที่เป็นเทพแห่งศิลปศาสตร์แขนงต่าง ๆ ดังปรากฏเป็นเทวรูปประจำหน่วยงานทางราชการที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ เช่น กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร โรงละครแห่งชาติ วิทยาลัยนาฏศิลป์ เป็นต้น และถือเช่นเดียวกับทางฮินดูว่าเป็นผู้ทรงขจัดอุปสรรค และบันดาลความสำเร็จแห่งกิจการทั้งปวง (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 11)

บทบาทและความสำคัญของพระคเณศปรากฏเป็นที่รับรู้ของคนไทยอย่างแพร่หลายมากยิ่งขึ้นในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ด้วยพระองค์ทรงสนพระทัยในด้านการทวิทยาและวรรณคดีสันสกฤต ทรงรับคติการบูชาพระคเณศมาสร้างขึ้นให้เป็นรูปธรรมในรัชสมัยของพระองค์ จะเห็นได้จากการสร้างเทวาลัยพระคเณศไว้ที่พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม เทวาลัยแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า เทวาลัยคเณศร์ ภายในเทวาลัยประดิษฐานเทวรูปพระคเณศหล่อจากสำริดขนาดใหญ่ ซึ่งจนกระทั่งถึงปัจจุบันสถานที่ดังกล่าวยังคงเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนโดยทั่วไป และในช่วงรัชสมัยนี้เองที่มี

การปรับเปลี่ยนคติความเชื่อเรื่องพระคเณศจากเทพเจ้าแห่งอุปสรรคและความขัดข้องตามแบบอย่างความเชื่อของคติฮินดูดั้งเดิม ให้กลายเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการและการอำนวยความสะดวกสำเร็จ จนเป็นคติความเชื่อที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายกระทั่งปัจจุบัน ทั้งนี้มีผู้ได้อธิบายถึงการปรับเปลี่ยนบทบาทของพระคเณศในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ก็ควรนับว่าได้ทรงเป็นแบบอย่างในการถวายความสำคัญแด่องค์พระคเณศให้ปรากฏเป็นรูปธรรมมากที่สุด ทั้งในฐานะเทพเจ้าแห่งความสำเร็จตามคติฮินดู และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะเทพเจ้าแห่งศิลปศาสตร์ และวรรณคดีที่เป็นพระราชนิมิตของพระองค์ ทั้งนี้จะต้องกล่าวไว้ด้วยว่า แม้จะทรงทราบฐานะของพระศรีสวดีในฐานะเทวีแห่งอักษรศาสตร์ วรรณคดี และศิลปวิทยาการทุกสาขาตามคติฮินดูเป็นอย่างดีด้วยเทวีพระองค์นี้ก็ทรงได้รับการนับถือบูชาในเรื่องดังกล่าวมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และแม้สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าเองก็ยังได้ทรงพระราชนิพนธ์คำบูชาพระศรีสวดีไว้หลายครั้งในบทอาศิรวาทปวงเทพต่าง ๆ แต่ทว่าพระองค์ท่านทรงนับถือเทวีพระองค์นี้ในทางศิลปวิทยาไม่ ทรงให้ความสำคัญเฉพาะพระคเณศเท่านั้น (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 148)

ปัจจุบันคติความเชื่อเรื่องพระคเณศยังคงเป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชนหลายระดับ และด้วยสาเหตุประการหนึ่งอาจจะเป็นเพราะได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาท และความสำคัญของพระคเณศในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คติความเชื่อดังกล่าวปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันอย่างมากดังมีผู้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า

สำหรับในประเทศไทยความเชื่อเกี่ยวกับพระพิฆเนศวร ได้วิวัฒนาการจากเทพเจ้าแห่งอุปสรรคไปสู่ความหมายที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นเทพแห่งศิลปวิทยาการดังเป็นที่รู้จักกันทั่วไป มีการสร้างรูปเคารพของพระองค์ตลอดจนใช้เป็นสัญลักษณ์ของสถาบันหน่วยงานและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ หลายแห่ง ดังเช่น กรมศิลปากร เป็นอาทิ (จิรัสสา กษาชีวะ, 2531: 7)

การนับถือพระคเณศในสังคมไทยได้ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดในยุคปัจจุบัน คติความเชื่อเรื่ององค์พระคเณศแพร่หลายไปยังสถานที่ต่าง ๆ ไม่เฉพาะในกลุ่มผู้นับถือศาสนาฮินดูเท่านั้น จะเห็นได้จากการที่หน่วยงานของรัฐบาลและเอกชนหลายแห่งได้สร้างรูปเคารพของพระคเณศเพื่อสักการบูชามากยิ่งขึ้นดังเช่น การสร้างรูปเคารพพระคเณศประดิษฐานในมหาวิทยาลัยศิลปากร

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และในวิทยาลัยนาฏศิลป์ เป็นต้น ซึ่งหน่วยงานดังกล่าวเป็นสถานศึกษาของรัฐบาล นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ประติมากรรมรูปเคารพพระกณเศปได้มีการสร้างขึ้นในหน่วยงานของเอกชนต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชากันอย่างแพร่หลาย อาทิ บริเวณสี่แยกห้วยขวาง ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างพระกณเศปที่เป็นรูปเคารพขนาดใหญ่ มีผู้คนไปสักการบูชากันอย่างมากระหว่างวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวันที่ 29 ของแต่ละเดือน ซึ่งถือว่าเป็นวันระลึกถึงวันที่ประดิษฐานองค์พระกณเศป จะมีพิธีบูชาองค์พระกณเศปทั้งที่เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และพิธีกรรมของฮินดูผสมผสานกัน นอกจากนี้ตามห้างร้าน และห้างสรรพสินค้าใหญ่ ๆ ในปัจจุบันพบว่ามีการสร้างรูปเคารพของพระกณเศป เคียงคู่กับเทพเจ้าองค์สำคัญในคติฮินดู อาทิ พระพรหม และพระตรีมูรติ ดังพบได้ในหลายสถานที่ เช่น พระกณเศปที่สร้างขึ้นหน้าโรงแรม Grand Hotel บริเวณถนนรัชดาภิเษก ซึ่งจะตั้งคู่กันกับศาลท้าวมหาพรหม หรือพระกณเศป ที่ประดิษฐานอยู่ ณ บริเวณห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัลเวิลด์ ซึ่งได้ตั้งประดิษฐานเคียงคู่กับพระตรีมูรติ เป็นต้น

นอกเหนือจากสถานที่หน่วยงานราชการและหน่วยงานเอกชนที่มีการสร้างรูปเคารพองค์พระกณเศปขึ้นบูชาแล้ว ยังพบอีกว่าตามศาสนสถานที่มีรูปเคารพขององค์พระกณเศปประดิษฐานอยู่ก็จะมีผู้คนให้ความเคารพศรัทธาเป็นอันมาก เช่น เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ วัดเทพมณเฑียร และวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม) เป็นต้น ในเทวสถานดังที่ได้กล่าวถึงนั้นจะมีทั้งประชาชนที่นับถือคติฮินดูมาตั้งแต่ดั้งเดิม และผู้ที่นับถือในพุทธศาสนาเข้าไปสักการบูชาต่อพระกณเศปเป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ม้งานเทศกาลต่าง ๆ ที่มีการบูชาพระกณเศป จะมีประชาชนเดินทางไปร่วมบูชาและสักการะเป็นอย่างมาก ดังเช่น การบูชาพระกณเศปในงานบรมครูที่วัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม) ก่อนเริ่มงานพิธีนราตรี และงานกณเศปจตุรฤดีเพื่อบูชาพระกณเศปในทุกเทวสถาน รวมถึงพระราชพิธีตรีปัวย ไชยโยของเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ เป็นอาทิ

คติการเคารพพระกณเศปในปัจจุบัน ได้มีอิทธิพลแพร่หลายเข้าสู่ศาสนสถานของพุทธศาสนา ทั้งนี้ปรากฏว่าตามวัดต่าง ๆ มีการสร้างรูปพระกณเศปขึ้นให้ประชาชนได้สักการบูชาทั้งในรูปวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลัง และยังพบว่ามีการพิธีกรรมที่พระสงฆ์ได้นำความเชื่อเกี่ยวกับพระกณเศปเป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมอีกด้วย ปัจจุบันพบว่าคติความเชื่อเรื่องพระกณเศปได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับคติความเชื่อของพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน

ความเชื่อเกี่ยวกับพระกณเศปในปัจจุบันพบว่ามีความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์อีกด้วย เห็นได้จากในปัจจุบันมีลัทธิการทรงเจ้าเกิดขึ้นอย่างมากมาย และหนึ่งในบรรดาเทพเจ้าที่ได้รับความนิยมให้มีการประทับทรงคือ พระกณเศป การประทับทรงดังกล่าวส่งผลให้คติความเชื่อเรื่องพระกณเศปได้ถูกปรับเปลี่ยนจากคติความเชื่อเดิมที่อยู่ในสถานภาพแห่งการเป็น

เทพเจ้าระดับสูงมีลักษณะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้กลายเป็นเทพเจ้าที่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์ และสามารถช่วยเหลือมนุษย์ในลักษณะของความเป็นรูปธรรมได้มากขึ้นกล่าวคือ สามารถสื่อสาร หรือ รับฟังความทุกข์ร้อนของมนุษย์ อีกทั้งสามารถที่จะบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ประทานโชคลาภ แก่ บรรดาสาธุศิษย์ และผู้ที่ให้ความเคารพศรัทธา ซึ่งพบว่าปัจจุบันมีกลุ่มผู้ที่ศรัทธาต่อองค์พระกณศ และได้ให้ความสำคัญกับการประทับทรงพระกณศกันอย่างแพร่หลายมากขึ้น นอกเหนือจากบูชา รูปเคารพในสถานที่ต่าง ๆ

การนับถือพระกณศในสังคมไทยนั้น นับว่าเป็นคติความเชื่อที่สืบเนื่องมาเป็นระยะเวลา นาน ในปัจจุบันยังคงมีผู้ให้ความนับถือต่อเทพเจ้าพระองค์นี้อยู่เป็นอย่างมาก เมื่อเป็นดังนี้ จึง ทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามว่า เหตุใดพระกณศ จึงมีความสำคัญในด้านของพิธีกรรม และความเชื่อจน เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมไทยนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และคติความเชื่อในเรื่องตำนานของ พระกณศที่ปรากฏเป็นที่รับรู้ของคนไทยนั้น สัมพันธ์และมีอิทธิพลที่ทำให้คติความเชื่อเรื่อง พระกณศยังคงดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างไร

ผลการวิจัยอาจทำให้เราเห็นถึงความเชื่อในเรื่องพระกณศตามคติฮินดูดั้งเดิมที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อการดำรงอยู่ในสังคม โดยอาศัยการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อทางพุทธ ศาสนา และคติความเชื่อทางไสยศาสตร์ในด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ดังเช่นที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้พระกณศมีบทบาทและความสำคัญในสังคมไทยสืบเนื่องมาจน ทุกวันนี้

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและรวบรวมตำนาน พิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับพระกณศในสังคมไทย
2. เพื่อวิเคราะห์การดำรงอยู่ของคติความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระกณศในสังคมไทย

1.3 สมมติฐานของการวิจัย

ตำนานและพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับพระกณศที่ปรากฏในสังคมไทย เป็นการผสมผสาน ระหว่างความเชื่อฮินดู พระพุทธศาสนา และไสยศาสตร์ในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งเป็นปัจจัยในการ ดำรงอยู่ของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระกณศ

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะศึกษาด้านาน พิธีกรรม และความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระคณาธิปไตยที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบันระหว่างปี พ.ศ.2548-2550 โดยจะเก็บข้อมูลภาคสนามในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑลเป็นหลัก

1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย

1. กำหนดโครงร่างวิทยานิพนธ์
2. สืบค้นและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม
3. วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ระเบียบวิธีทางคติชนวิทยา
4. เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย
5. สรุปผลการวิจัย

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนเพื่อการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระคณาธิปไตยในสังคมไทย
2. ทำให้เข้าใจถึงบทบาท และความสำคัญของพระคณาธิปไตยที่ปรากฏในสังคมไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น
3. เป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระคณาธิปไตยต่อไป

1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระคณาธิปไตย

จิรัศตา วิชาชีวะ (2527) ศึกษาเรื่อง คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาค้นคว้า ให้เห็นถึงพัฒนาการทางด้านความคิด คติ ความเชื่อ และรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ ที่มีมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ผลการวิจัย ได้

แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางด้านรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่ปรากฏขึ้นในประเทศไทย ซึ่งในอดีตรูปแบบของพระพิฆเนศวร์มีการเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของศิลปกรรมจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ส่งผลให้รูปแบบประติมากรรมของพระพิฆเนศวร์มีความหลากหลายกว่ายุคปัจจุบันที่สร้างรูปเคารพของพระพิฆเนศวร์ โดยมีได้คำนึงถึงลักษณะทางประติมากรรมจากคติดั้งเดิมอย่างถูกต้อง ทำให้ลักษณะรูปแบบประติมากรรมของพระพิฆเนศวร์ไม่หลากหลายดังเช่นในอดีต

หนังสือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระคณศ

กิตติ วัฒนะมหาตม์ (2549) เขียนหนังสือเรื่อง **ตรีเทวปกรณ** หนังสือเล่มนี้ศึกษาเรื่องของเทพเจ้าในคติฮินดูสามพระองค์ ได้แก่ พระคณศ พระลักษมี และพระสรวิชาติ เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของแต่ละพระองค์ และหลักพิธีกรรมบวงสรวง เพื่อให้ผู้ที่ศรัทธาได้เข้าใจถึงความหมายของการบูชาเทพแต่ละองค์ และสามารถนำความรู้ในเรื่องพิธีกรรมไปปฏิบัติเพื่อบูชาเทพเจ้าได้อย่างถูกต้อง

กิตติ วัฒนะมหาตม์ (2546) เขียนหนังสือเรื่อง **คณศปกรณ** หนังสือเล่มนี้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระคณศทั้งจากเทวปกรณฮินดู และตำนานในสังคมไทย นอกจากนี้หนังสือเล่มดังกล่าวยังได้รวบรวมความรู้เกี่ยวกับพระคณศที่ปรากฏในพิธีกรรมต่าง ๆ รวมถึงสถานที่ประดิษฐานพระคณศในที่ต่าง ๆ ของไทยไว้โดยละเอียด

ทศพล จังพานิชย์กุล (2550) เขียนหนังสือเรื่อง **พระพิฆเนศ เทพเจ้าแห่งความสำเร็จ** หนังสือเล่มนี้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของพระคณศทั้งในสังคมอินเดีย และในสังคมไทย รวมถึงได้ศึกษาเกี่ยวกับตำนานต่าง ๆ ของพระคณศ นอกจากนี้ยังมีวิธิบูชาพระคณศตามความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศประจำวันเกิด พระคณศประจำราศีเกิด พร้อมทั้งภาพพระคณศปางต่าง ๆ รวมถึงบทสัมภาษณ์เรื่องราวความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศจากบุคคลต่าง ๆ ไว้อย่างหลากหลาย

ไมเคิล ไรท (2550) เขียนหนังสือเรื่อง **พระพิฆเนศ มหาเทพฮินดู ชมพูทวีป และอุษาคเนย์** หนังสือเล่มนี้ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาของพระคณศในอินเดีย นับตั้งแต่เริ่มการเป็นเทพเจ้าพื้นเมือง จนกระทั่งมีวิวัฒนาการเรื่อยมาตามแต่ละยุคสมัย จากการศึกษาผู้เขียนยังได้ตั้งข้อสังเกตว่าการนับถือพระคณศในอุษาคเนย์ไม่น่าจะมาจากการเผยแพร่คติความเชื่อจากอินเดีย แต่น่าจะมาจากการนับถือซ้างเป็นเทพประจำถิ่นแต่เดิมอยู่แล้ว ทั้งนี้ผู้เขียนยังตั้งข้อสันนิษฐานว่าพระคณศน่าจะเป็นสื่อที่ใช้ในการเผยแพร่ศิลปวิทยาการ และศาสนาจากสังคมอินเดียสู่อุษาคเนย์

รวมถึงสังคมอื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้แสดงทัศนคติเกี่ยวกับรูปแบบการสร้างพระคณาใน ยุคปัจจุบัน และอนาคตว่าพระคณาจะมีรูปแบบเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับสภาวะทางสังคมเป็น ปัจจัยสำคัญ

บทความที่เกี่ยวข้องกับพระคณา

กิตติ วัฒนะมหาตม์ (2544) เขียนเรื่อง “พระคณาไม่ใช่เทพแห่งศิลปะ รัชกาลที่ 6 ทำให้ เป็นเทพแห่งศิลปะ” ไว้ในวารสารศิลปวัฒนธรรม เพื่อศึกษาวิเคราะห์ การปรับเปลี่ยนคติความเชื่อ ดั้งเดิมจากการเคารพพระศรีสวตี ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการให้กลายเป็นบทบาทของพระ คณาในรัชกาลที่ 6 เนื้อหาหลัก ๆ ของบทความดังกล่าว จะเน้นให้เห็นอิทธิพลของความศรัทธา เฉพาะบุคคล โดยเฉพาะผู้นำของบ้านเมือง ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ความสำคัญของพระคณา มี บทบาทปรับเปลี่ยนไปจากคติเดิม ทั้งนี้เพราะรัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชศรัทธาต่อพระคณาเป็น อย่างมาก จากเหตุดังกล่าวนี้ ทำให้ในปัจจุบันบทบาทของพระคณาจึงกลายเป็นเทพเจ้าแห่งศิลป วิทยาการไปโดยปริยาย

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2526) เขียนเรื่อง “พระคณาและพระขันธกุมาร” ไว้ในวารสาร ศิลปวัฒนธรรม บทความเรื่องนี้มีเนื้อหาในการมุ่งศึกษาความแตกต่างระหว่างพระคณา และพระ ขันธกุมาร ความเข้าใจของคนไทยในอดีตมีความเชื่อว่า พระคณา และพระขันธกุมารคือเทพเจ้า องค์เดียวกัน จากการศึกษาพบว่าสาเหตุที่ทำให้คนไทยเชื่อว่าเทพเจ้าทั้งสององค์นั้นเป็น เทพเจ้าองค์ เดียวกันนั้น เพราะเหตุจากตำนานดั้งเดิมของไทย 2 ตำนาน ซึ่งตำนานทั้งสองนี้ทำให้เกิดความ สับสนเกี่ยวกับเทพเจ้าทั้งสององค์ เมื่อศึกษาโดยอาศัยข้อมูลโดยละเอียดพบว่าเทพเจ้าสององค์นี้เป็น คนละองค์กัน

ไมเคิล ไรท (2528) เขียนเรื่อง “เทวรูปพระคณาในสยาม” ไว้ในวารสารเมืองโบราณ บทความเรื่องนี้ เน้นศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาของประติมากรรมรูปเคารพของพระคณาที่ปรากฏ ขึ้นในสยาม โดยศึกษาลักษณะความเหมือน และแตกต่างเกี่ยวกับลักษณะของเทวรูปพระคณาใน ภาคต่าง ๆ ของไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงคติความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างรูปเคารพพระ คณาในประเทศไทย

ทรงวิทย์ แก้วศรี (2537) เขียนเรื่อง “พระพิฆเนศวร์เทพเจ้าแห่งความรู้และศิลปวิทยา” ไว้ ในวารสารศิลปากร บทความเรื่องนี้เน้นศึกษาถึงตำนานความเป็นมาของพระพิฆเนศวร์ รวมถึง ศึกษาเกี่ยวกับการสร้างรูปพระพิฆเนศวร์ ทั้งที่เป็นรูปแบบเพื่อสักการบูชาและรูปแบบของตรา

สัญลักษณ์ในเครื่องหมายของกรมศิลปากร จากบทความดังกล่าวทำให้มองเห็นถึงคติความเชื่อ
เกี่ยวกับการเป็นเทพเจ้าแห่งความรู้และศิลปวิทยาของพระกนิษฐาจารย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ความเชื่อเรื่องพระคเณศในคติฮินดูและในสังคมไทย

2.1 ความเป็นมาของพระคเณศในสังคมอินเดียและในสังคมไทย

พระคเณศ (Ganesha) เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่ชาวฮินดูทุกวรรณะได้ให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากการได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อในเทวดานานเกี่ยวกับพระคเณศที่มีเรื่องราวกล่าวถึงบทบาทด้านการเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรคและความขัดข้องที่สามารถขัดขวางให้ผู้ที่ไม่เคารพบูชาพระองค์ต้องพบกับอุปสรรคนานับประการ แต่ในขณะเดียวกันหากผู้ใดเคารพบูชาด้วยศรัทธา พระคเณศจะเป็นผู้อำนวยความสะดวกสำเร็จ ความเจริญ และสวัสดิมงคลแก่ผู้สักการะ ดังนั้นผู้ที่ต้องการประสบความสำเร็จในกิจการใด ๆ จึงต้องบูชาพระคเณศก่อนเสมอ สาเหตุแห่งการเป็นเทพแห่งอุปสรรคนั้น เกิดจากพระศิวะได้แต่งตั้งพระคเณศให้เป็นหัวหน้าคณะบริวารของพระองค์พร้อมกับประทานพรให้พระคเณศได้รับการเคารพบูชาก่อนเทพเจ้าพระองค์อื่น ๆ ดังว่า

โอพวกเทวะยิ่งใหญ่ดังเช่นการกราบไหว้บูชาต่อพวกข้า ทั้งสามองค์ใน 3 โลก ทั้งหมดด้วยเหมือนกันกับที่พวกท่านทั้งหมดจะต้องใช้ความเคารพบูชาต่อพระคเณศ พวกเราเป็นเชื้อสายแห่งธรรมชาติชั้นสูง พระกุมารนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้จึงมีค่าควรแก่การกราบไหว้บูชาพระคเณศจะต้องได้รับการกราบไหว้บูชาก่อนเพื่อน และจึงจะทำการกราบไหว้บูชาต่อพวกเรา ถ้าหากไม่มีการบูชาต่อพระกุมารนี้ก่อนก็เหมือนกับว่าพวกเรายังไม่ได้รับการกราบไหว้บูชา ถ้าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ได้รับการกราบไหว้บูชาแต่พระคเณศไม่ได้รับการกราบไหว้บูชาแล้วผลบุญที่ได้เท่ากับศูนย์ ไม่มีข้อสงสัยในเรื่องนี้เลย (คเณศปกรณัม, 2545: 65-66)

คติความเชื่อในเทวดานานดังกล่าวเป็นปัจจัยส่งผลให้พระคเณศมีความสำคัญ และได้รับการสักการะก่อนการประกอบพิธีกรรมและกิจการต่าง ๆ เพื่อขอความราบรื่นพ้นจากอุปสรรคและประสบความสำเร็จสมปรารถนาในการประกอบพิธีกรรมหรือกิจกรรมนั้น ๆ คติความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน นอกจากพระคเณศจะเป็นที่เคารพสักการะของสังคมฮินดูในอินเดียแล้ว สังคมอื่น ๆ ที่ได้รับการเผยแพร่คตินิการบูชาตามหลักศาสนาฮินดูก็มีการเคารพสักการะต่อพระคเณศเช่นเดียวกัน ดังที่ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่า

พระคณศเจ้าแห่ง “คณะ” แม้ว่าจะอยู่ในบรรดาเทพเจ้ารุ่นหลังสุดในศาสนาพราหมณ์ แต่ก็ยังเป็นเทพเจ้าที่มีผู้เคารพบูชากันมากที่สุดในบรรดาเทพเจ้าในศาสนาอื่น เทวรูปพระคณศมีอยู่ทั่วไปทุกภาคของประเทศอินเดีย ความเคารพนับถือบูชาพระองค์ได้แผ่ไปยังประเทศเนปาลและแคว้นตริภุชฐานของจีน ได้ข้ามทะเลไปยังเกาะชวา บาหลี และบอร์เนียว การเคารพบูชาพระคณศก็มีอยู่เช่นเดียวกันในประเทศชิลี พม่า ไทย จีน แหลมอินโดจีนของฝรั่งเศส และประเทศญี่ปุ่น (ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547: 158)

ประเทศอินเดียเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลกมาเป็นระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 5,000 ปีมาแล้ว โดยอารยธรรมในเขตลุ่มแม่น้ำสินธุมีการพัฒนา และเจริญรุ่งเรืองมาก โดยค้นพบซากเมืองโบราณ คือเมืองโมเฮโน โจดาโร และฮารappa ที่มีความเจริญรุ่งเรืองควบคู่กับอารยธรรมเก่าแก่ของอียิปต์ และเมโสโปเตเมีย

เมื่อชาวอารยันได้อพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนประเทศอินเดียปัจจุบัน ที่เรียกว่า ภารตวรรษ หรือมัธยมประเทศ หลังจากนั้นได้ทำสงครามแย่งชิงดินแดนกับชาวมิลักกะ หรือดราวิเดียน ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิม จนกระทั่ง ได้รับชัยชนะ ทำให้ฝ่ายที่พ่ายแพ้สงครามต้องถอยร่นไปทางใต้ ผลจากการทำสงครามก่อให้เกิดระบอบวรรณะขึ้นในอินเดีย โดยอารยันผู้ชนะสงครามแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ พราหมณ์ มีหน้าที่เป็นผู้ติดต่อกับเทพเจ้าและประกอบพิธีกรรม กษัตริย์ มีหน้าที่เป็นนักรบและผู้ปกครอง ไวษยะหรือแพศย์ มีหน้าที่ค้าขายและประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ส่วนพวกมิลักกะที่พ่ายแพ้สงครามต้องกลายเป็นสุทรม มีหน้าที่ใช้แรงงาน

การศึกษาประวัติความเป็นมาของพระคณศในสังคมอินเดียที่พบว่ามีอินเดียเป็นประเทศที่มีอารยธรรมเก่าแก่ทั้งด้านประวัติศาสตร์ และคติความเชื่อทางศาสนา ผาสุก อินทราวุธ ได้อธิบายเกี่ยวกับความเชื่อในสังคมอินเดียว่า

สังคมอินเดียเชื่อว่ายุคแรกแห่งการถือกำเนิดเทพเจ้าองค์สำคัญในศาสนาฮินดูคือ ยุคพระเวท ซึ่งยุคดังกล่าวถือกำเนิดขึ้นจากการอพยพของพวกอารยันเข้าไปในอินเดีย และได้นำคติความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าที่ตนนับถือมาผสานกับคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าของชนพื้นเมือง ทำให้ในยุคพระเวทนี้มีเทพเจ้าปรากฏเป็นจำนวนมาก สามารถแบ่งเป็นกลุ่มของเทพเจ้าได้ 3 พวก คือ เทพเจ้าบนสวรรค์ เทพเจ้าในท้องฟ้า และเทพเจ้าบนพื้นดิน ในยุคดังกล่าวถือว่า คัมภีร์พระเวทเป็นวรรณกรรมที่มีความเก่าแก่ที่สุดของอินเดีย และภาษาที่ใช้ใน

คัมภีร์พระเวทนั้นเป็นภาษาที่เก่าแก่ที่สุดในตระกูลภาษาอินโด-ยูโรเปียน (ผาสูก อินทราวุธ, 2522: 6)

นอกจากนี้ วิกัลศิริ ร่วมสุข ได้กล่าวถึงยุคสมัยของคัมภีร์พระเวทว่า

สมัยพระเวทรุ่นแรก คือ รุ่นคัมภีร์ฤคเวท คงจะมีอายุประมาณ 1,500 ปีก่อนคริสตกาล วรรณคดีในยุคพระเวทนี้ แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ

1. วรรณคดีศรุติ
2. วรรณคดีสมฤติ

(วิกัลศิริ ร่วมสุข, 2522: 5)

สำหรับวรรณคดีศรุตินั้นเรียกอีกอย่างว่า คัมภีร์พระเวท (Vedas) เป็นคัมภีร์ที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤตโบราณ เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันทหรือกาพย์ โดยเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ออกมาจากโอรุชของพระพรหม โดยฤาษีและพรหมฤาษีได้นำมาสั่งสอนมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง โดยจะจำกัดให้สอนเพียงอย่างหนัก วรรณคดีศรุติหรือคัมภีร์พระเวทนี้ แบ่งเป็น 4 หมวด คือ สหิตา หรือมนตร์ พราหมณะ อารัณยกะ และอุปนิษัท

ส่วนวรรณคดีสมฤตินั้นเป็นคัมภีร์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเองประกอบด้วยความรู้ 2 หมวด คือ เวทาศาสตร์ หรือสูตร และอุปเวท ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเพียง คัมภีร์สังหิตา หรือมนต์ หรือคัมภีร์พระเวทเท่านั้น

หลวงวิจิตวาทการ ได้อ้างถึงพระราชวินิจฉัยเกี่ยวกับ คัมภีร์พระเวทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

“ ในขั้นต้นพระเวทมี 3 แห่งจริงมีอยู่ 1 เท่านั้นเอง คือ เมื่อรวบรวมพระเวทเขียนขึ้นเป็นคัมภีร์อย่างสมบูรณ์นั้น เดิมมีอยู่คัมภีร์เดียวซึ่งประมวลคำฉันทอันวอนสรรเสริญพระเจ้า คำสวดขับกล่อมถวายน้ำโสม คำร้อยแก้วซึ่งว่าด้วยพิธีทำพิธีกรรมและบวงสรวง ต่อมาพวกพราหมณ์ซึ่งเป็นเจ้าของวิชาและมีหน้าที่ในพิธีการเหล่านี้ได้แยกคำราเพื่อความสะดวกของตนเอง คือคัดเอาคำสวดในพิธีถวายน้ำโสมและคำสรรเสริญบางเรื่องพร้อมทั้งคำกล่อมแยกออกมาเป็นคัมภีร์หนึ่ง เพื่อความสะดวกสำหรับการสวดและขับกล่อมให้คัมภีร์นี้ว่า

สามเวท แยกคำร้อยแก้วซึ่งว่าด้วยพิธีทำพิธีกรรม บวงสรวงออกเป็นคัมภีร์หนึ่ง เรียกว่า ยชุรเวท เมื่อถูกแยกออกมาอย่างนี้คัมภีร์เดิมจึงเหลือแต่คำฉันท์ ซึ่งเป็นคำสรรเสริญเทพเจ้าทั้งหลายจึงตั้งชื่อว่า ฤคเวท คำว่า ฤค แปลว่า คำฉันท์ ต่อจากนั้น พวกพราหมณ์ได้ประมวล คาถาอาคมมนตร์ขลัง ซึ่งถือว่าเป็นใช้ได้ผลดี ทั้งทางดีและทางร้ายเข้าเป็นพระเวทอีกคัมภีร์หนึ่ง เรียกว่า อถรรพเวท ถือเป็นพระเวทคัมภีร์ที่ 4 (หลวงวิจิตวาทการ, 2510: 233-234)

ยุคพระเวทเป็นยุคที่มีความรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่งในด้านของวรรณคดีและวรรณกรรม วรรณคดีพระเวทหรือวรรณคดีไวทิกะเป็นคัมภีร์ทางศาสนาที่สำคัญ ประกอบด้วยคัมภีร์ 3 เล่ม คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท ทั้งสามคัมภีร์นี้เรียกรวมกันว่า ไตรเพท หรือ ตริเวท (Triveda) ต่อมาภายหลังมีเพิ่มอีกหนึ่งคัมภีร์คือ อถรรพเวท ทำให้พระเวทที่ปรากฏในยุคนี้แบ่งได้เป็น 4 หมวด เนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์ทั้ง 4 มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ วิชา วิสฺวศูติ บุษยกุล ได้กล่าวถึงเนื้อหาของพระเวทว่า

คัมภีร์ฤคเวท (Rgveda) เกือบทั้งคัมภีร์เป็นบทสรรเสริญหรือสดุดีเทพเจ้า เทพเจ้าของคัมภีร์ฤคเวทมีหลายองค์ ส่วนใหญ่เป็นบุคลาธิษฐานของปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ลมพัด หมายถึง การกระทำของคณะเทพแห่งลมที่เรียกว่า มรุตเทพ (The Maruts) ไฟแลบ คือ ประกายของขวานเหล็กของพระอินทร์...ฤคเวทประกอบด้วยคำประพันธ์ร้อยกรอง 10,417 บท...

คัมภีร์ยชุรเวท เกิดขึ้นหลังคัมภีร์ฤคเวท ประกอบด้วยบทร้อยกรองที่นำมาจากคัมภีร์ฤคเวทเป็นส่วนใหญ่ เป็นคัมภีร์ของพราหมณ์ “อชฺวรายุ” (Adhavaryu) มีหน้าที่ประกอบพิธีบวงสรวง ที่เรียกรวม ๆ ว่า ยัชญ (Yajna)...

คัมภีร์สามเวทนั้น ประกอบขึ้นด้วยบทร้อยกรอง 1,549 บท สำหรับใช้ในพิธีบูชาด้วยน้ำโสมเท่านั้น บทร้อยกรองเหล่านี้คัดมาจากคัมภีร์ฤคเวท 1,471 บท ส่วนที่เหลือนั้นเป็นร้อยกรองที่เสริมระหว่างบทเพื่อให้คำประพันธ์ต่อเนื่องกัน...

คัมภีร์อถรรพเวท เกิดขึ้นหลังคัมภีร์พระเวทอื่น ๆ คัมภีร์นี้ยาวประมาณร้อยละ 60 ของคัมภีร์ฤคเวท และมีร้อยแก้วปนอยู่ประมาณร้อยละ 15 ในสองตอนใหญ่ คัมภีร์นี้มีพื้นฐานหลักการจุดประสงค์ไม่เหมือนกับกลุ่ม

ไตรเพทหลายประการ...ชาวอินเดียมีคำกล่าวที่สรุปจุดประสงค์ของคัมภีร์
 อารรพเวทเป็นคำอังกฤษสามคำว่า “To appease , to bless and to curse”
 ซึ่งเมื่อขยายความแล้วหมายถึง “เอาใจ[ภูติผีปีศาจ] อวยพร[ผู้เป็นมิตร]
 และ สบประมาท[ศัตรู]...(วิสุทธิ บุษยกุล, 2546: 17 -19)

ดังนั้นคัมภีร์พระเวทที่สำคัญจึงประกอบด้วยคัมภีร์ 4 คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และ
 อารรพเวท แต่เนื้อหาในช่วงต้นของยุคพระเวทยังเป็นการกล่าวถึงเทวดาคั้งเดิมของชาวอารยัน
 อาทิ พระอินทร์ พระมารุต พระอัศวิน พระรุทธะ พระยม พระโสม ฯลฯ เท่านั้น แต่ยังไม่
 ปรากฏชื่อของพระคณศเลย

คัมภีร์พระเวทได้มีการพัฒนาเรื่อยมาตามลำดับ จนกระทั่งประมาณ 800-500 ปี ก่อน
 คริสตศักราช ซึ่งเป็นสมัยพราหมณะ ได้มีการปรากฏชื่อพระคณศในคัมภีร์ ไตตติริยะ-อรัณยกะ
 ที่กล่าวถึงเทพที่มีเศียรเป็นช้าง ซึ่งจิรัสตา คชาชีวะ ได้แสดงความคิดเห็นไว้แตกต่างกัน โดยเสนอ
 แนวคิดว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศมีปรากฏอยู่ในยุคพระเวทแล้ว แต่เป็นเทพท้องถิ่นจึงไม่
 ปรากฏในคัมภีร์พระเวทอย่างชัดเจน โดยกล่าวถึงการกำเนิดของความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศในยุค
 พระเวทว่า

กล่าวกันว่า พระคณศนั้นไม่ใช่เทพชาวอารยันที่มีมาแต่โบราณ
 ชื่อ “คณศ” นั้นบางครั้งรู้จักกันในนามของ “คณปติ” คำว่า “คณปติ” นั้น
 ปรากฏเป็นครั้งแรกในมนตร์บทที่ 2 ของคัมภีร์ฤคเวท ซึ่งเป็นส่วนที่เก่าที่สุด
 ของคัมภีร์พระเวท (แต่งขึ้นราว 100-500 ปีก่อนพุทธกาล) หลังจากนั้นปรากฏ
 อีกครั้งในมนตร์บทที่ 10 แต่ในทั้งสองแห่งนั้นมิได้มีความหมายถึงเทพที่มีเศียร
 เป็นช้าง โดยในมนตร์บทที่ 2 กล่าวถึงพรหมณ์สปีติ (Brahmanaspati) ผู้ซึ่งเป็น
 “คณปติ” และในมนตร์บทที่ 10 หมายถึง “อินทร์” (Indra) จากคำว่า คณปติ
 ในฤคเวทนั้นจึงตีความได้ว่ามิใช่มีความหมายถึง “เทพที่มีเศียรเป็นช้าง”
 หากแต่มีความหมายตรงตามคำคือ พรหมณ์สปีติ และอินทร์นั้นคือผู้เป็นใหญ่
 ในหมู่คณะ...(จิรัสตา คชาชีวะ, 2531: 9)

ถึงแม้ว่าชื่อ คณศ หรือคณปติ ในยุคแรกเริ่มจะยังไม่ได้หมายถึงเทพที่มีเศียรเป็นช้างตาม
 คติความเชื่อในปัจจุบันก็ตาม แต่ในความหมายของคำว่า คณปติ ซึ่งหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะ
 นั้นได้ปรากฏต่อมาอีกหลายสมัยในฐานะของเทพเจ้าประจำเผ่าต่าง ๆ ของชาวอารยันดั้งเดิม

นอกจากคำว่า คณปติ จะมีความหมายถึง ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะแล้ว อีกความหมายหนึ่งของพระคณศที่ปรากฏในยุคนั้นคือ เทพเจ้าแห่งความชั่วร้าย ดังที่จิรสา คชาชีวะ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงความหมายของพระคณศว่า

ในสมัยต่อมา จากการศึกษาตามคัมภีร์ต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า “คณปติ” มีเป็นจำนวนมาก คติความเชื่อเดิมจากการเป็น “ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะ” ประจำเผ่ากลายมาเป็นเทพเจ้าแห่งความชั่วร้าย และถูกเรียกว่า “วิฆนระชะ” (Vighnaraja) หรือ “วิฆเนส” (Vighness) ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้สร้างความชั่วร้าย” หรือ “ผู้เป็นใหญ่แห่งอุปสรรค” ซึ่งคงเกิดขึ้นประมาณต้นพุทธกาล มีผู้กล่าวว่าชื่อนี้ถูกตั้งขึ้นโดยผู้ที่นับถือพุทธศาสนา (จิรสา คชาชีวะ, 2531: 9)

สมัยปุราณะคติความเชื่อเรื่องพระคณศได้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทและความหมายของพระคณศขึ้นใหม่ จากเดิมที่พระคณศเป็นผู้เป็นใหญ่แห่งอุปสรรค หรือวิฆนราชกลายมาเป็นผู้ประทานความสำเร็จหรือสิทธิธาดา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นปัจจัยให้พระคณศกลายมาเป็นเทพเจ้าที่มีความสำคัญกว่าในยุคเริ่มแรก และในสมัยนี้เองที่ปรากฏลัทธิการบูชาพระคณศแยกออกไปเป็นอีกลัทธิหนึ่งต่างหาก

ต้นกำเนิดของพระคณศในอินเดียได้มีผู้ศึกษาและตั้งสมมติฐานไว้หลายด้านด้วยกัน แต่ยังหาข้อสรุปเกี่ยวกับสาเหตุของการเคารพพระคณศในอินเดียไม่ได้แน่ชัด จากการศึกษาเกี่ยวกับคติการเคารพพระคณศของจิรสา คชาชีวะ พบว่า

พระคณศมีกำเนิดมาจากลัทธิการบูชาสัตว์ในแนวนั้นเชื่อว่าพระคณศนั้น ตั้งแต่เดิมเป็นเทพของชาวพื้นเมืองซึ่งกำเนิดมาจากลัทธิการบูชาสัตว์ ข้อสันนิษฐานดังกล่าวได้มีผู้รู้ได้ตั้งข้อสังเกตว่า คำว่า คณปติ อาจมีกำเนิดมาจากการเป็นเทพประจำเผ่าของคนป่าเผ่าอารยัน ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่อันกว้างใหญ่บนภูเขา และในพื้นที่ป่าของอินเดีย คนเหล่านี้จะต้องเผชิญกับฝูงช้างที่นำกล้างจึงเกิดการเคารพบูชาในรูปแบบของช้างขึ้นเพื่อให้ปกป้องคุ้มครองเทพองค์นี้ ต่อมาก็อาจเข้ามาสัมพันธ์กับปสุปติ (Pasupati) สังกะระ (Sankara) และฤตปติ (ศิวะ) และเมื่อได้กลายเป็นเทพขั้นสูงสุดของกลุ่มชาวอารยันก็ได้มีการกล่าวถึงกำเนิดของพระคณศแตกต่างกันไปในคัมภีร์ปุราณะต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งที่ว่า พระคณศมีกำเนิดมาจากการเป็นฤตพิปิตา

ดังที่มีผู้อธิบายว่า พระคณศ หรือพระคณปตินั้นไม่ใช่เทพเจ้าดั้งเดิมของชาวอารยันมีกำเนิดจากการเป็นภูตผีชนิดหนึ่ง หรือผีป่า ซึ่งเป็นบริวารของผู้เป็นใหญ่ที่สุดภูตผีเหล่านี้มีจำนวนมากเป็นผู้ปกครองป่าเขา วิญญาณเหล่านี้ได้รวมตัวกันเป็นเทพเจ้าข้างเพียงองค์เดียวคือ คณปติผู้ซึ่งต่อมากลายเป็นเทพผู้จัดอุปสรรค และแสดงถึงความเฉลียวฉลาด (จิรสา คชาชีวะ, 2531: 10-11)

ความสำคัญของพระคณศนั้น นอกเหนือจากการเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค และผู้ประทานความสำเร็จแล้ว บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระคณศตามความเชื่อของชาวอินดูนั้นคือพระคณศเป็นผู้เขียนมหากาพย์ จากคำบอกเล่าของฤๅษีวาสะ ดังปรากฏในตำนานว่า

...มหาฤๅษีต้องการจะรจนามหากาพย์ให้สำเร็จ แต่ก็รู้ว่าตนเองไม่สามารถเขียนได้ จะไหว้วานผู้อื่นให้ช่วยเขียนก็ไม่มีใครรับ เพราะไม่มีใครที่มีความสามารถพอ พระฤๅษีนาถ (บางตำราว่าพระพรหม) ได้เสนอว่า เห็นมีแต่พระคณศองค์เดียวที่จะเขียนมหากาพย์เรื่องนี้ได้ มหาฤๅษีจึงทูลขอความช่วยเหลือจากพระคณศ พระองค์รับจะช่วยแต่ก็ทรงมีข้อแม้

“ฉันจะเขียนจนท่านมหาฤๅษีหยุดบอก ถ้าแม่หยุดบอกเมื่อไหร่ฉันจะเลิกเขียนทันที”

เพราะว่าพระคณศเขียนหนังสือได้เร็วมาก มหาฤๅษีวาสะเห็นว่าถ้าให้เป็นไปดังนั้นก็คงจะเกินความสามารถของตน เพราะจะต้องพูดไปตลอดโดยไม่ทันแม่แต่จะหายใจ จึงยื่นเงื่อนไขว่า

“สิ่งที่ข้าพเจ้าพูดไปแล้ว ท่านต้องตีความก่อนแล้วจึงเขียน”

นับเป็นความฉลาดของท่านมหาฤๅษี เพราะในขณะที่พระคณศกำลังตีความ ท่านจะมีเวลาพักและสามารถจะคิดตั้งโคลงต่อไปได้ แต่นั่นหมายความว่าท่านจะต้องคิดตั้ง โคลงที่มีความหมายซับซ้อนจนเทพเจ้าแห่งสติปัญญา ดังเช่นพระคณศยังต้องหยุดตีความให้ได้...ด้วยประการฉะนี้คัมภีร์มหากาพย์จึงเสร็จสมบูรณ์ (ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร, 2529: 32)

จากความเชื่อในตำนานดังกล่าวจะเห็นได้ว่าความสำคัญของพระคณศ ไม่ได้มีแต่เฉพาะการเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรคและผู้ประทานความสำเร็จเท่านั้น พระคณศยังมีบทบาทในฐานะของผู้บันทึกคัมภีร์มหากาพย์มหากาพย์ อันสำคัญของอินเดียอีกประการหนึ่งด้วย และความเชื่อในเรื่องพระคณศเป็นผู้บันทึกมหากาพย์มหากาพย์นี้ในสังคมอินเดีย ยังคงมีความเชื่อสืบต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

2.2 พระนามของพระคเณศ

พระคเณศเป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่งในคติฮินดูที่ปรากฏว่ามีพระนามเป็นจำนวนมาก บางคัมภีร์กล่าวว่ามีจำนวนมากถึง 1,000 พระนาม ในการสวดขอพรบูชาต่อพระคเณศ ผู้บูชาจะต้องท่องพระนามทั้งสิ้นถึง 108 พระนาม เพื่อขอความเป็นสิริมงคลและประสบความสำเร็จ ตามที่ผู้บูชาได้อธิษฐาน พระนามต่าง ๆ เหล่านี้ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ หรือได้รับการขนานนามจากผู้เคารพนับถือ พระนามของพระคเณศที่เป็นที่รู้จัก ผู้วิจัยได้นำมาจัดเป็นหมวดหมู่ โดยแบ่งตามลักษณะการกำเนิด คุณสมบัติ หน้าตา และลักษณะทางกายของพระคเณศ ส่วนความหมายของพระนามต่าง ๆ นั้นผู้วิจัยได้อ้างอิงจากการศึกษาของดาวเด่น ศิลปานนท์ ซึ่งได้รวบรวมไว้ ดังนี้

พระนามจากการกำเนิดของพระคเณศ

พิลไลยาร์ หมายถึง โอรสแห่งเทพและชนกชนนีแห่งจักรวาล คือ พระศิวะและพระนางปารวตี

ทไวมศุระ หมายถึง ผู้มีมารดา 2 องค์ คือ พระนางปารวตี และแม่ช้าง ผู้ให้กำเนิดและให้ชีวิตแก่พระคเณศ

พระนามจากลักษณะรูปร่างของพระคเณศ

สุขุม หมายถึง หน้าตาสวยงาม

คชครณก หมายถึง ผู้เสมือนช้าง

คช मुख, กรีมุข, คชานนะ, คชานัน, คชวัตน, คชวัคตระ หมายถึง ผู้มีพัคตร์เป็นช้าง

ภาละจันทร หมายถึง หน้าผากมีพระจันทร์เหมือนอาภรณ์

เอกทนต์ หมายถึง ผู้มีงาเดียว

ศูรปกรรณ หมายถึง ผู้มีหูเหมือนกระจาด

คัมพกรรณ หมายถึง ผู้มีหูใหญ่, ผู้มีหูยาน

วักรตุณทะ หมายถึง ผู้มีวงคดโค้ง

รักตตุณทะ หมายถึง ผู้มีวงแดง

คัมโพทร หมายถึง ผู้มีท้องพลุ้ย

มโทร หมายถึง ผู้มีท้องใหญ่

ทวิทเทก หมายถึง ผู้มีกายสองส่วน

ลุมราก หมายถึง ผู้มีผิวหนังแดง

ธุมรวรรณ หมายถึง ผู้มีผิวกายเหมือนเมฆ หรือ ควัน (ปางหนึ่งของพระคเณศ มีผิว
กายสีเหมือนเมฆควัน บูชาเมื่อปรารถนาความไม่หยุดนิ่ง)

วิกิฏ หมายถึง ผู้พิการ

พระนามจากคุณสมบัติและหน้าที่ของพระคเณศ

คุทาครช หมายถึง ผู้เป็นพี่ชายของพระขันธกุมาร (คุหา) คือพระนามของพระนางปารวตี
อาครช แปลว่า พี่ชาย ผู้เป็นพี่ชายของพระขันธกุมาร คือ พระคเณศ

กิปล หมายถึง ผู้มีรัศมีสีน้ำเงินและสีเหลือง (กล่าววว่าพระคเณศมีพระรัศมีเหมือนกำลังแก่
พระอาทิตย์)

อักษุ-ระตะ, อาขุระ หมายถึง ผู้ทรงหนุเป็นพาหนะ

ธุมเรตุ หมายถึง ธงประจำของท่านมีสีเหมือนเมฆหรือควัน

คณปติ (คณปตี), คณกริธา, คณนาถ, คณนายก, คณาชยช, คเณศ, คเณศวร หมายถึง ผู้เป็น
ใหญ่ หรือผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะ เป็นพระนามแรก พระศิวะประทานให้โดยมอบให้เป็นใหญ่เหนือ
บรรดาคณะบริวารของพระศิวะ

คณปุกว หมายถึง เหมือนผู้นำฝูงโค อาจได้พระนามนี้เนื่องจากทรงเป็นหัวหน้าคณะบริวาร
พระศิวะ พิฆเณศ, พิฆเนศวร, วิฆเนศ, วิฆเนศวร, วิฆนราช, วิฆนปตี, วิฆนานตกะ, วิฆนายกะ
หมายถึง ผู้เป็นใหญ่แห่งอุปสรรค

วินายกะ, วิฆนหารี, วิฆนนาศน์, วิฆนนาศกะ หมายถึง ผู้จัดอุปสรรค, ผู้ปิดเป้า (ความ
ขัดข้อง)

สิทธิธาดา (สิทธิธาดา), สิทธิบดี หมายถึง ผู้ประทานความสำเร็จผู้อำนวยความสะดวกสำเร็จ

หรั้มพะ หมายถึง ผู้ป้องกัน ผู้คุ้มครอง (โดยเฉพาะทางภาคใต้ของอินเดียนับถือพระคเณศ
เป็นเทพผู้คุ้มครองประจำหมู่บ้าน และประจำเรือนอีกด้วย)

วิกิฏ หมายถึง ผู้ที่ตีที่สุด

(ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 23-24)

แม้ว่าพระนามของพระคเณศจะมีจำนวนมาก แต่พระนามที่รู้จักกันแพร่หลายในปัจจุบันคือ
พระคเณศ และพระพิฆเนศวร ซึ่งความหมายของพระนามทั้งสองนี้เดิมมาจากคำว่า คณปติ ดังที่
จิรัศสา คชาชีวะ ได้อธิบายว่า

คณปติ คือ เทพเจ้าผู้นำไปสู่ความรอบรู้ และนำไปสู่ที่สุดแห่งความรู้ของโลกนี้ คำว่า คณปติ นี้ต่อมารู้จักกันในนามว่า คณศ เทพที่มีเศียรเป็นช้าง คณปติ หรือคณศในความหมายเดิมได้ค่อย ๆ เปลี่ยนไปโดยเริ่มมีการใช้คำว่า วิฆนราช หรือ วิฆเนสส (Vighnass) ซึ่งมีความหมายว่าผู้สร้างอุปสรรคในประมาณต้นพุทธกาล เมื่อสมัยปุราณชื่อวิฆนราชได้กลายมาเป็นสิทธิธาดา หรือผู้ประทานความสำเร็จ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าชื่อความหมายและฐานะของพระคณศที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นขึ้นอยู่กับคติความเชื่อ และค่านิยมในการนับถือบูชาในแต่ละยุคสมัยซึ่งแตกต่างกันไป (จิรัศสา คชาชีวะ, 2531: 11)

นอกจากนี้ยังพบว่า พระนามของพระคณศได้รับการขนานนามจากผู้ที่เคารพในพระองค์ ทำให้ทราบถึงที่มา ต้นกำเนิด คุณสมบัติ หน้าที่ และลักษณะอันเฉพาะของเทพเจ้าพระองค์นี้ ชื่อเรียกที่ปรากฏมีความเกี่ยวเนื่องมาจากการอวตารของพระคณศซึ่งมีจำนวน 8 พระนาม คือ วักระตุณฑะ เอกทันตะ ปุราณระนันทมโหตระ คชนันท ลัมโพทร วิกฤษะ วิฆนาราช และ ฐุมรวรรณ

2.3 รูปลักษณ์ของพระคณศ

รูปลักษณ์ของพระคณศที่พบเห็นกันอย่างแพร่หลายนั้นคือ เทพเจ้าที่มีเศียรเป็นช้าง มีพระวรกายเป็นมนุษย์ มีงาข้างเดียว มีพระอุทรพลู้ย มีพระกรรณใหญ่ ปกติมี 4 พระกร หรือมากกว่า ในแต่ละพระกร ถืออาวุธและของมงคลต่าง ๆ ในคติความเชื่อตามคัมภีร์ทางศาสนาฮินดู กล่าวว่าพระคณศมีหลายพระองค์ และจะอวตารลงมาในรูปลักษณ์ต่าง ๆ ตามเหตุอันสมควร เพื่อโปรดมนุษย์ที่มีความศรัทธาต่อพระองค์ แต่รูปลักษณ์ที่ปรากฏของพระคณศโดยมากมักจะมีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเสมอ ลักษณะรูปลักษณ์ของพระคณศในแต่ละส่วน ล้วนมีความหมายแตกต่างกันไปดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้

พระคณศมีพระเศียรเป็นช้าง

พระคณศมีพระเศียรเป็นช้าง ลักษณะดังกล่าวเป็นข้อสังเกตประการแรกที่ทำให้รู้ว่าเป็นรูปเคารพของพระคณศ ความหมายของการมีพระเศียรเป็นช้าง หมายถึง ลักษณะอันพิเศษของเทพเจ้าพระองค์นี้ที่สามารถบรรจูปัญญาความรู้อันชาญฉลาดไว้ หรืออาจหมายถึง แหล่งรวมแห่งปัญญาทั้งหลายก็ได้เช่นกัน การที่พระคณศมีเศียรเป็นช้าง ก็สืบเนื่องมาจากความเชื่อในตำนาน

หลายตำนานด้วยกัน บ้างก็เชื่อว่า พระคณศมีเศียรเป็นช้างตั้งแต่กำเนิดจากการที่พระอุมาทรงนำแล้วนำโคลงของตนมาปั้นเป็นบุรุษมีเศียรเป็นช้าง บางตำนานก็ว่ามีปรากฏขึ้นภายหลังโดยพระคิเวผู้เป็นบิดานำมาต่อให้เพื่อเป็นการชุบชีวิตตามคัมภีร์ทางศาสนากล่าววว่า พระคณศมีพระเศียร 1-5 เศียร หรืออาจจะมากกว่านี้ แต่ในปัจจุบันพบว่ามีความนิยมสร้างรูปเคารพพระคณศเศียรเดียวมากกว่าหลายเศียร (ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 13-14)

พระคณศมีพระกรรมขนาดใหญ่

พระคณศมีพระกรรมขนาดใหญ่ หมายถึงความหนักแน่นในการรับฟัง โดยเมื่อได้ยินได้ฟังสิ่งใดมาย่อมต้องพิจารณาก่อนเสมอจึงจะสมควร เด่นดาว ศิลปานนท์ ได้กล่าวถึงลักษณะของพระคณศที่มีพระกรรมใหญ่ว่า

พระคณศมีพระกรรมขนาดใหญ่จึงได้นามว่าลัมพกรรม หมายถึงผู้มีหูยาน หรือ ครอบกรรม แปลว่า ผู้มีหูเหมือนกระจาด ทั้งนี้โดยทางปรัชญา หมายถึง การปิดเอาสิ่งสกปรกออกไป การบอกสิ่งดี และไม่ติดออกจากกัน เสมือนกระจาดซึ่งมีหน้าที่แยกเมล็ดข้าวออกจากสิ่งสกปรก พระคณศมีหน้าที่ขจัดอุปสรรค นำไปสู่ความสำเร็จ ผู้ระลึกถึงพระคณศจึงได้รับความสำเร็จ สามารถแยกแยะสิ่งดีและไม่ดี ช่วยให้ไปสู่ความหลุดพ้นได้ (ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 14)

อย่างไรก็ตาม มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับพระกรรมของพระคณศแตกต่างจาก ดาวเด่น ศิลปานนท์ โดยตีความลักษณะพระกรรมของพระคณศว่า “พระกรรมของพระคณศนั้นมีเพื่อรับฟังคำสั่งจากพระคัมภีร์และความรู้ในรูปร่างอื่น ๆ อันเป็นสิ่งแรกของการศึกษา” (คณศปกรณ์, 2545: 21)

จากข้อสันนิษฐานข้างต้นเกี่ยวกับการให้ความหมายของพระกรรมพระคณศนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การตีความในส่วนแรกนั้นเป็นการตีความโดยอิงคติทางพุทธศาสนา ในส่วนที่กล่าวถึงความหมายของลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ การตีความในส่วนหลังนั้นเป็นการตีความโดยอิงคติฮินดูในเรื่องการอธิบายความหมายรูปลักษณะของเทพเจ้า ซึ่งน่าจะเป็นการอธิบายความหมายเกี่ยวกับพระกรรมของพระคณศได้ชัดเจนกว่า

พระคณศมีงวงสีแดง

รูปลักษณะของพระคณศที่ปรากฏโดยทั่วไปพบว่า พระคณศมีงวงคดโค้งหันไปด้านใดด้านหนึ่ง นอกจากนี้พระคณศยังมีงวงสีแดง ซึ่งความหมายของพระคณศที่มีงวงแดงนี้ มีผู้ศึกษาถึงลักษณะดังกล่าวว่า งวงของพระคณศมีสีแดงเช่นเดียวกับสีกาย จึงได้นามว่า รักตคณศ หมายถึง ผู้มีงวงแดง และยังทรงนามว่า วักร-คณศ หมายถึง ผู้มีงวงคดโค้ง ประติมากรรมพระคณศมักทำหันงวงไปทางด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนใหญ่หันไปทางด้านซ้าย รูปที่หันงวงทางด้านขวาพบน้อยมาก ภาษาทมิฬเรียกว่า **วลัยบุรวินายก** ถือเป็นลักษณะมงคล งวงของพระคณศบางครั้งอยู่ในลักษณะหุบผลไม้ ขนม หรือวางอยู่บนขามขนมในพระหัตถ์ซ้าย หรือสัมผัสกับเทวี ดังปรากฏในปางศักดิ์คณปติ (ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 14-15)

พระคณศมีงาข้างเดียว

ลักษณะของพระคณศที่ปรากฏทั่วไป พบว่ารูปเคารพพระคณศโดยมากมีงาเพียงข้างเดียว ซึ่งอาจจะเป็นข้างซ้ายหรือข้างขวาตามแต่ตำนานที่มีผู้เชื่อถือ หรือบางครั้งพบว่าพระคณศมีงาครบทั้งสองข้าง โดยมากมักจะอยู่ในรูปของพระคณศปางเด็กหรือพาลคณปติ นอกจากนี้ยังมีผู้กล่าวถึงความหมายของงาพระคณศไว้ว่า “การอยู่ในระหว่างความดี - ความชั่ว ความร้อน-ความเย็น ความเคารพ-การดูหมิ่นเหยียดหยาม ความซื่อสัตย์-คดโกง ซึ่งทำให้ถึงเลต่อการตัดสินใจนั้น งาข้างนี้เกิดขึ้นเพื่อทำลายอุปสรรค” (คณศปกรณ์, 2545: 21)

ร่างกายของพระคณศเป็นมนุษย์

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับพระคณศนั้นคือ ร่างกายของพระคณศมีลักษณะเป็นมนุษย์ที่มีสัณฐานเตี้ย มีพระอุทรพลู้ย มีพละกำลังมหาศาล เด่นดาว ศิลปานนท์ ได้กล่าวถึงลักษณะร่างกายของพระคณศว่า “ร่างกายของพระคณศยังกล่าวว่ามีลักษณะเหมือนตัวโอม (อ, อุ, ม = ตริ มูรติ พระเป็นเจ้าผู้ใหญ่ในศาสนาฮินดู 3 พระองค์) เท้าของพระคณศเทียบเท่าอักษร “อ” ตรงกลางของร่างกายเทียบเท่าอักษร “อุ” พระเศียรเทียบเท่าอักษร “ม” รวมกันแล้วกลายเป็นโอม” (ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 17)

พระคณศมีพระอุทรพลู๊ย

รูปเคารพพระคณศมีโดยมากจะสร้างให้มีพระอุทรพลู๊ยอันเป็นลักษณะของความเป็นเทพเจ้าแห่งความสมบูรณ์ อุดมสุข เหตุที่มีพระอุทรพลู๊ย จึงได้นามว่าลัมโพทร หรือ มโโพทร หมายถึงผู้มีท้องใหญ่ มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับพระอุทรของพระคณศว่า

...พระคณศวรร คือ ส่วนอากาศธาตุในร่างกายของพระคิวะซึ่งนับถือกันว่าเป็นพระเจ้าของสกลโลก บางทีเขานึกทำรูปพระวิฆเนศวรให้เป็นเครื่องหมายของช่องว่างอันกว้างขวาง ซึ่งมีอยู่ทั่วไปและปกคลุมสิ่งทั้งปวงอยู่ เขาจึงได้ทำท้องของพระคณศวรรให้ใหญ่พอจะบรรจุขนมโมทกะซึ่งเกินจำนวนที่จะนับได้ ขนมโมทกะอันกลม ๆ บางทีจะหมายถึงเหล่าสัตว์ต่าง ๆ ในสกลโลก ซึ่งลอยอยู่ในมหาสมุทร คืออากาศ แต่คัมภีร์ปถมปุราณะ อธิบายว่า ขนมโมทกะ นั้นเป็นรูปเปรียบของมหาพุทธิคือปัญญาแห่งพระคณศ (พระราชครูอัยสุภาจารย์ และคณะ, 2530: 71)

ดังนั้นพระอุทรที่ใหญ่โตและพลู๊ย จึงเป็นลักษณะที่สำคัญของพระคณศ พระคณศทุกปางจะมีลักษณะนี้เพื่อแสดงความสมบูรณ์พูนสุข และ โภคะที่มากมายของพระคณศ อีกทั้งเป็นลักษณะที่สืบเนื่องมาจากลักษณะทางประติมากรรมอินเดีย

ในปัจจุบันพบว่ามีการสร้างประติมากรรมพระคณศให้แตกต่างจากประติมากรรมดั้งเดิมคือพระอุทรไม่พลู๊ยแต่มีกล้ำพระอุทร โดยพบเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อลักษณะทางประติมากรรมที่พบในประเทศไทยต่อไป

ลักษณะสีกายของพระคณศ

ตามปกติกายของพระคณศจะมีสีแดงเป็นสีหลัก และมีสีกายสีอื่น ๆ นอกจากสีแดงอีกด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการอวตารในภาคต่าง ๆ โดยสีกายของพระคณศมีความสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ในการบูชา ดังนี้

1. ลักษณะสีกายของพระคณศผิวสีแดง เขียว ทองแดง เพื่อบูชาขอให้พระคณศช่วยเหลือในด้านธุรกิจ การงานที่ดี
2. ลักษณะสีกายของพระคณศ ผิวสีดำหรือคล้ำ เพื่อให้ผู้บูชาทำสมาธิ เมื่อต้องการทำลายความเห็นแก่ตัว ทำลายความเกลียดชัง ทำลายศัตรูทั้งภายในและภายนอก หรือใช้ในการรักษาโรค

3. ลักษณะสีกายของพระคณศิวสีน้ำตาล ม่วง แดง ดำ ส้มอ่อน เพื่อเป็นการกำจัดความเลวร้ายหรือความชั่วแห่งความนึกคิดให้หมดไปจากบ้านหรือร่างกาย
4. ลักษณะสีกายของพระคณศิวสีแดง ส้มอ่อน ชมพู เพื่อให้ผลทางด้านการบูชาเกี่ยวกับการที่จะให้คนรักเพื่อผลแห่งการงาน การแต่งงาน หรือนำมาซึ่งความสุขในครอบครัว
5. ลักษณะสีกายของพระคณศิวขาวเหลืองมั่งงี้ เขียว ฟ้า ม่วง เพื่อให้ผลเกี่ยวกับบุคคลต้องการความเจริญรุ่งเรือง และโมกษะ (ความเป็นอิสระ)
6. ลักษณะสีกายของพระคณศิวแดง เพื่อบูชาให้ผลเกี่ยวกับการกำจัดคุณไสยและอวิชชาที่รุกรานตนและบริวาร (ปิอก เซลซี, 2549: 48)

สีพระกายนั้น ถึงแม้ว่าในอดีตจะสามารถหาสีพระกายของพระคณศิวได้อย่างหลากหลายดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ในประเทศไทยนิยมหาสีพระกายตามตำราการทำหัวโขนที่กำหนดให้ใช้สีส้ม แดง ชมพู น้ำตาลแดง และสีทอง ทั้งนี้เกิดจากการกำหนดสีของครุฑด้านการทำเครื่องศิวกรรมที่ใช้สำหรับแสดงโขนเพื่อให้เป็นที่จดจำและเป็นเอกลักษณ์ ทำให้ช่างศิลป์ไทยเลือกใช้สีสำหรับกายพระคณศิวที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงทำให้สีอันเป็นลักษณะเด่นของพระคณศิวที่พบมากในการสร้างรูปเคารพในประเทศไทยเพื่อบูชาในการขอพรต่าง ๆ ยังคงยึดคติความเชื่อที่ว่าพระคณศิวพระวรกายสีแดงเป็นหลักตามเทวด้านาน

พระกรของพระคณศิว

รูปเคารพของพระคณศิวที่พบเห็นกันโดยมาก พบว่ามี 4 พระกร แต่ในบางครั้งก็อาจพบเห็นว่าพระกรของพระคณศิวมีเพียง 2 พระกรหรือมากกว่า เช่นอาจมีจำนวนพระกรมากถึง 16 พระกร เป็นต้น แต่โดยปกติ มักทำรูป 4 พระกร ในประวัติพระคณศิวฉบับของเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ให้ความหมายของพระกรทั้ง 4 ว่า

พระกรที่	1	หมายถึง เป็นผู้ดูแลรักษาจักรวาล
พระกรที่	2	หมายถึง เป็นผู้รักษาทิศต่าง ๆ
พระกรที่	3	หมายถึง เป็นผู้รักษาดูแลโลกนี้
พระกรที่	4	หมายถึง เป็นผู้รักษาบาดาล

(พระราชครูอัญญาจารย์ และคณะ, 2530: 13)

นอกจากนี้ยังพบว่าแต่ละพระกรยังมีเครื่องหมาย “สวัสดิกะ” ซึ่งมีมุมทั้ง 4 เปรียบเป็น 4 พระกรของพระคเณศ เครื่องหมายสวัสดิกะ เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระคเณศที่ปรากฏเห็นใน พระหัตถ์ของเทพเจ้าองค์สำคัญในคติฮินดู

สัญลักษณ์ในพระหัตถ์ของพระคเณศ

พระคเณศในแต่ละปางจะมีสัญลักษณ์ถืออยู่ในพระหัตถ์เสมอ สัญลักษณ์แต่ละอย่างล้วนแล้วแต่มีความหมายทั้งสิ้น คาวเด่น ศิลปานนท์ ได้อธิบายว่า

สัญลักษณ์ที่สำคัญที่ทรงถืออยู่ในพระหัตถ์เสมอ ๆ คือ ปาสะ (บ่วง) เป็นอาวุธอย่างหนึ่ง หมายถึง การตัดกิเลสเครื่องร้อยรัด อังกุสะ (ขอช้าง) คือ การควบคุมไปทิศทางที่ดีที่ถูกต้อง ทันตะ (งาที่หัก) หมายถึง เทพอาวุธทำลาย สิ่งที่เป็นอุปสรรค และด้วยขนมโมทกะเครื่องหมายแห่งสติปัญญา นอกจากนี้ ทรงถือสัญลักษณ์อื่น ๆ ตามวาระแห่งการปรากฏกาย เช่น ดอกบัว (บางคราวใช้เป็นอาวุธ) อักษะมาลา (ลูกประคำ) เป็นเครื่องใช้สำหรับนักพรต หนังสือและเหล็กจาร หรือใช้แทนเหล็กจาร สัญลักษณ์ดังกล่าวปรากฏเรื่องในมหากาพย์ของอินเดียเหนือ กล่าวไว้ว่า มหากาพย์ เป็นผู้เขียนมหากาพย์ ตามคำบอกของ วายสผู้รจนา พระคเณศจึงเป็นที่รู้จักในนามของเทพเจ้าแห่งอักษรศาสตร์และวรรณคดี หรือทรงถือขวาน ซึ่งเป็นเทพอาวุธของพระพหูสบัติ ผู้เป็นเทพแห่งปัญญา ในปางที่แสดงถึงความเป็นเทพแห่ง โภคทรัพย์ ผู้ยังความปรารถนาให้ สำเร็จจะถือหม้อน้ำประดับเพชรพลอย ช่อดอกกัลปพฤกษ์ หรือจินดามณี หมายถึง ผู้บูชาพระคเณศย่อมเข้าถึงความอุดมสมบูรณ์ ความมีทรัพย์และได้ดังปรารถนา บางครั้งทรงถือคันธนูทำจากต้นอ้อย และลูกศรทำด้วยดอกไม้ อันเป็นสัญลักษณ์ของกามเทพ เทพเจ้าแห่งความรักในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งอาจหมายถึงทรงอำนาจความรัก ความสมหวัง พระคเณศยังถือขนมและพืชผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน เช่น มะม่วง มะพร้าว กกล้วย ขนุน อ้อย มะขวิด ผลหว่า ผลทับทิม ต้นอ้อย รวงข้าว ต้นกล้า เมล็ดงา หัวผักกาด ก้อนน้ำตาล ถั่วข้าวปายาส ขนมโมทกะ ชามใส่ขนมโมทกะ และขนมอื่น ๆ หมายถึง ทรงเป็นเทพการกสิกรรมอีกด้วย พระคเณศทรงเป็นเทพผู้มีฤทธิ์ ในปางที่แสดงถึงความดุร้าย กล้าหาญ ทรงถือสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย และอาวุธต่าง ๆ เช่น ทรงถือเวตาลหรือซากศพ งู กบฏ (หัวกะโหลก) หลาว หอกซัด ธง ตะบอง พระขรรค์ โล่ ธนู ลูกศร ค้อนสามหัว ขวาน หรือทรงเทพ

อาวุธของเทพเจ้าองค์สำคัญอื่น ๆ เช่น ตรีสูล (เทพอาวุธของพระศิวะ) และสังข์ (เทพอาวุธของพระนารายณ์) เป็นต้น (ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 18-19)

พาหนะทรงของพระคเณศ

พาหนะทรงเป็นสิ่งสำคัญและเป็นสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในคติฮินดู เพราะเทพเจ้าฮินดูมักมีพาหนะประจำพระองค์และเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละพระองค์ การทรงสัตว์พาหนะต่าง ๆ มักจะมีตำนานมารองรับเช่น พระนารายณ์ทรงครุฑ เนื่องมาจากพระนารายณ์สามารถรบชนะครุฑได้ เป็นต้น

พระคเณศมีสัตว์พาหนะประจำพระองค์ด้วยเช่นกัน โดยมากจะเห็นเป็น มูสิกาเว หรือหนูนอกจากนี้ยังพบเห็นพระคเณศประทับบนสิงห์ และนกยูงอีกด้วย แต่โดยมากพบว่าพระคเณศจะประทับบนหนู หรือมีหนูอยู่บริเวณที่ประทับของพระองค์มากกว่าสัตว์ประทับตัวอื่น ๆ อธิบายว่า

มีตำนานกล่าวถึงพาหนะที่เป็นหนูว่า มีอสูรตนหนึ่งชื่อ คชมุขคาสุระ ครั้งหนึ่งอสูรคชมุขคาสุระกับพระคเณศเกิดสู้รบกันในสมรภูมิ พระคเณศงาหักข้างหนึ่ง งาที่หักไปแล้วถือเป็นอาวุธต่อสู้กัน อสูรคชมุขคาสุระเห็นว่าจะสู้ไม่ได้ จึงแปลงร่างเป็นหนูหนีไป แต่หนี ไม่พ้น พระคเณศจับได้จึงกลายเป็นพาหนะของพระคเณศในร่างหนู ไม่ว่าพาหนะขององค์เทพองค์ใดพาหนะนั้นก็มีความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับองค์เทพนั้น ๆ มิฉะนั้นหนูตัวเล็ก ๆ จะรับภาระองค์พระคเณศได้อย่างไร ในทางปรัชญาศาสตร์ เวทาศาสตร์ รูปของพระพรหมหรืออาตมะตัดตะ หมายถึง วิญญาณต่าง ๆ ได้พลังจากศูนย์กลางอะไร จุดศูนย์กลางนั้นเรียกว่าอาตมะตัดตะ อาตมะตัดตะนั้นไม่มีความหนัก ไม่มีความเบา พระคเณศก็เป็นอาตมะตัดตะไม่ว่าจะเห็นร่างกายใหญ่โตแค่ไหน ความหนักความเบาไม่มี หนูตัวเล็ก ๆ ก็เป็นอาตมะตัดตะเช่นกัน จึงไม่เล็กไม่ใหญ่ (พระราชครูอภัยจารย, 2530: 16)

นอกจากมูลเหตุในการนำหนูมาเป็นพาหนะของพระคเณศดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีผู้อธิบายถึงสัตว์พาหนะของพระคเณศในความหมายต่าง ๆ อีก ดาวเด่น ศิลปานนท์ ได้กล่าวถึงหนูที่เป็นสัตว์พาหนะประทับของพระคเณศว่า

หนูถูกนำมาสู้กับพระคเณศซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค เนื่องจากหนู เป็นสัตว์ที่สามารถกัดแทะทำลายเครื่องกีดขวางลงได้ บางแห่งกล่าวว่าหนู เป็นสัตว์ที่มีความคิดว่องไว พระคเณศเป็นเทพแห่งสติปัญญาจึงทรงหนูเป็น พาหนะ บ้างก็ว่าหนูเป็นตัวแทนของความมืด และกิเลส พระคเณศเป็นตัวแทน ของความสว่าง ผู้ที่ต้องการเอาชนะกิเลสจึงต้องอาราธนาพระคเณศเป็นสรณะ ในทางมานุษยวิทยาอธิบายว่าการที่พระคเณศทรงหนู อาจเป็นเค้าเรื่องของ ชนเผ่าโบราณผู้นับถือช้างมีชัยชนะต่อชนเผ่าที่นับถือหนู ผู้ชนะย่อมครอบครอง ผู้พ่ายแพ้ ดังนั้นจึงนำรูปพระคเณศที่มีตัวคนเศียรเป็นช้างจับบนหลังหนู บางแห่ง กล่าวว่าหนูเป็นสัญลักษณ์ของขโมยแห่งท้องทุ่งนา ดังหนูพาหนะของพระ คเณศมีชื่อว่า “มุชกวาहन” คำว่า “มุชก” มาจากรากศัพท์สันสกฤต หมายถึง ขโมย เหตุที่พระคเณศผู้มีอุทรอันใหญ่เปรียบเสมือนช้างเข้าที่เต็มอยู่เสมอ ประทับอยู่เหนือหนูผู้ลักขโมยข้าวในท้องนา จึงเชื่อว่าพระคเณศทรงเป็นเทพที่ เกี่ยวเนื่องกับการเกษตรอีกประการหนึ่งด้วย (ดาวเด่น ศิลปานนท์, 2545: 20)

สัตว์พาหนะของพระคเณศนอกจากหนูแล้วยังมี สิงหะ และมยุระ (นกยูง) โดยในปางที่ ประทับสิงห์เป็นพาหนะนั้นเรียกกันว่า ปางเหรั้มกะคเณศ และปางที่ประทับบนมยุระ (นกยูง) คือ ปางวิกฤ ซึ่งเป็ปางที่กล่าวถึงพระคเณศในภาคการอวตารปางที่ 6 เป็นมยุระศวร ในปรากฏนคัมภีร์ ปุราณะ

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบว่า รูปเคารพของพระคเณศ ในสังคมไทยมักจะนิยมสร้างพระคเณศ ในปางต่าง ๆ โดยมีมุสิกะ หรือหนู เป็นสัตว์พาหนะอยู่บริเวณฐานที่ประทับของพระคเณศมากกว่า การสร้างให้ประทับบนสิงหะ และมยุระ

2.4 รูปแบบการสร้างรูปเคารพพระคเณศในปุราณะ

ในอินเดียนั้น พบว่ามีการสร้างพระคเณศขึ้นหลากหลายในคัมภีร์มูทลปะปุราณะกล่าวว่า พระคเณศมี 32 ปาง คัมภีร์สารทติลล กล่าวว่ พระคเณศมี 51 ปาง และในคัมภีร์คเณศปุราณะ กล่าว ว่าพระคเณศมี 56 ปาง แต่พระคเณศเท่าที่นิยมสร้าง และสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปนั้น ผู้วิจัย อ้างอิงจากการศึกษาของจิรัสสา คชาชีวะ ว่ามีจำนวน 18 ปาง ดังนี้

1. สวชัยมฤ-มูรติ

สวชัยมฤ-มูรติ พระคเณศได้รับการเคารพบูชาในลักษณะที่ไม่มีรูปร่างหรือเกือบจะไม่มีรูปร่าง เรียกว่า สวชัยมฤ-มูรติ ในลักษณะนี้สิ่งที่ได้รับการนับถือว่าเป็นพระคเณศนั้น มักจะทาสีแดง โดยมากมักจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

2. พาล-คณปติ (Bala-Ganapati)

รูปลักษณะคล้ายทารกเสวยเป็นช้าง มี 4 กร ถือผลไม้ต่าง ๆ คือ มะม่วง กล้วย ขนุน อ้อย ทิ้งวงถือมะขวิด มีความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดิน มีวรรณะดั่งพระอาทิตย์อุทัย

3. ตรุณ-คณปติ (Taruna-Ganapati)

ปางนี้อยู่ในรูปของเด็กหนุ่มมี 6 กร ถือเชือกบ่วง ขอช้าง มะขวิด ผลหว่า เมล็ดงา และไม้ไผ่ มีกายสีแดง

4. ภักติ-วิฆเนศวร (Bhakti-Vighnoovara)

ปางภักติ-วิฆเนศวร ปรากฏรูปมี 4 กร ถือมะพร้าว ก้อนน้ำตาล ถ้วยข้าวปายาส มีกายสีขาวเหมือนพระจันทร์ในฤดูสารท (ฤดูใบไม้ร่วง)

5. วีร-วิฆเนศ (Vira-Vighnesa)

ปางนี้มี 16 กร ถือเวตาลหรือซากศพ และอาวุธต่าง ๆ ได้แก่ หอก คันธนู ลูกศร ดาบ โล่ ค้อน ตะบอง ขอช้าง บ่วง ศูล หอกซัด ขวาน และธง กายสีแดง

6. ศักติ-คเณศ (Sakti-Ganesa)

ปางนี้ปรากฏกายคู่กับศักติหรือเทวี มีหลายลักษณะ คือ ลักษณะ-คณปติ (Lakshmi-Ganapati) หมายถึง รูปพระคเณศประทับกับพระลักษมี (เทวีแห่งโชคลาภ) อักโขระศิวาจารย์ (Aahorn sivacharva) อธิบายไว้ใน “กริยากรรมทโยติ” (Kriyakramadyoti) ว่า มี 8 กร ถือนกแก้ว ผลทับทิม หม้อน้ำทองคำประดับทับทิมขอช้าง บ่วง กัลป์ปกตลา (Kaipakalata) เถาวัลย์มีคุณสมบัติเหมือนกัลป์พฤกษ์ และช่อดอกพานที่เริ่มผลิ ปลายวงมีสายน้ำไหล มีกายสีขาว แต่จาก “มนตรมหาโทธิ” (Mantramahodadhi) กล่าวว่า มี 3 เนตร มี 4 กร หัตถ์ 2 ข้าง ถืองาที่หัก และจักร หัตถ์ข้างหนึ่งทำอภัยมุทรา หัตถ์หนึ่งถือคอด พระลักษมี มีกายสีทอง พระลักษมี มี 2 กร กรหนึ่งถือคอดพระคเณศ กรหนึ่งถือคอดบัว

7. อุจฉิษฏะ-คณปติ (Uchchhishta-Ganapati)

มีรูปลักษณะเชิงสังวาสประติมากรรม อุจฉิษฏะ-คณปติ เกือบทั้งหมดที่พบมักทำรูปเทวีเปลือยภยนั่งอยู่บนตัก มี 4 กร ถือ บ่วง ขอช้าง ลัทฑุกะ (ladduka) มือหนึ่งถือที่สะโพกนางเทวี หรือส่วนวงหรือไม้กักรใดกรหนึ่งสัมผัสกับที่ลับของเทวี เทวีมี 2 กร กรหนึ่งถือคอดบัว กรหนึ่งสัมผัสที่ลับของพระคเณศ

8. มหา-คณปติ (Maha-Ganapati)

ปางมหา-คณปติ มี 10 กร ถือ ดอกบัว ผลทับทิม หม้อน้ำ ประดับเพชรพลอย ตะบอง งาหัก ต้นอ้อย รวงข้าวและบัว มีเทวีนั่งบนตัก กายสีแดง ศักติกายสีขาว ถือดอกบัววางแห่งกล่าวว่ามี 3 เนตร 10 กร ถืออาวุธต่าง ๆ หัตถ์หนึ่งโปรยเพชรพลอย มีเทวี 2 องค์ คือ สิทธิและพุทธิ นั่งเคียงข้าง อีกลักษณะหนึ่งมี 4 กร กายสีขาว

9. อูรทวะ-คณปติ (Urddhva-Ganapati)

มี 6 กร ถือบัวกลहार (kalhara) รวงข้าว คันธนูทำจากต้นอ้อย พาน (bana) และเมล็ดงา กรหนึ่งกอดรัดศอกไว้ที่สะโพก กายสีเหลืองทอง กายของศอกมีสีดั่งฟ้าแลบ

10. ปิงคะ-คณปติ (Pingata-Ganapati)

ปิงคะ-คณปติ มี 6 กร ถือมะม่วง ช่อดอกกัลปพฤกษ์ ต้นอ้อย เมล็ดงา ขนมโมทกะ และขวาน มีนางลักษมีเป็นคู่

11. เฮอร์ัมพะ (Heramba)

ปางนี้มีลักษณะแตกต่างจากพระคณศปางอื่นมาก คือ มี 5 เศียร 4 เศียร หันไปยังทิศทั้ง 4 เศียรที่ 5 อยู่เบื้องบนมี 10 กร บางรูปมี 4 กร ถือ บ่วง งาที่หัก ประคำ ขวาน ค้อน 3 หัว และหัตถ์อื่น ๆ ถือขนมโมทกะ 2 กร ทำปางประทานอภัยและประทานพร มีกายสีทอง ประทับบนหลังสิงห์

12. ประสันน-คณปติ (Prasanna-Ganapati)

พระคณศประทับยืน อาจยืนตรงหรือเอียงกายเล็กน้อย ส่วนมากมักยืนตรึงค์หรือกาย 3 ส่วน ประทับบนบัลลังก์ดอกบัว มีกายสีแดงสดดั่งพระอาทิตย์ยามรุ่งอรุณ นุ่งผ้าแดง พระกร 2 กร ข้างถือบ่วง และขอช้าง อีก 2 กร แสดงปางประทานอภัยและปางประทานพร

13. ธวัช-คณปติ (Dhvauja-Ganapati)

ธวัช-คณปติ พระคณศ มี 4 กร ถือหนังสือ ประคำ ไม้เท้า กมณฑล (Kamandalu-หม้อน้ำ) มีหน้าตาน่ากลัว

14. อุนุมัตติอุจฉิชฎคณปติ (Unmatta-Uchchishta Ganapati)

ปางอุนุมัตติอุจฉิชฎคณปติ มี 3 ตา 4 กร ถือบ่วง ขอช้าง ขนมโมทกะ และงาหัก กายสีแดง ประทับบนบัลลังก์ดอกบัว ทำทางเหมือนช้างจับมัน

15. วิฆนราช-คณปติ (Vigharaja-Ganapati)

ปางวิฆนราช-คณปติ มี 16 กร แต่ละกรถืออาวุธ ประทับยืนบนบัลลังก์

16. ภุวนศ-คณปติ (Bhuvansas-Ganapati)

ปางนี้ช่างศิลป์อินเดียได้ประดิษฐ์ให้พระคณศมีความแตกต่างจากปางอื่น ๆ คือ มี 8 กร ถือสังข์ คันธนูทำด้วยต้นอ้อย

17. นฤตต-คณปติ (Nritta-Ganapati)

ปางนี้แสดงท่าเต้นรำ มี 8 กร ถือบัว ขอช้าง ขวาน กุญแจ (ขวานชนิดหนึ่ง) งาหัก วัลย์ (ห้วง ใช้เป็นอาวุธ) อังกุฑิยะ (แหวน) กรข้างหนึ่งปล่อยตามสบายเพื่อใช้ในการเคลื่อนไหวขณะเต้นรำ ขาซ้ายย่อลงเล็กน้อยวางบนบัลลังก์ดอกบัว ขาขวาก็กอยู่ในขณะย่อเล็กน้อยแต่ยกขึ้นกลางอากาศ กายสีเหลืองทอง ประติมากรรมพระคณศदनรัมภ์ทำเพียง 4 กร ไม่ได้ทำ 8 กร ดังกล่าวไว้ในคัมภีร์

18. หริทรา-คณปติ (Haridra-Ganapati) หรือ ราตรี-คณปติ (Ratri-Ganapati)

ปางนี้พระคณศมี 3 เนตร 4 กร ถือบัว ขอช้าง ขนม โมทกะ และงาหัก กายสีเหลือง ขมิ้น นุ่งผ้าสีเหลือง (จิรัศสา คชาชีวะ, 2531: 23-25)

จะเห็นได้ว่าคติการนับถือพระคณศในสังคมอินเดียนั้นเป็นไปอย่างแพร่หลาย การที่พระคณศมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางน่าจะมาจากความเชื่อที่ว่า พระคณศเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค การทำสิ่งใดที่ขาดจากการบูชาพระคณศแล้วย่อมไม่เกิดผล ทุกนิยายของศาสนาฮินดูต่างก็นับถือพระคณศด้วยกันทั้งสิ้น นอกจากนี้พระคณศยังได้รับยกย่องให้เป็นเทพเจ้าในด้านต่าง ๆ หลากหลาย อาทิ เทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ เทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์และการเก็บเกี่ยว คุณสมบัติดังกล่าวส่งผลให้พระคณศเป็นเทพเจ้าที่มีการนับถือกันอย่างแพร่หลายทุกชนชั้นในสังคมอินเดียจนกระทั่งปัจจุบันนี้

2.5 รูปแบบการสร้างรูปเคารพพระคณศที่พบในประเทศไทย

การสร้างรูปเคารพของพระคณศในสังคมไทย ได้รับอิทธิพลมาจากคติความเชื่อของอินเดียเรื่องการสร้างพระคณศปางต่าง ๆ สืบเนื่องเรื่อยมาจนกระทั่งถึงในสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเปลี่ยนแปลงสัญลักษณ์อาวุธของพระคณศไปจากเดิมกล่าวคือ มีการสร้างรูปพระคณศนั่ง มีสี่กร กรด้านซ้ายถือด้วยขนม โมทกะ และบัวบาศก์ ส่วนพระกรด้านขวาถืองาหัก และตรีศูล กลายเป็นพระกรข้างขวาข้างที่ชูขึ้นสูงถือวัชระ อันเป็นเทพอาวุธของพระอินทร์และเป็นราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์ของรัชกาลที่ 6 ดังที่ปรากฏในตอนหนึ่งของหนังสือพระคณศเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาว่า

“การนับถือบูชาที่เป็นเทพแห่งศิลปวิทยา ในประเทศไทยปรากฏมีรูปเคารพพระคณศในบทบาทดังกล่าวนี้ในสมัยอยุธยา มี 2 กร ถือคัมภีร์โบราณ และงาหักหรือเหล็กจาร แต่ภายหลังมักมี 4 กร ถือขอช้างหรือวัชระ บ่วงบาศก์ งาหัก ขนม โมทกะ หรือถ้วยขนม และหม้อน้ำ ในสมัยรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางแนวคิดสำคัญของพระคณศ
ในฐานะเทพแห่งศิลปวิทยา ต่อมารูปพระคณศจึงเป็นตราสัญลักษณ์ของ
หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวิทยาหลายแห่ง เช่น กรมศิลปากร มหาวิทยาลัย
ศิลปากร” (อุไรศรี วรสระริน และ คณะ, 2545: 84)

รูปแบบที่มีการเปลี่ยนแปลงศัตราวุธจากตรีศูลเป็นวัชระ จึงน่าจะเป็นสัญลักษณ์ที่แสดง
ให้เห็นถึงความภาคภูมิใจที่เปลี่ยนแปลงพระคณศให้มีลักษณะทางประติมากรรมที่เป็น
ลักษณะเฉพาะตน อันแสดงถึงการสร้างขึ้นในยุคสมัยของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีความเชี่ยวชาญ
และทรงพระปรีชาสามารถในศาสตร์ และศิลป์หลากหลายแขนงก็เป็นได้

นอกจากนี้ยังพบพระคณศในลักษณะที่แตกต่างจากปูราณะต่าง ๆ โดยเฉพาะการสร้าง
รูปพระคณศโดยองค์กรเอกชน พุทธศาสนสถาน เทวสถาน และตำหนักทรง ซึ่งต่างก็สร้างรูป
พระคณศให้มีลักษณะตรงตามความเชื่อของตนเช่น พระคณศปางเสวยวิมุตติสุข พระคณศพายเรือ
พระคณศปิดตาอ้อมจักรวาล เป็นต้น โดยแต่ละปางนั้น ผู้สร้างหวังผลในการกราบไหว้และ
อำนวยความสำเร็จในสิ่งที่คล้ายรูปลักษณ์ของพระคณศ เช่นพระคณศปางประทานพรอ้อม
จักรวาล ที่สร้างโดยสุสานทุ่งมน อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ มีรูปแบบเป็นพระคณศประทับนั่ง มือทั้ง
สองข้างแบขึ้นวางที่หน้าตัก ง่าทั้งสองข้างยาวอ้อมไขว้ไปทางด้านหลังคล้ายสังวาล งวงยาวยื่น
ลอคไปเบื้องล่างลำด้วยยาวไปถึงชายกระเบนด้านหลัง

พระคณศปางปิดตาอ้อมจักรวาล สร้างซึ่งสร้างจากสถานที่เดียวกันกับสถานที่ข้างต้น มี
ลักษณะคล้ายปางประทานพรอ้อมจักรวาล แต่มือทั้งสองข้างปิดตา ซึ่งเป็นการสร้างขึ้นโดย
เลียนแบบพระควัมปติที่มีลักษณะเป็นพระสงฆ์ที่รูปกายอวบอ้วนนั่งขัดสมาธิมือปิดตาทั้งสองข้าง
ซึ่งพระเครื่องนี้เชื่อว่ามีคุณด้านเมตตามหานิยม โชคลาภ ซึ่งรูปพระคณศที่สร้างก็ให้คุณด้าน
เดียวกับพระควัมปติ

พระคณศปางมหาเทพแห่งแผ่นดินตั้งอยู่ที่ ลานหน้าบริษัทเวิร์ค พอยต์ เอนเตอร์เทนเมนท์
โดยนายปัญญา นิรันดร์กุล เป็นผู้สร้าง เทวลักษณะเป็นพระคณศประทับยืนในลักษณะก้าว
พระบาทไปด้านหน้า เทวลักษณะที่สำคัญมีความแตกต่างจากเดิมกล่าวคือจากที่มีพระอุทรพลุ้ย
ใหญ่ กลายเป็นพระอุทรแบนราบมีกล้ามเนื้อคล้ายลักษณะมหาบุรุษ มี 4 กร พระหัตถ์ทั้งสี่ถือเทพ
ศัตราที่พบทั่วไปในประเทศไทยคือ ถือบ่วงบาศก์ วัชรอาวุธ ถ้วยขนมโมทกะ และงาที่หัก เป็น
ลักษณะที่เกิดขึ้นใหม่มีเฉพาะในประเทศไทย เกิดจากการนิมิตเห็นพระคณศในรูปลักษณ์มหาเทพ

ของนายสุริยัน อริยวงศ์โสภณ หรือ หมอหยอง หมอคู่อื่อดังของไทย ซึ่งสร้างกระแสศรัทธากับคนไทยเป็นอย่างมาก

พระคณศปางนาฏราช วัดโคก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นรูปพระคณศที่แสดงท่าร้าย รำคล้ายศิวนาฏราช มี 4 กร พระหัตถ์สองข้างถือขวาน และตรีศูล ส่วนอีกสองข้างจับขลุ่ยอยู่ใน ท่าทรงขลุ่ยคล้ายพระกฤษณะ

นอกจากพระคณศที่มีรูปแบบแปลก ๆ เช่น พระคณศพิมพ์คอมพิวเตอร์ พระคณศปาง อิพิชอบ ที่มีในต่างประเทศแล้ว ประเทศไทยเป็นอีกประเทศหนึ่งที่มีการสร้างพระคณศให้มี ลักษณะทางประติมากรรมที่แตกต่างจากอดีต กล่าวคือ ในอดีตการสร้างรูปเคารพพระคณศสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนเทพเจ้าผู้กำจัดอุปสรรค และศิลปวิทยาการต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันการสร้างรูปเคารพพระคณศแสดงให้เห็นถึงการสร้างพระคณศให้เป็นศูนย์รวมของสรรพสิ่งสามารถบันดาลให้เกิดความร่ำรวย โภคทรัพย์ ป้องกันอันตราย เมตตามหานิยม การค้าขาย ฯลฯ แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยได้ยอมรับพระคณศในฐานะเทพที่สามารถประทานทุกสิ่งทุกอย่างให้เกิดขึ้นแก่ผู้บูชา

2.6 การเผยแพร่คติความเชื่อเรื่องพระคณศในสังคมไทย

คติการเคารพพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทย มีที่มาจากการเผยแพร่ลัทธิฮินดู ที่เข้ามาสู่สังคมไทยในอดีต ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เชื่อกันว่าลัทธิฮินดู เข้ามาสู่สังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัย สันนิษฐานว่า การเข้ามาของพราหมณ์นั้นอาจจะมาจาก 2 ทางด้วยกัน คือ ทางแรกมาจากการได้รับอิทธิพลเขมร ซึ่งก่อนที่ไทยจะมีอิสรภาพในการปกครองตนเองนั้น ชนชาติไทยดั้งเดิมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของขอมหรือเขมร ซึ่งสังคมขอมดั้งเดิมมีการนับถือลัทธิพราหมณ์ฮินดูที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย จีระสภา กษาศีวะ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการเผยแพร่อิทธิพลศาสนาฮินดูในสังคมไทยว่า

ศาสนาพราหมณ์ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น ได้เจริญอยู่ในดินแดนประเทศไทยก่อนหน้าที่ไทยจะเข้าครอบครองนานแล้ว โดยทางภาคกลางของประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์โดยผ่านเข้ามาทางเขมร ซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองและทางศิลปะอยู่ในดินแดนแถบนี้มาก่อน เขมรนั้นได้รับอิทธิพลอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 7 แล้ว (คืออาณาจักรฟูนัน) อิทธิพลศาสนาพราหมณ์จากเขมรได้

ครอบคลุมทั้งบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทย ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมแบบทวารวดีกำลังเจริญอยู่ทางภาคกลางราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบคุปตะในประเทศอินเดีย (จิรส์สา คชาชีวะ, 2531: 66)

ข้อสันนิษฐานประการที่สองคือ การเผยแผ่อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์เข้ามาทางภาคใต้ของประเทศไทย ด้วยเหตุที่ทางภาคใต้ของไทยมีอาณาเขตติดต่อกับทะเล การเข้ามาของอิทธิพลทางศาสนาฮินดูนั้น อาจเป็นการเข้ามาพร้อมกับพ่อค้าที่เข้ามาทำการค้าในดินแดนตอนใต้ซึ่งเชื่อกันว่า สังคมไทยทางภาคใต้ได้รับอิทธิพลจากอินเดียในราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ศาสนาฮินดูที่เข้ามานั้นจะอยู่ในแถบนครศรีธรรมราชและพัทลุง โดยศาสนาฮินดูในแถบภาคใต้นี้จะนับถือกันในกลุ่มชนชั้นสูง และในกลุ่มราชการ ส่วนในกลุ่มประชาชนอาจนับถือทั้งศาสนาพุทธและฮินดู รวมถึงความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีसाงเทวดา ซึ่งสามารถสร้างความกลมกลืนกับการนับถือเทพเจ้าของศาสนาฮินดู

การเผยแผ่ลัทธิฮินดูที่เข้ามาสู่สังคมไทยในยุคแรกนั้น เป็นการนำลัทธิฮินดูมาผสมผสานกับความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี และเทวดาในกลุ่มคนพื้นที่ดั้งเดิม และการเข้ามาของพราหมณ์จากลัทธิฮินดู

พระนามของพระคเณศในยุคแรกอาจเป็นที่ไม่รู้จักกันอย่างแพร่หลายนัก ทั้งนี้อาจมาจากเหตุที่ลัทธิฮินดูที่นับถือกันในยุคแรกเป็นลัทธิบูชาพระศิวะ (ไศวนิกาย) และลัทธิบูชาพระวิษณุ (ไวศณพนิกาย) การบูชาพระคเณศหรือชื่อของพระคเณศอาจไม่โดดเด่นนักในยุคนี้ จิรส์สา คชาชีวะ ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับการนับถือพระคเณศในยุคแรกว่า

จากการศึกษาจารึกที่มีอยู่ในสมัยก่อนไทย ซึ่งกรมศิลปากรได้รวบรวมไว้ในประชุม ศิลจารึกภาคต่าง ๆ ดังเช่น ประชุมจารึกภาคที่ 2 จารึกทวารวดี-ศรีวิชัย ละโว้ ไม่ปรากฏที่กล่าวถึงพระคเณศอย่างเด่นชัด มีแต่กล่าวถึงร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏอยู่ในดินแดนนี้ ทั้งนี้เนื่องในไศวนิกายและไวศณพนิกายหรือเป็นเรื่องราวใน พุทธศาสนา แต่จารึกที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งขณะนั้นได้รับอิทธิพลเขมรบางหลักก็มีการกล่าวถึงพระพิฆเนศวร์เช่น จารึกอุบมุง จังหวัดอุบลราชธานี กล่าวถึงการกราบข้าวแด่พระพิฆเนศวร์ และจารึกสต็อกก้อกชม 2 จังหวัดปราจีนบุรี กล่าวถึง ชื่อ คเณศ (จิรส์สา คชาชีวะ, 2531: 67)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ในยุคแรกยังไม่มีหลักฐานที่ปรากฏการเอ่ยถึงพระคณศ

2.6.1 กติความเชื่อเรื่องพระคณศในสมัยอยุธยา

หลักฐานเกี่ยวกับการนับถือศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยามีปรากฏเป็นอย่างมาก กลุ่มบุคคลที่นับถือในศาสนาโดยมากอยู่ในกลุ่มบุคคลชั้นสูง และในราชสำนัก พระมหากษัตริย์เองก็ทรงให้การทำนุบำรุงศาสนาฮินดูเป็นอย่างดี นอกจากนี้พราหมณ์ยังมีหน้าที่เป็นโหราจารย์ผู้ให้คำปรึกษาและประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ อิทธิพลของศาสนาฮินดูเด่นชัดอย่างยิ่งในสมัยนี้ เมื่อพิจารณาถึงพระนามของพระมหากษัตริย์ในสมัยนี้พบว่า พระนามโดยมากได้รับอิทธิพลการตั้งชื่อมาจากชื่อเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ของศาสนาฮินดู นอกจากนี้แม้กระทั่งชื่อเมืองหลวง ก็ได้รับอิทธิพลการตั้งชื่อมาจากคติฮินดูเช่นเดียวกัน

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นช่วงที่ศาสนาฮินดูมีความรุ่งเรืองเป็นอันมาก ทั้งนี้เนื่องด้วยพระองค์มีความศรัทธาในศาสนาฮินดูเป็นพิเศษ และโปรดเกล้าฯ ให้พราหมณ์ในพระราชสำนัก ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนาฮินดูในพระราชวังกรุงศรีอยุธยาและที่เทวาลัยนครศรีธรรมราชด้วย

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น มีหลักฐานชัดเจนว่ามีการบูชาพระคณศหรือพิฆเนศวร ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารถึงการที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปพระพิฆเนศวร และพระเทวกรรม พระคณศ ดังนี้

...ในเดือนยี่ป้อออก นั้น พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรเจ้าอยู่หัวบำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการแล้วให้หล่อพระรูปพระอิศวรเป็นเจ้ายืนสูงสอกลีบมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระศิวาทิตย์ยืนสูงมีเศษพระองค์หนึ่ง รูปพระมหาวิฆเนศวรพระองค์หนึ่ง รูปพระจันทราทิศวรรพระองค์หนึ่ง และรูปพระเจ้าทั้ง 4 พระองค์นี้ สวมทองนพคุณ และเครื่องอาภรณ์ประดับนั้นถมยาราชาวดี ประดับแหวนทุกพระองค์ไว้บูชาสำหรับพระราชพิธี...(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505: 41-42)

จากการศึกษาพบว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ศาสนาฮินดูมีอิทธิพลอย่างมาก นอกจากพิธีกรรมต่าง ๆ ในราชสำนักแล้วยังปรากฏว่ามีความรุ่งเรืองทางด้านวรรณคดีหลายเรื่องที่ได้รับอิทธิพลของศาสนาฮินดู ดังเช่น โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งแต่งขึ้น

โดยพราหมณ์ในราชสำนัก เนื้อความได้กล่าวสรรเสริญบุญญาธิการขององค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยอ้างถึงเทพเจ้าในคติฮินดูหลายพระองค์รวมถึง พระคเณศด้วย ดังนี้

ขอพรพิฆเนศสร้อย	ศิวบุตร
ครองเครื่องอาภรณ์ภูษ	เงือกง่า
ขอจรรโลงอุต	คมโลก
แคล้วคลาศภัยพิฆนล้า	เลิศด้วยเสวยบรมย์ฯ

(กรมศิลปากร, 2545: 665)

นอกจากนี้ยังพบอีกว่าในวรรณคดีส่วนมากในสมัยอยุธยาจะขึ้นต้นด้วยบทสวดดี หรือบทไหว้ครู จะเป็นการกล่าวถึงเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ทั้งพระพรหม พระนารายณ์และพระอิศวร เป็นเทพหลักและมีจำนวนน้อยครั้งที่ปรากฏเป็นพระนามของพระคเณศ ซึ่งพบว่ามักมีการกล่าวถึงคู่กับพระขันตกุมาร ดังปรากฏในฉันทดุสิตสังเวทว่า

อัญชยมบังคับประณตประนม	พรหมวิษณุชาดา
พระกรรมเทวมหา	สิทธิศักดิ์พินาย
เทวีอุมากวดี	คูประเสริฐโพรงพราย
มานรัศมิคทายทศฉาย	นุประโพธิสมสถาน
อัยญาพสูงทวาสวัสดิ	วิเนทศโลกบาล
พิฆเนศวรขันตกุมาร	คือคณูเทวดา

(กรมศิลปากร, 2545: 735)

ในกฎหมายโบราณสมัยอยุธยาบางฉบับ เช่น โองการลุยเพลิง ซึ่งอาลักษณ์เป็นผู้อ่านในการชำระความต่าง ๆ โดยกล่าวถึงพระคเณศไว้ ดังนี้

“ข้าพเจ้าผู้เป็นสุภาตระลาการ ขอถวายสัจจาพิศถาน ขอพระเจ้าจงปาฏิหาร ไตรยโลกยัมดมบันดาล หลุ่มหลงเป็นพาล เอาเทจ้มากล่าวมารสา อันขมมบงคม เทวาอารักขมมหา วิคเณศศิวบุตร ศิวกรรม เทพภูมรสบสรพ จัตุมหาราชิกา คาวดึงษ์ โสฬศพรหมา ข้าพเจ้าผู้เป็นสุภาตระลาการ ขอถวายสัจจาพิศถาน- - ขอพระเจ้าจง ปาฏิหาร ไตรยโลกยัมดมบันดาล หลุ่มหลงเป็นพาล เอาเทจ้มากล่าวมารสา อัน

ขมบงกคม เทวาอาอารักขมหา - - วิคเณศศิวนุตร ศิวกรรม เทพภูมาสบรรพ จัตุ
มหาราชิกา ดวงดิงษโสฬศพรหมา ผู้เรื่องฤทธาอีกทั้งพระอิศวรพระนารายณ์ นาง
อุมารักควดีโถมฉาย พระลักษมีเพริศพราย อันเป็นภริยาแห่งองค์” (กรมศิลปากร,
2547: 70)

ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาบางเรื่อง เช่น ขุนช้าง ขุนแผน มีการกล่าวอัญเชิญเทพใน
ศาสนาพราหมณ์มาร่วมในพิธีกรรม เทพที่กล่าวถึงมีทั้งพระอิศวร พระวิษณุ พระพรหม พระเพลิง
พระคเณศ พระขันตกุมาร ดังนี้

โอมองค์พระสยามภูวญาณ

องค์บรมพรหมานนาถา

พระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์ทรงศักดา

พระคงคงพระเพลิงเถลิงฤทธิ

พระคเณศร์พระขันตกุมาร

มัจฉวานทั้งพระพายกายสิทธิ์

โลกบางบริหารทั้งสี่ทิศ

ขอเชิญมาสถิตย์ที่ศนา

(ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร, 2519: 89)

ในอนิรุทธคำฉันท์ ตอนสงครามระหว่างพระกฤษณะ และพระราณ มีการออกนามพระคเณศ
ดังข้อความที่ว่า

โดยประจิมราษสชาติ

อูตรยุพราชา

พระขันตกุมารพิไชย

วิฆเนศวรวิฆนประไลย

ถืออาวุธไกร

กำลังกำเละแสนสาร

(กรมศิลปากร, 2545: 609)

จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าในสมัยอยุธยามีการนับถือพระคเณศทั้งในฐานะ
เทพเจ้าองค์สำคัญดังเช่น พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร และในฐานะเทพเจ้าผู้จัดอุปสรรค

การนับถือพระคณาจารย์ดังกล่าวยังคงมีความสอดคล้องกับคติความเชื่อจากฮินดูดั้งเดิมอยู่เป็นอย่างยิ่ง

2.6.2 คติความเชื่อเรื่องพระคณาจารย์ในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ศาสนาฮินดูยังมีอิทธิพลต่อสังคมยุคสมัยนี้อยู่เป็นอย่างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดมาจากสมัยอยุธยา รวมถึงคติการเคารพบูชาเทพเจ้าพระองค์ต่าง ๆ ตามคติฮินดูด้วยเช่นกัน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระคณาจารย์ไม่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายนัก การรับรู้คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคณาจารย์ที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ ในยุคแรกนั้นได้สืบทอดมาจากคติความเชื่อจากสมัยอยุธยา ดังมีผู้สันนิษฐานว่า

ชนชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้รับคติการนับถือพระคณาจารย์สืบทอดมาจากอยุธยา แต่แพร่หลายในทางคหศาสตร์มากกว่าทางอื่น ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระคณาจารย์นั้นมีเฉพาะในบรรดาผู้คงแก่เรียนเพียงบางท่านเท่านั้น การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในราชสำนักซึ่งมีพราหมณ์ร่วมอยู่ด้วยบางพิธีก็ยังมีการอัญเชิญเทวรูปพระคณาจารย์เข้าร่วม และมักเป็นพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีตรีปวาย-ตรีปวาย พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีกฐนตรีศสวนาน เป็นต้น ในพระราชพิธีเหล่านี้จะมีการอ่านโคลกสรรเสริญเทพเจ้าต่าง ๆ ซึ่งจะกล่าวบูชาพระคณาจารย์ก่อนเป็นอันดับแรกสุด นับว่าคณะพราหมณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงรักษาแบบอย่างของพิธีกรรมตามแบบฮินดูไว้ได้ ซึ่งก็อาจกระทำเช่นนี้มาแต่ครั้งกรุงเก่า (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 135)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานเกี่ยวกับการรับรู้คติความเชื่อเรื่องพระคณาจารย์ โดยเป็นภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพระคณาจารย์ ซึ่งปรากฏมีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ กิตติ วัฒนะมหาตม์ ได้ศึกษาและอธิบายว่า

ภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพระคณศที่เก่าที่สุดที่เรามีอยู่ปรากฏในรัชกาลนี้ เช่น ในสมุดภาพตำราช่าง ฉบับช่างเขียนหลวง ซึ่งเขียนขึ้นประมาณ พ.ศ. 2273-2329 กล่าวถึงช่างลักษณะต่าง ๆ และมีรูปพระคณศกับพระ โภยจนาเนศวรปรากฏอยู่ด้วย (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 136)

ความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศในสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้นยังมีความสับสนกันอยู่เป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากชื่อของพระคณศมักถูกกล่าวถึงพร้อมกันกับพระขันธกุมาร ดังที่ปรากฏใน **ฉันทกล่อมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ขุนสารประเสริฐ (นุช) ดังนี้**

ขยμβαทอภิวาทพรหมินทร์	ศิวเทพมหิน
นรานุรักษ์ภูวดล	
จักรุขทรงครุฑยินยน	อาภรณ์อำพล
ค้ายนิลรัตน์ชัชวาล	
วิมเนศวรศักดิ์เยี่ยมหาญ	คือขันธกุมาร
มนุชอาสน์เลิศกา	
หกหน้าทวาทศหัตถ์ถือ	ทิพยสารทครบมือ
พิพิธฉายพตยพรรณ	

(องค์การคุรุสภา, 2503: 94)

พระนามของพระคณศมักปรากฏในวรรณกรรมเกี่ยวกับช่างประเภทคำฉันท์ที่เรียกกันว่า **ฉันทดุขฎิสังเวยกล่อมช่าง** ซึ่งใช้ในการพระราชพิธีสมโภชช่างคู่มารมีของพระมหากษัตริย์ ดังนี้

นบไ้เทวกรรมกำจร	อิกองค้อมร
มปีทธิหกภักตร์ผาย	
คือขันธกุมารเรืองฉาย	สิบสองกรกราย
กระลิ่งสรวุฑหาญ	
ทรงมาบูรอาสน์ไอพาร	เด่น โดยโพยมบาล
พลั่งมเลื่องเรื่องรณ	
อิกสองศิวบุตรด่ากล	เกิดในมณฑล
ถกิงกะลาพิธี	
องค์หนึ่งเศียรสัณฐานสี	สะคชกรมี

เฉวียงสคำโดยตรง

การช้ายทายตรีศรทรง

กรขวาช้าง

ปทุมตรลบอบอวล

สมญาพระพิณเนศวร

ทวยเทพมูลมวญ

เคารพแลย่อเมงย้า

(องค์การคุรุสภา, 2503: 48)

บทบาทของพระกณศในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคลุมเครืออยู่เป็นอย่างมาก ทั้งนี้ สันนิษฐานได้ว่าเกิดจากมีความเข้าใจที่ว่า พระกณศและ พระขันตุมารคือองค์เดียวกัน ความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏใน พระราชพิธีสิบสองเดือน บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

ส่วนพระมหาวินเนศวรนั้น คือพระขันตุมารซึ่งพระเศียรเป็นช้าง เป็นโอรสพระอิศวร เป็นครูช่าง พราหมณ์ย่อมนับถือ โดยฤทธิ์เดชของพระองค์เองบ้าง โดยจะให้ลูกพระทัยพระอิศวรเป็นการสัพพีบ้างจึงเป็นพระเป็นเจ้าอีกองค์หนึ่ง(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528: 62)

ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องเดียวกัน ตอนที่กล่าวถึงพระราชพิธีตรีขัมปวายุ-ตรีปวายุ ในพระราชพิธีดังกล่าว มีการอัญเชิญเทวรูปพระกณศมาประดิษฐานร่วมกับเทวรูปต่าง ๆ ในเทวสถานเพื่อประกอบพิธี พระกณศองค์นี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ว่า

...เทวรูปซึ่งสำหรับส่งไปแห่นี้มีเรื่องราวที่จะต้องเล่าอยู่หน่อยหนึ่ง คือรูปมหาวินเนศวรนั้นเป็นของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยถือกันว่าถ้าบูชามหาวินเนศวรแล้วทำให้เจริญสวัสดิมงคล แต่ผู้ซึ่งจะรับไปบูชานั้นถ้าไม่ได้รับจากผู้ปฏิบัติมาก่อน เอาไปไว้มักจะมีไข้เจ็บต่าง ๆ จึงต้องมอบต่อ ๆ กันไป ครั้นเมื่อตัวข้าพเจ้าอายุได้ ๕ ขวบ ทรงคิดซื้อเจ้ากรมให้เป็นหมื่นพิณเนศวรสวรรค์กาล เวลาแห่เทวรูปเช่นนี้จึงรับสั่งว่าไหน ๆ ก็ไปเอาชื่อเอาเสียงของท่านมาชื่อแล้ว จะให้องค์นี้ไปสำหรับบูชาเหมือนอย่างเช่นพระองค์ท่านได้บูชามาแต่ก่อน จึงพระราชทานน้ำสังข์ทรงเจิมแล้วมอบพระองค์นั้นพระราชทาน เอาพระองค์อื่นไป

ขึ้นหงส์แทนตลอดจนรัชกาล ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้จึงได้ทำบุษบกเล็ก ๆ
บุทองคำตั้งเทวรูปนั้นไว้จึงได้ใช้บุษบกทองคำตั้งนั้นตั้งบนพานสองชั้นอีกที่
หนึ่ง สำหรับเชิญไปขึ้นหงส์ เทวรูปมหาพิณเนศวรก็เปลี่ยนเอาองค์ที่ได้
พระราชทานนั้นไปขึ้นหงส์ตามเดิม... (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
2528: 75)

ความเชื่อเรื่องพระคเณศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงคติความ
เชื่อสืบทอดกันมาตามแต่ในอดีต และในรัชสมัยนี้พระคเณศยังคงปรากฏอยู่ในกลุ่มชนชั้นราชสำนัก
และพราหมณ์ มากกว่าจะเป็นที่รับรู้ของประชาชนทั่วไป

พระนามของพระคเณศเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ด้วยพระองค์ทรงสนพระทัยในด้านของภาควิทยาเป็นอย่างยิ่ง ในสมัยนี้จึงมีการค้นคว้า
เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องเทววิทยาในศาสนาฮินดูกันอย่างแพร่หลายเป็นที่รู้จักของคนในสังคมไทย
มากยิ่งขึ้น

การเคารพพระคเณศ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นไปตามแบบฉบับ
ของศาสนาฮินดู โดยมากจะพบการกล่าวถึงพระคเณศในบทไหว้ครู ของวรรณคดีเป็นส่วนใหญ่
กิตติ วัฒนะมหาตม์ ได้อธิบายถึงความสำคัญของพระคเณศในสมัยนี้ว่า

...พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีส่วนอย่างยิ่งที่ทำให้คน
ไทยในรัชสมัยของพระองค์ได้มีความรู้ความเข้าใจที่ดีขึ้นเกี่ยวกับเทพปกรณ
ฮินดู พระองค์ทรงทำตามแบบอย่างชาวฮินดูช่วยในการอัญเชิญและกล่าวคำบูชา
พระคเณศ เพื่อขอความเป็นสิริมงคลและความสำเร็จเมื่อจะทรงพระราชนิพนธ์
บทประพันธ์ต่าง ๆ (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 147)

บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ละเรื่อง พระองค์ทรงทำ
ตามแบบอย่างของชาวฮินดู กล่าวคือมีการกล่าวคำอัญเชิญ และบูชาพระคเณศเพื่อขอความเป็นสิริ
มงคล ดังนั้นในบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ส่วนใหญ่จะมีการกล่าวบูชาพระคเณศ ในฐานะผู้
ขจัดอุปสรรค ดังพระราชนิพนธ์ในลิลิตนารายณ์สิบปาง ว่า

อีกเชิญเทวราชเจ้า	คชเกศ
ผู้ปราบพิฆเนภัย	หมดถ้วน

ทรงนามพระคเณศ	สิทธิ บดีเส
สุดประเสริฐลัทธิลัทธิล้วน	เลิศดี
กวีใดตั้งจิต	ประพันธ์
เคารพพระคเณศ	ก่อนแล้ว
อาจแต่งตั้งกมล	มุ่งมาตร
จิตสว่างตั้งแก้ว	ก่องตา
เข้าจึงขอพระเจ้า	สิวนุต
ทรงช่วยเสริมปัญญา	เถิดให้
ยามแต่งเรื่องทรงครุฑ	ทั้งสิบ ปางนา
จงสฤษดิ์ลิลิตได้	ตั้งจินต์ด้วยเทอญ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2514: 3-4)

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับพระคเณศไว้โดยเฉพาะด้วย ได้แก่ บทละครเรื่องสามัคคีเสวก ตอนกรีนิมิต (พระคเณศเสียงา) ซึ่งเนื้อความที่ทรงพระราชนิพนธ์นี้มีเนื้อความเพียงบางส่วนที่นำมาจากเทพปกรณัมของฮินดู ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แถลงเรื่องพระคเณศวิเศษศักดิ์	ลูกพระจอมไตรจักรมहाศาล
เรื่องอิทธิฤทธิ์ไกรวิชัยชาญ	ชำนานาญเจนจิตวิทยา
เศียรเขlopenเศียรกระวีสีแดงชาด	แสนประหลาดน่าดูเป็นหนักหนา
แต่เยาว์วัยเธอไซร์ได้เสียงา	เพราะกลัวกลัวสามภักดิ์พระปิตุรงค์
ด้วยรามปรศุมาไกรลาศ	จะเฝ้าพระปิตุราชตั้งประสงค์
จะเข้าไปในวิมานบรรยงก์	พระคชพักตร์ตั้งตรงเข้าห้ามปราม
จึงได้ไกรธซึ่งถึงวิวาท	ต่างคนต่างอาจไม่เกรงขาม
พระคณาธิบดีเสียดิพิราหมณ์	ปรศุรามขว้างขวานไปราญรอน
คเณศเห็นขวานเพชรระเห็จมา	ก็จึงรู้ว่าพระบิดาระมหัสิร
ประทานพราหมณ์รามรงค์ให้คงกร	จะสู้ขวานพระบิดรให้ควรกัน
จึงก้มเศียรคอยรับให้มันเหมาะ	ขวานจำเพาะถูกข้างหนึ่งสะบัด
จึงคงงาเดียวแต่ปางนั้น	เลยมีนามว่าเอกทันต์บรรดาแรง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2516: 6)

ความสำคัญของพระคณศได้ปรากฏเป็นที่รับรู้มากยิ่งขึ้นในสมัยนี้ด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้สร้างรูปเคารพพระคณศไว้ที่พระราชวังสนามจันทร์ เพื่อเป็นศาลเทพารักษ์ประจำพระราชฐานแห่งนั้น พระราชทานนามว่า “เทวาลัยคณศร์” มีการบันทึกไว้ดังนี้

ขอประทานกราบเรียน วันเสาร์ที่ 1 กุมภาพันธ์ พระพุทธศักราช 2461 ตรงกับเดือน 3 ขึ้น 1 ค่ำ เวลา 4 นาฬิกา กับ 52 นาที 57 วินาที หลังเที่ยง ขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จทรงเจิมรูปพระพิฆเนศวร แล้วเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ หอแก้วเป็นปฐมฤกษ์ ไปจนถึงเวลา 5 นาฬิกา กับ 40 นาที 57 วินาที หลังเที่ยง เป็นที่สุดแห่งพระฤกษ์ (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539: 111 อ้างถึงใน กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 149)

นอกจากนี้ยังพบว่า ในรัชสมัยนี้ได้มีการก่อตั้งวรรณคดีสโมสรขึ้นใน พ.ศ.2457 โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำตราพระคณศมาใช้เป็นดวงตราของสโมสรนี้ ดังปรากฏใน ราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2458 ดังข้อความต่อไปนี้

..ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชลัญจกรขึ้นใหม่องค์หนึ่ง ลายเป็นรูปพระคณศร์ สำหรับวรรณคดีสโมสรนั้น บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วรรณคดีสโมสรใช้พระราชลัญจกรนี้ตามตำแหน่งคือ ดวงพระราชลัญจกรรูปกลม ศูนย์กลางกว้าง ๓ นิ้ว ๑ อนุกระเบียด ลายเป็นรูปพระคณศร์นั่งแท่น แวดล้อมด้วยลายกนก สวมสังวาลย์นาค หัตถ์ขวาบนถือวัชระ เบื้องล่างถืองา หัตถ์ซ้ายบนถือบังวาศ เบื้องล่างถือครอบน้ำ (มนวิภา ไชยพันธุ์ และกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, 2513: 49)

การก่อตั้งวรรณคดีสโมสร สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราลัญจกรรูปพระคณศเป็นสัญลักษณ์นั้น นับเป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการริเริ่มคิดความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศในฐานะเทพเจ้าแห่งศิลปศาสตร์ โดยเฉพาะด้านวรรณกรรมเด่นชัดขึ้น ซึ่งคติฮินดูแต่เดิมมีความเชื่อว่าพระคณศเป็นผู้รจนามหากาพย์ มหาภารตะ และในรัชสมัยนี้เองที่พระคณศเริ่มเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในฐานะครูแห่งศิลปศาสตร์ และวรรณกรรม ดังที่ กิตติ วัฒนะมหาตม์ อธิบายว่า

อันที่จริงการนับถือพระคณศในฐานะครูวรรณกรรมนี้ สอดคล้องกับ คติเดิมของชาวอินเดีย และเขมรเหมือนกันในข้อที่ว่า พระคณศทรงเป็นเทพ แห่งการรณานาหนังสือต่าง ๆ เพราะทรงเป็นผู้จัดบันทึกมหากาพย์มหากาพย์ ตะ ขึ้นเป็นครั้งแรก จึงอาจกล่าวได้ว่า การนับถือพระคณศเป็นบรมครูทาง วรรณกรรมไทย เป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มขึ้น ในสยามประเทศอย่างแท้จริง แต่ก็มิได้หมายความว่าทรงสร้างคตินี้ขึ้น โดย ปราศจากความสัมพันธ์กับคติที่มีมาแต่ก่อน...(กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 150- 151)

คติการเคารพพระคณศในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความ แพร่หลายเป็นอย่างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องจากความสนพระทัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว ในด้านการศึกษา และทรงมีพระราชศรัทธาต่อพระคณศเป็นพิเศษ จากหลักฐานต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการรับรู้เกี่ยวกับพระคณศจากคติความเชื่อเดิมที่สืบทอด มาจากอดีตในฐานะของเทพเจ้าผู้จัดอุปสรรค ได้ปรับเปลี่ยนฐานะเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ และคติความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการรับรู้เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระคณศในสมัยต่อมา

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คติการเคารพพระคณศยังคงสืบเนื่องความ เชื่อว่าพระคณศเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ ตามอย่างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว ส่วนการนับถือพระคณศในฐานะครูข้างนั้นก็ยังคงมีสืบทอดอยู่แต่ในกลุ่มตระกูลหมอ ช่างในราชสำนักเท่านั้น ส่วนคติความเชื่อเดิมที่เชื่อว่าพระคณศเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค และ ความสำเร็จนั้นยังคงมีปรากฏอยู่แต่ไม่แพร่หลายนัก โดยมากการรับรู้ประวัติความเป็นมาของพระ คณศเท่าที่รู้จักกันโดยทั่วไปในช่วงดังกล่าวปรากฏอยู่ใน **นารายณ์สิบปาง** ฉบับโรงพิมพ์หลวงเป็น ส่วนใหญ่

ประวัติความเป็นมาของพระคณศได้ถูกเรียบเรียงขึ้นใหม่ให้ตรงตามคติความเชื่อใน เทวปกรณัมของฮินดู โดยเสฐียร โกเศศ และนาคะประทีปเป็นผู้เรียบเรียงไว้ ซึ่งทำให้เรื่องราวของ พระคณศตามอย่างคติฮินดูเป็นที่รับรู้กันอย่างแพร่หลาย ดังที่มีผู้ศึกษาอธิบายไว้ว่า

จนกระทั่งเสฐียร โกเศศ และนาคะประทีป ได้เรียบเรียงผลงานชิ้น สำคัญเกี่ยวกับพระคณศขึ้นคือ พระคณศ เทพนิยายสงเคราะห์ภาค 4 ซึ่งกรม ศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในหนังสือศิลปากร ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2480 เทวปกรณัม และคติเดิมที่เกี่ยวกับพระคณศในทาง

อินดูจึงเป็นที่รู้จักสำหรับคนไทยทั่วไปครั้งแรก หนังสือดังกล่าวยังคงเป็นตำรา
อ้างอิงที่สำคัญจนปัจจุบัน (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 153)

ในปัจจุบันคติความเชื่อเรื่องพระคเณศ ยังคงได้รับอิทธิพลทางความเชื่อที่สืบเนื่องมาจาก
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระคเณศเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ และ
ความสำเร็จ นอกจากนี้ในส่วนของการรับรู้เกี่ยวกับตำนานพระคเณศนั้น ปัจจุบันมีผู้นำตำนาน
พระคเณศจากปุราณะของอินเดียมาแปลเป็นไทย และเผยแพร่ไปยังสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์
สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ในปัจจุบันตำนานพระคเณศเป็นที่รับรู้ของคนใน
สังคมไทยอย่างแพร่หลาย ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทต่อไป

กล่าวโดยสรุปคติความเชื่อเรื่องพระคเณศในสังคมไทยน่าจะมีการเผยแพร่ และเป็นที่รับรู้
มาเป็นระยะเวลาช้านาน และในสมัยอยุธยามีการกล่าวถึงพระคเณศปรากฏอยู่ในวรรณกรรมต่าง ๆ
โดยมากจะปรากฏพระนามคู่กับพระขันตุมาร คติความเชื่อเรื่องพระคเณศได้สืบทอดต่อมาถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ ในช่วงแรกความเชื่อดังกล่าวยังคงได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องพระคเณศในสมัย
อยุธยาอยู่จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คติความเชื่อเรื่องพระคเณศ
เริ่มแพร่หลายเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำคติการ
บูชาพระคเณศมาเผยแพร่ให้ประชาชนได้รับรู้ทั้งจากการสร้างเทวาลัยพระคเณศภายในพระราชวัง
สนามจันทร์ หรือการเอ่ยพระนามพระคเณศในบทพระราชนิพนธ์หลายเรื่อง และพระราชนิพนธ์
เกี่ยวกับพระคเณศที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย คือ เรื่องกริณิรมิต ในสามัคคีเสวก บทพระราชนิพนธ์
เรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้พระคเณศเป็นที่รับรู้ของคนไทย

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงยกฐานะให้เป็นเทพเจ้าแห่ง
ศิลปวิทยาการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมดังตัวอย่างจากการก่อตั้งวรรคดีสโมสร พระองค์ทรงนำตำราพระ
คเณศมาเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นถึงลักษณะของพระคเณศว่าเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยา ความเชื่อ
ดังกล่าวยังเป็นที่ยอมรับและรู้จักกันอย่างแพร่หลายจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

ตำนานพระคเณศในคติฮินดูและในสังคมไทย

การศึกษาตำนานพระคเณศในบทนี้ จะกล่าวถึงตำนานของพระคเณศตามปุราณะต่าง ๆ ของศาสนาฮินดู ตำนานพระคเณศฉบับลายลักษณ์ที่ปรากฏในสังคมไทย และตำนานพระคเณศในการรับรู้ของคนในสังคมไทยปัจจุบัน

3.1 ตำนานพระคเณศที่ปรากฏในปุราณะของฮินดู

ตำนานพระคเณศตามคติฮินดูแต่เดิมเกิดขึ้นจากคัมภีร์ปุราณะ โดยจารึกไว้ในรูปแบบของโคลง ฉันท์ กลุ่มที่ริเริ่มสร้างคัมภีร์ปุราณะดังกล่าวขึ้นคือ ไศวนิกาย และไวษณพนิกาย คัมภีร์เล่มนี้ได้กล่าวถึงตำนานปรัมปราว่าด้วยการกำเนิดโลก เทวดา มนุษย์ และสิ่งทั้งปวง นอกจากนี้ยังมีปัญจลักษณ์อันว่าด้วยเรื่องราว 5 ประการ คือ ความเป็นมาของเอกภพ ความพินาศและกลับมีขึ้นใหม่ของเอกภพ ประวัติของเทพเจ้าและทวยเทพ การครองโลกของพระมनु 14 พระองค์ ประวัติของสุรยวงส์ และจันทรวงส์

คัมภีร์ปุราณะ คือ หนังสือคู่มือของพราหมณ์ สำหรับใช้อธิบายความเป็นมาของเทพเจ้าต่างๆ ที่น่าสนใจ มีจำนวนทั้งสิ้น 18 เล่ม เรียกว่า มหาปุราณะ นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อีก 18 เล่ม เรียกว่า อุปปุราณะ เรื่องราวของพระคเณศถูกกล่าวไว้ในคัมภีร์ปุราณะ และอุปปุราณะนี้เอง ทั้งนี้ได้มีผู้รวบรวม และแปลตำนานของพระคเณศที่ปรากฏในแต่ละปุราณะเป็นภาษาไทยไว้หลายฉบับ ผู้วิจัยขอสรุปตำนานพระคเณศซึ่งอ้างจากตำนานฉบับคเณศปกรณ์ของ กิตติ วัฒนะมหาตม์ โดยสังเขป ดังนี้

1. วราหปุราณะ (Varaha Purana)

กล่าวถึงตำนานพระคเณศไว้ว่า เทพดาและฤาษีผู้มีศีลทั้งหลายเห็นว่า การกระทำทั้งดีและชั่วไม่ว่าตนเองทำหรือผู้อื่นทำมักเกิดผลสำเร็จได้โดยง่าย จึงปรึกษากันหาวิธีทำลายความขัดข้องให้เกิดแก่การกระทำของคนชั่ว โดยตกลงพากันไปเฝ้าพระศิวะมหาเทพเพื่อทูลขอพรตามที่ได้ปรึกษากัน พระเป็นเจ้ามีพระดำรัสจะประสาทพรให้เป็นไปดังความปรารถนานั้น จึงบันดาลชายหนุ่มออกมาจากพระพักตร์ เป็นผู้มีรัศมีและเทวลักษณะอย่างเดียวกับองค์พระมหาเทพจนดูราวกับเป็นพระศิวะอีกพระองค์หนึ่ง แต่พระนางอูมาได้ทอดพระเนตรแล้วไม่พอพระทัยเพราะพระโอรส

บังเกิดขึ้นจากเทวอำนาจขององค์พระศิวะโดยลำพัง พระนางมิได้มีส่วนร่วมด้วย จึงตรัสสาปแข่งพระโอรสให้มีเศียรเป็นช้าง มีท้องโต และให้ความสวยงามเสื่อมสิ้นไป เมื่อพระโอรสต้องคำสาปเช่นนั้น พระศิวะจึงประสาทพรว่า “เจ้าจงมีนามว่า **คณศวินายกะวิฆนราชะ** โอรสแห่งพระศิวะ และจงเป็นประมุขแห่งพวกวินายกะและคณะ ความสำเร็จและไม่สำเร็จจะมีเพราะอาศัยเจ้า เจ้าจะเป็นผู้มีอำนาจในหมู่เทพยดาทั้งหลายในกิจการบุชายัญและกิจการทั้งปวง เพราะฉะนั้น เจ้าจงเป็นผู้ที่ควรได้รับการกล่าวถึงก่อนทุกโอกาสหากไม่เช่นนั้นกิจการทั้งปวงจงอย่ามีความสำเร็จ” (กิตติ วัฒนธรรมมหาดม, 2546: 20-21)

2. ปัทมปุราณะ (Padma Purana)

กล่าวว่า ขณะที่พระอูมาเทวีกำลังทรงน้ำอยู่ เมื่อขจัดสีพระวรกายแล้วเกิดไคลออกมา ก็ทรงนำมาปั้นเล่นเป็นรูปเด็กที่มีเศียรเป็นช้าง แล้วปล่อยลอยไปตามแม่น้ำคงคา พระคงคาพบเข้า เห็นว่าเป็นของที่พระแม่เจ้าสร้างขึ้น และพระแม่เจ้าพระองค์นั้นก็ทรงเป็นพระสหายสนิทของตน อีกด้วย จึงชบรูปนั้นให้มีชีวิตแล้วถือเป็นบุตรของตนเอง เมื่อนำไปถวายพระศิวะ และพระแม่อูมาก็รับเป็นลูกและตั้งชื่อในคราวนั้นว่า **คางเคยะ** (กิตติ วัฒนธรรมมหาดม, 2546: 21)

3. พรหมไวยวรรตปุราณะ (Brahma Vaivarta Purana)

ปุราณะนี้กล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระอูมายังไม่มีพระโอรส พระศิวะทรงแนะนำให้พระนางทรงทำพิธีบูชาพระวิษณุ หรือที่เรียกว่า “พิธีปีนยากพรต” พิธีนี้จัดขึ้นในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 3 (มาฆะ) เรื่อยไปทุกวันจนครบหนึ่งปี จนพระนางเกิดท้อถอยเสียพระทัยจนจะล้มเลิกพิธี แต่ก็พบพระกุมารบรรทมอยู่จริง ๆ พอบรรดาเทพทั้งหลายทราบเรื่องก็แห่แหนกันมาถวายพระพร และชื่นชมพระกุมาร ในเวลานั้นมีพระเสาร์ (พระศนิ) มาด้วย แต่ก็มพระพักตร์ไม่มองดูพระกุมาร เพราะเพิ่งจะถูกชายาสาปว่า ถ้าพระองค์มองดูใครก็ให้คนนั้นถึงแก่กาลพินาศ พระอูมาตรัสถามด้วยความสงสัย พระเสาร์จำใจต้องเล่าเรื่องที่ถูกลูกสาปให้ฟัง แต่พระแม่เจ้าไม่ล่อใจจะทรงเชื่อนัก จึงรับสั่งให้ดู เมื่อพระเสาร์มองดูพระกุมาร จับพลันเศียรพระกุมารก็ขาดกระเด็นหายไป พระวิษณุ มหาเทพรีบทรงครุฑไปยังแม่น้ำบุษปภัทร พบช้างนอนหลับหันหัวไปทางทิศเหนือก็ทรงตัดเศียรช้างนั้นมาต่อกับองค์พระกุมาร (กิตติ วัฒนธรรมมหาดม, 2546: 21-22)

4. ศิวะปุราณะ (Shiva Purana)

เล่าถึงกำเนิดพระคณศไว้ว่า เหตุเกิดจากสงครามระหว่างพระศิวะ พระวิษณุ มหาเทพและบริวาร กับ พระอูมา และพระคณศ (เทวบุตรซึ่งพระแม่เจ้าได้นำน้ำมันและไคลมาปั้นเพื่อเป็นเทพบริวารส่วนพระองค์) ในระหว่างนั้นเกิดการต่อสู้ระหว่างพระคณศและพระวิษณุ ขณะที่พระคณศกำลังเสียท่าต่อพระวิษณุ พระศิวะก็ทรงฉวยโอกาสขว้างตรีศูลไปตัดเศียรของ

พระกุมาร ด้วยอำนาจของเทพศาสตราวุธนั้น ศีรษะที่ขาดไปก็แตกออกไม่มีชิ้นดี ต่อมาพระฤๅษีนารถ ไปเยาะเย้ยพระแม่อูมา พระนางทรงกริ้วจึงเนรมิตเทพนารีขึ้นถึงแสนองค์แล้วส่งออกไปทำลาย สิ่งมีชีวิตทั้งหมดในจักรวาล พระฤๅษีนารถจึงรับอาสาพาพวกฤๅษีเข้าไปขอประทานอภัย และขอรับผดแทนทเวะต่าง ๆ

พระศิวะเป็นเจ้าจึงทรงใช้ให้ทเวะทั้งหลายออกค้นหาสิ่งมีชีวิต อะไรที่ได้พบแรกสุดก็ ให้ตัดเอาศีรษะมาต่อที่คอพระกุมารตามประสงค์ของพระอูมา เทพเจ้าทั้งหมดมุ่งไปทิศเหนือพบ ช้างตัวหนึ่งมีงาเดียวจึงตัดเอาศีรษะข้างนั้นมาถวาย เมื่อพระคณศพินคินพระองค์แล้วจึงได้อีกชื่อว่า เอกทันตะ (งาเดียว) (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 23-29)

5. ลิงคปุราณะ (Linga Puana)

กล่าวถึงพระคณศว่า พระเป็นเจ้าทรงแบ่งภาคเป็นเทวบุตรรูปงามผู้หนึ่งออกมาจาก ครรภ์ของพระอูมา มีเศียรเป็นช้างแต่กายเป็นมนุษย์ตั้งแต่เกิด มือหนึ่งถือปาศะ อีกมือหนึ่งถือ ตรีศูล และประทานนามว่า วิฆเนศวร พร้อมทั้งมอบหน้าที่ให้เป็นผู้ทำให้อุปสรรคและความ ขัดข้องเกิดแก่บรรดาอสูร รากษส ตลอดจนคนชั่วช้าเลวทรามมิให้กระทำความเดือดร้อนแก่มนุษย์ และเทวดาทั้งหลายได้ อนึ่ง ในการเกิดมาเป็นเทพเจ้าผู้บันดาลอุปสรรคต่าง ๆ แก่เหล่าคนชั่วนี้ก็ ได้รับพรจากพระศิวะด้วยว่า ไม่ว่าจะงานประเภทใดก็ตาม ถ้าคนทำไม่บูชาพระคณศ งานนั้นไม่ ประสบความสำเร็จ (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 29)

6. มัตสยปุราณะ (Matsya Purana)

กล่าวถึงพระคณศเป็น 2 นัย คือ นัยแรก รูปคณศปีที่กำเนิดขึ้นมีเศียรเป็นช้างมาแต่เดิม อีกนัยหนึ่งกล่าวว่า วันหนึ่งขณะพระอูมาทรงสงสนานอยู่ และทรงสร้างพระคณศขึ้นจากน้ำมัน ในสระสงสนกับเหงื่อไคลของพระองค์เอง ปั่นให้เป็นรูปคนแต่มีเศียรเป็นช้าง และประพรม ด้วยน้ำนมแม่น้ำคงคาจนมีชีวิตขึ้นมา (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 30)

7. สกัณฑปุราณะ (Skanda Purana)

อธิบายเรื่องกำเนิดพระคณศคล้ายกับในคัมภีร์มัตสยปุราณะ แต่ขยายความออกไป เป็น 2 ตำนานคือ

ตำนานแรก กล่าวว่า เหล่าทวยเทพทั้งหลายพากันไปเฝ้าพระอูมาเทวี ทูลขอพรให้ พวกทวยเทพพ้นจากความทุกข์ยาก พระนางทรงสงสารจึงยกพระหัตถ์ลูบพระวรกายเพียงเบา ๆ ก็

บังเกิดบุรุษ 4 กร มีเศียรเป็นช้าง และมีรั้งให้ขัดขวางมนุษย์ในบางโอกาส และป้องกันมิให้คนป่าเถื่อนและคนชั้นต่ำไปยังเทวาลัยโสมนาถ

ตำนานที่สอง กล่าวว่า พระอุมาทรงนำน้ำมันและธูลีจากพระวรกายผสมกัน แล้วเสด็จไป ณ ปากแม่น้ำคงคา ขณะนั้นมีรากษสตนหนึ่งเป็นช้างชื่อ มาลินี ปรากฏตัวขึ้น พระแม่เจ้าก็ประทานน้ำมันผสมธูลีนั้น นางมาลินีรับไปกิน เกิดเป็นเทพเจ้ามีเศียรรูปช้าง 5 เศียร เรียกว่า ปัญจमुख พระอุมาทรงรับเป็นพระโอรสและพาไปเฝ้าพระศิวะ พระเป็นเจ้าทรงรับเป็นโอรสแห่งพระองค์ด้วยเช่นกัน และให้เศียรช้างทั้งห้ารวมกันเข้าเป็นเศียรเดียว ประทานนามว่า **วิฆเนศวร** แปลว่า ผู้เป็นใหญ่เหนือความขัดข้อง (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 31-32)

8. สูประเททาคม (Suprabhedagama)

เรื่องในคัมภีร์นี้ กล่าวว่า เป็นข้อสงสัยของพระคณศเองว่าทำไมพระองค์ทรงเกิดมา มีเศียรเป็นช้าง ซึ่งพระศิวะก็ประทานอรรถาธิบายว่า ครั้งหนึ่งพระองค์เองและพระอุมาได้ไปเที่ยวในป่า เห็นช้างคู่หนึ่งสมสู่กัน ก็นึกอยากจะทำอย่างเดียวกับช้างคู่นั้นบ้าง จึงทรงแปลงเป็นช้างพลายและช้างพังสมสู่กันจนเกิดเป็นพระคณศขึ้นมา (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 32)

9. ไวยวนศาตม (Vayavanasagama)

กล่าวว่า ครั้งหนึ่ง พระศิวะเป็นเจ้าและพระแม่อุมาประทับอยู่เขาไกรลาส เขียนตัวอักษร โอม แล้วเพ่งสมาธิกับตัวอักษรนั้น จึงทำให้ตัวอักษรกลายเป็นพระคณศมีเศียรเป็นช้าง

อีกเรื่องหนึ่ง พระเป็นเจ้านั่งบำเพ็ญตบะ ทรงเห็นพระคณศในขณะที่ทรงคิดถึงปรมาตมัน จึงทรงอธิษฐานกับพระปรมาตมันนั้นว่า ท่านมาเป็นบุตรของเราในลักษณะร่างกายนี้ แล้ววันนี้พระคณศจึงได้มาเป็นพระโอรสของพระเป็นเจ้าและพระแม่อุมาจริง (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546:32)

10. มุทคละปุราณะ (Mutakala Purana)

คัมภีร์มุทคละปุราณะ เป็นคัมภีร์เดียวที่เล่าเรื่องอวตารของพระคณศในปางต่าง ๆ คำว่า “ อวตาร ” หมายถึง การแบ่งภาคลงมาเกิดของเทพเจ้า ข้อคิดเรื่องเทพเจ้าแปลงกายลงมาปราบยุคเข็ญในโลกของชาวฮินดูมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท และมาปรากฏแพร่หลายมากในสมัยที่เกิดคัมภีร์ปุราณะและอุปปุราณะ อวตารของพระคณศที่สำคัญมี 8 ปาง เนื้อเรื่องพื้นฐานคล้ายกันหมด มีเพียงรายละเอียดปลีกย่อยต่างกันทำนองว่า มีอสูรถือกำเนิดขึ้นในโอกาสอันพิศุขรรคาโอกาสหนึ่งแล้วไปพึ่งพระศุกร์ ซึ่งเป็นพระครูของพวกอสูรทั้งหลาย พระศุกรจารย์ก็จะแนะนำให้

บำเพ็ญตบะจนได้รับพรจากพระเป็นเจ้าหรือเทวดาอื่นให้มีพลังอำนาจ อสุรนั้นก็จะกำเริบจนไปยึดทั้งสามโลก เทวดาทั้งหลายจะพึงใคร่ไม่ได้ก็ต้องบูชาพระคเณศให้ไปปราบอสุรนั้น เรื่องอวตารของพระคเณศมีปรากฏอยู่ใน คัมภีร์มฤตคละปุราณะ ซึ่งจะกล่าวถึงแต่ละปางโดยสังเขปดังนี้

10.1 วักระตุณฑะ (Vakratunda)

อสุรชื่อ มัตสระ เข้าครอบครองโลกต่าง ๆ และจักรวาล รวมไปถึงเขาไกรลาส เหล่าทวยเทพทั้งหลายจึงได้มาประชุมกัน และพระมหามุณีที่ตตณเระจึงบอกให้บูชาพระคเณศ พวกเทวดาดกลงทำตาม พระคเณศในรูปของ วักระตุณฑะ จึงปรากฏขึ้นในท่ามกลางชุมนุมเทพทั้งหลาย แล้วเนรมิตทหารของพระองค์ขึ้นเป็นแสน ๆ เดินทัพมายังราชธานีของมัตสระ บรรดาคณะของพระคเณศได้เข้าทำลายกองทัพอสุรอย่างรวดเร็ว รวมทั้งได้สังหารบุตรทั้งสองของมัตสระ ที่มีชื่อว่า สุนทรปริยะ และวิษยปริยะ อีกด้วย อสุรมัตสระเข้าต่อสู้กับพระคเณศ ซึ่งเนรมิตกายให้ใหญ่โตประทับบนหลังหนู มัตสระเห็นรูปกายที่ใหญ่โตถึงเพียงนั้นและได้ยินเสียงกู่ร้องกลัว จึงพนมมือแล้วกล่าวบูชาวักระตุณฑะเป็นสรณะ พระองค์ทรงอภัยให้ และให้อสุรมัตสระไปรวมอยู่ในคณะของพระองค์อีกคนหนึ่ง (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 45-46)

10.2 เอกทันตะ (Ekadanta)

สมัยหนึ่งอสุรมะทะได้รวบรวมอสุรต่าง ๆ เป็นกองทัพเข้าพิชิตโลกทั้งสาม พวกเทวดาจึงพากันไปหาพระสันตกุมาร (โอรสแห่งพระพรหม) พระสันตกุมารกล่าวว่ามิแต่ “เอกทันตะ” ที่จะช่วยได้ แล้วสอนวิธีบูชา พระเอกทันตะจึงปรากฏขึ้นแล้วกล่าวว่าไม่ต้องวิตก เมื่ออสุรมะทะสืบทราบ ว่า พระเอกทันตะต้องการให้สวามีภักดีและคืนโลกต่าง ๆ ให้เจ้าของเดิม จึงโกรธและต่อสู้ แต่ก็ต้องพ่ายแพ้ด้วยลูกศรของเอกทันตะ (ซึ่งลอยกลับไปหาเจ้าของได้) อสุรมะทะกลัวและเข้าใจว่าเอกทันตะเป็นปรมาตมัน จึงนมัสการและขอเป็นสาวกอีกคนหนึ่ง (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 46-47)

10.3 ปุราณะนันท์มโหตระ (Purananda Mahodra)

กล่าวถึงว่า เหล่าเทวดารวมกันทำตบะแล้วเกิดนิमितเป็นมโหทรขึ้นในฝันองค์พระแม่ลักษมี พระนางอยากได้เป็นพระโอรส พระคเณศจึงอวตารเป็นพระโอรสมิรูปร่างที่ได้เห็นในความฝัน พระนางจึงประทานพระนามว่า “นันท์มโหตระ” เรียกกันย่อ ๆ ว่า “มโหทร” เมื่อโตขึ้นเทวดาทั้งหลายต่างพากันบูชาให้ไปปราบอสุรยานารี อสุรยานารี เป็นอสุรตนเดียวที่ถูกสังหารถึงแก่ความตาย เนื่องจากคิดจะฆ่าลูกชายตนเองเพื่อพิสูจน์อิทธิฤทธิ์องค์พระคเณศ (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 47-49)

10.4 กษณัน (Gajanan)

โลกาสูร ผู้รับพรจากพระศิวะ ได้สร้างความเดือดร้อนไปทั่ว เหล่าเทวดาไปบูชาพระคณศเพื่อมาปราบโลกาสูรตามที่พระวิษณุตรีศ พระคณศจึงปรากฏพระองค์ในรูป “กษณัน” บนหลังหนู อีกทางหนึ่งพระศุกร์ (ผู้เป็นอาจารย์) ก็ห้ามว่าอย่าไปสู้กับกษณัน ควรไปบูชาจะดีกว่า เพื่อจะได้อยู่อย่างมีความสุข โลกาสูรจึงยอมสวามิภักดิ์ต่อกษณัน เป็นสาวกของท่านอีกคนหนึ่ง แล้วไปอยู่ที่บาดาล ความสงบจึงกลับมาอีกครั้ง (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 49-50)

10.5 ลัมโพทร (Lambodra)

เหล่าทวยเทพที่ตกอยู่ในความกลัว โกรธาสูร (ผู้เกิดมาจากความโกรธของพระศิวะ ได้พรจากพระสุริยะ และพิชิตไตรโลกรวมทั้งไกรลาสและสุริยโลก) ได้ประชุมกันแล้ว ตัดสินใจบูชาพระคณศในพระนามว่า “ลัมโพทร” โดยบำเพ็ญตบะภาวนาถึงลัมโพทรเป็นประจำ จนพระองค์ปรากฏขึ้น พระองค์ทรงตอบรับที่จะปราบโกรธาสูร และจากนั้นก็ปราบได้สำเร็จ (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 50-52)

10.6 วิกฤษะ (Vikata)

ด้วยจิตปฏิบัติพหุโทษของพระวิษณุที่มีต่อพระแม่เจ้าวฤนาทา จึงบังเกิดเป็นอสูรชื่อว่า กามาสูร บำเพ็ญตบะขอพรจากพระศิวะ เมื่อบรรลุตตามประสงค์แล้ว ก็พาห่มอสูรไปพิชิตไตรโลก ได้สำเร็จ เหล่าเทวดาที่เสียโลกของตนแล้วได้คำแนะนำจากมหามุณีชื่อ มุทกละ ให้บูชาพระคณศในรูปที่ทรงนกยูงเป็นพาหนะ ด้วยอำนาจตบะของเทวดาทั้งหลาย พระคณศจึงปรากฏพระองค์ในพระนามว่า “วิกฤษะ” ทรงให้พรแก่เหล่าเทวดาและรับสั่งจะปราบกามาสูร กระแสแห่งเทวอำนาจแผ่ไปทำให้อสูรร้ายเกิดความกลัว แต่ตัดสินใจว่าต้องสู้ ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่พระวิกฤษะ และด้วยความกลัวตาย กามาสูรจึงบูชาพระคณศตั้งแต่นั้นมา (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 52)

10.7 วิฆนาราช (Vighnaraja)

เทวดาได้ประชุมกันอัญเชิญพระคณศในรูป “พระวิฆนาราช” เพื่อมาปราบมหาสูร หรือ มมตาสูร (ผู้ซึ่งกำเนิดจากเสียงหัวเราะอันดังของพระแม่อุมา) และปราบได้ด้วยการแสดงฤทธิ์ จากนั้นพระวิฆนาราชทรงประทานพรให้นิสัยของมมตาสูรและบริวารกลับเป็นคนดี (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 54-56)

10.8 ธุมรวรรณ (Dhumravarna)

อหัมอสูร เป็นอสูรคนเดียวที่พระศุกรจารย์สอนคาถาพระคณศและสั่งให้ไปยึดสามโลก ทวยเทพทั้งหลายไปหาพระพรหม พระศิวะ และสุดท้ายที่พระวิษณุ จึงตัดสินใจกันว่า

ควรวิงวอนพระคเณศ จนพระองค์ปรากฏขึ้น มีสีพระวรกายเหมือนเมฆหรือควัน จึงได้พระนามว่า “ธูมรพรรณ” และปราบอหัมอสูรได้สำเร็จ (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2546: 56-59)

จะสังเกตได้ว่า แม้ว่าอสูรตนอื่น ๆ จะกระทำผิดใหญ่หลวงพอ ๆ กันก็ได้รับการให้อภัย มีอสูรเพียงตนเดียวที่ถูกสังหารคือยานาริ ข้อนี้มีเหตุผลซ่อนอยู่คือ เป็นการพยายามที่จะอธิบายว่าผู้สักการะพระคเณศย่อมได้รับการคุ้มครองจากพระองค์ยิ่งกว่าผู้อื่น และสิ่งที่ยานาริกระทำ ต่างจากอสูรอื่นคือ จะสังหารลูกชายของคนที่ซึ่งนับถือพระคเณศ การคิดประทุษร้ายต่อลูกของตนเองประการหนึ่ง และคิดต่อผู้กราบไหว้บูชาพระคเณศเป็นสรณะอีกประการหนึ่ง ถือเป็นความผิดอันรุนแรงจนพระองค์ท่านไม่อาจจะทรงงดโทษให้ได้

3.2 ตำนานพระคเณศฉบับลายลักษณ์ที่ปรากฏในสังคมไทย

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอเกี่ยวกับตำนานพระคเณศที่แต่งขึ้น และบันทึกเป็นลายลักษณ์ในสังคมไทย ตำนานบางฉบับกล่าวถึงเฉพาะตอนพระคเณศเสีงา บางฉบับกล่าวถึงตำนานที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อฮินดู กับพุทธศาสนา ซึ่งแต่ละตำนานที่กล่าวถึงนั้นยังคงเค้าโครงเรื่องตามอย่างปุราณะของอินเดีย ผู้วิจัยจะขอกกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระคเณศในสังคมไทย โดยแบ่งตำนานออกเป็นกลุ่ม ๆ ได้แก่ ตำนานการกำเนิดพระคเณศ ตำนานพระคเณศเสีงา และตำนานพระคเณศสำนวนอื่น ๆ ดังจะนำเสนอต่อไป

3.2.1 ตำนานการกำเนิดพระคเณศ

ตำนานการเกิดพระคเณศที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์ในสังคมไทยมีผู้แต่งและรวบรวมไว้หลายฉบับด้วยกัน ในแต่ละตำนานยังคงนำเค้าโครงเรื่องจากตำนานพระคเณศในปุราณะมาเป็นหลักในการแต่ง ตำนานการเกิดโดยมากจะมีความคล้ายคลึงกัน จะมีต่างกันบ้างในส่วนของรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น ทั้งนี้ผู้วิจัยขอสรุปตำนานการเกิดพระคเณศจากวรรณกรรมลายลักษณ์ฉบับต่าง ๆ ดังนี้

1. ตำนานพระคเณศในหนังสือ “เทวกำเนิด” ของพระยาสังฆาภิรมย์

กล่าวว่า พระคเณศเป็นบุตรของพระอิศวรและพระอุมา ครั้งหนึ่งพระอิศวรจะทำการเสกกำเนิดพระคเณศ แต่พระนารายณ์ยังมิได้เสด็จมาร่วมพิธี พระอิศวรจึงใช้ให้พระวิศวกรมไปเชิญเสด็จ ในขณะที่พระนารายณ์กำลังบรรทมอยู่ พระวิศวกรมจึงปลุกด้วยการเป่าสังข์ เมื่อพระนารายณ์ทรงตื่นบรรทม และได้ทราบข่าวพระอิศวรเชิญให้ไปร่วมงานเสกกำเนิดพระคเณศ พระ

นารายณ์จึงกล่าวขึ้นว่า “ลูกห้าวขาดนี้แหละกวนนักร” ทันใดนั้นเศียรของพระคณศีกษาดจากกายหายไป พระอิศวรจึงใช้ให้พระวิศวกรรมไปเที่ยวหาเศียรนั้นมาต่อแต่ก็ไม่พบเศียรพระคณศ ในระหว่างการเดินทางกลับพระวิศวกรรมพบช่างนอนหันหัวไปทางทิศตะวันตก พระวิศวกรรมจึงตัดหัวไปถวายพระอิศวร พระอิศวรกับเทพทั้งหลายก็ช่วยกันเอาหัวช่างนั้นมาต่อกับองค์พระคณศ พระคณศจึงมีเศียรเป็นช่างนับตั้งแต่นั้นมา (พระยาธัจจาภิรมย์, 2511: 83-85)

2. ตำนานพระคณศใน “นารายณ์ลึงปาง” ฉบับโรงพิมพ์หลวง

กล่าวถึงอสูรพรหมคนหนึ่งชื่อ มูลาคะนิยัษั ได้รับพรจากพระเป็นเจ้าทั้งสามให้มีความเป็นไฟ จอมอสูรถือว่าตนเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลายคิดจะยึดครองทั้งสามโลก เทวดาทั้งหลายจึงพากันไปเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรได้แสดงฤทธิ์ เสด็จประทับบนหลังอสูร และปราบได้จนสำเร็จ เมื่อกลับสู่เขาไกลลาส พระอิศวรจึงให้กำเนิดพระโอรสมีนามว่า ชันทกุมาร ต่อมา มีนางอัปสรองค์หนึ่งได้ทำผิดจากจารีตของเทพอัปสรทั้งหลาย จึงต้องจุติลงมาเกิดเป็นช่างน้ำชื่ออสูรทั้งก็ช่างน้ำตัวนี้สร้างความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นกับทั้งสามโลก พระอิศวรจึงให้พระชันทกุมารบุตรของพระองค์ไปปราบ แต่พระชันทกุมารจะต้องทำพิธีโสกันต์เสียก่อน พระอิศวรจึงประชุมเทพยดา รวมถึง พระพรหม และพระนารายณ์มีเจริญพระเกศา เมื่อถึงวันมงคลดังกล่าว พระนารายณ์กลับบรรทมหลับสนิท พระอิศวรจึงสั่งให้เอามหาสังข์ไปปลุก เมื่อพระนารายณ์ได้ยินเสียงก็ทรงลืมนพระเนตรเห็นพระอินทร์ จึงตรัสถามว่า บนโลกมีเหตุการณ์เดือดร้อนอะไร พระอินทร์ทูลว่า พระอิศวรมีเทวโองการให้เจริญเสด็จไปเจริญพระเกศาพระชันทกุมาร พระนารายณ์จึงกล่าวว่า “ลูกห้าวขาด จะนอนหลับให้สบายก็ไม่ได้” ทันใดนั้นเศียรของพระชันทกุมารก็กระเด็นหายไป พระอิศวรมีเทวโองการให้พระวิษณุกรรมไปยังโลกมนุษย์ตัดเอาศีรษะคนที่ตายแล้วมาต่อ ปรากฏว่าในวันดังกล่าวไม่มีมนุษย์ผู้ใดตายเลย พบแต่เพียงช่างนอนหันหัวไปทางทิศตะวันตก จึงตัดหัวช่างนั้นมาต่อให้กับพระชันทกุมาร เทพเจ้าทั้งสามพระองค์จึงได้ทรงเปลี่ยนพระนามใหม่ให้เรียกว่า พระวิฆเนศ (ประจักษ์ ปรากฏพิทยากร, 2532: 73-74)

3. ตำนานการกำเนิดพระคณศใน “เทพนิยายสงเคราะห์ภาค 4” ของเสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป กล่าวถึงตำนานเกี่ยวกับการกำเนิด 2 ตำนาน ดังนี้

ตำนานแรกเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระอิศวรซึ่งเป็นจอมเทพ มีความประสงค์จะทำพิธีโสกันต์โอรสทั้ง 2 องค์ คือ พระคินายและพระคิณศวร์ เทพราหูได้ดูฤกษ์ยามแล้วทูลว่า ถ้าทำพิธีตอนเช้าจะเกิดกตัญญู ขอให้พระอิศวรไปอัญเชิญพระพุทธรูปเข้ามาประทับให้เป็นมงคล พระอิศวรถือว่าตนเป็นใหญ่ทั้งสามโลก จึงไม่อัญเชิญพระพุทธรูปเข้ามาในพิธี ครั้นถึงวันงานพิธี พระอิศวรลืมนเชิญพระอังคารทำให้พระอังคารน้อยใจ และคิดว่าจะต้องแสดงศักดิ์ให้เห็น จึงคว้าพระขรรค์แอบเข้า

ไปในพิธี แล้วตัดเศียรพระคินายและพระคิณศวรนำไปถ่วงทะเล เมื่อพระอินทร์ทรงทราบจึงส่งพระขรรค์ให้ พระวิษณุกรรมไปตัดเศียรช้างที่ตายแล้วมาให้ พระวิษณุกรรมตัดเศียรช้างมาได้นำมาต่อให้พระคินายและพระคิณศวรแต่ปรากฏว่าต่อไม่ติด ต้องนิมนต์พระพุทธรเจ้ามาช่วยต่อจงสำเร็จ พระอิศวรจึงนับถือพระพุทธรเจ้านับแต่นั้นมา (เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, 2505: 25)

ตำนานที่สองเล่าว่า พระคณศแต่เดิมชื่อพระขันทกุมาร ครั้งหนึ่งเมื่อจะมีพิธีโสกันต์พระอิศวรได้ให้พระอินทร์ไปอัญเชิญพระนารายณ์มาร่วมพิธี เมื่อพระอินทร์ไปถึงที่ประทับของพระนารายณ์พบว่ายังบรรทมอยู่ จึงเป่าสังข์เรียก พระนารายณ์ลืมตาตื่นแล้วถามถึงเหตุการณ์ที่พระอินทร์เป่าสังข์ เมื่อพระนารายณ์ทรงทราบมูลเหตุก็กล่าวขึ้นว่า ลูกห้าวหาย จะนอนให้สบายก็ไม่ได้ ทันใดนั้น เศียรของพระขันทกุมารก็หลุดหายไป พระอิศวรจึงให้พระวิษณุกรรมไปตัดหัวข้างมาต่อแต่ไม่สำเร็จ พระอิศวรจึงต้องให้พระวิษณุกรรมลงไปเมืองมนุษย์ อารธนาพระคิริमानนท์ พระอรหันต์เจ้า ขึ้นมาเสกสวดคาถาหาประสานต่อเศียรพระกุมารจึงสำเร็จ และได้พระนามใหม่ว่า พระคณศ (เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป, 2505: 24-25)

3.2.2 ตำนานพระคณศเสียงา

เรื่องพระคณศเสียงานี้ คัมภีร์ทางฮินดูหลายคัมภีร์มีเนื้อความแตกต่างกัน ตำนานพระคณศเสียงาที่ปรากฏในสังคมไทยมีอยู่ 3 ตำนาน ได้แก่ พระคณศเสียงาเพราะเหตุที่ต่อสู้กับปรศุราม ตำนานพระคณศต่อสู้กับคชามุขาสูร และตำนานพระคณศโกรธพระจันทร์ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเรื่องราวเกี่ยวกับตำนานทั้งสามที่มีผู้รู้ได้ศึกษาไว้แล้วมาสรุปรวมไว้โดยสังเขป ดังนี้

1. ตำนานพระคณศเสียงา (กิริณิมิต) ในบทละครเรื่องสามัคคีเสวก บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

กล่าวว่า พระคณศเป็นโอรสของพระอิศวร คราวหนึ่งปรศุรามเดินทางมายังเขาไกรลาสเพื่อเฝ้าพระอิศวร ขณะที่ปรศุรามกำลังจะเดินเข้าภายในวิมาน พระคณศผู้รับหน้าที่เฝ้าดูแลประตูได้ออกมาห้ามไว้ ปรศุรามเห็นดังนั้นก็เกิดความไม่พอใจเพราะถือว่าตนเป็นคนโปรดของพระอิศวร จึงเกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น ต่างฝ่ายต่างสู้รบกันอย่างไม่ยอมแพ้ ขณะสู้รบกันนั้นพระคณศพลาดท่าเสียที ปรศุรามจึงขว้างขวานเพชรใส่พระคณศ เมื่อพระคณศเห็นก็รู้ว่าขวานเป็นของพระบิดาจึงก้มเศียรน้อมรับขวานนั้น ขวานดังกล่าวถูกขาข้างหนึ่งของพระคณศหัก นับแต่นั้นเป็นต้นมา พระคณศจึงมีอีกพระนามหนึ่งว่า เอกทันต์ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2516: 7)

2. ตำนานพระคณศ ในภารตนิยาย ของ สักดิ์ศรี แย้มนัลดดา

กล่าวว่าวันหนึ่งปรศุรามเดินทางมาเฝ้าพระศิวะเจ้า เมื่อถึงเขาไกลลาสก็รีบเดินเข้าไปเพื่อเฝ้าพระศิวะแต่ถูกนนทิเทพบุตรเฝ้าประตูขวางไว้ พร้อมบอกแก่ปรศุรามว่าพระอิศวรทรงพระสำราญอยู่กับพระอุมารับสั่งไม่ให้ผู้ใดรบกวน ปรศุรามได้ฟังดังนั้นก็รู้สึกโกรธเป็นอย่างมากผลกนนทิออกพร้อมกับตรงเข้าไปยังที่รโหฐาน ครั้งนั้นพระคณศปรากฏกายขึ้นขัดขวางปรศุรามไว้ พร้อมทั้งอธิบายให้แก่ปรศุรามฟัง แต่ด้วยปรศุรามสำคัญว่าตนเองเป็นคนโปรดของพระศิวะ จึงไม่ฟังเหตุผลที่พระคณศบอกเหตุผลดังกล่าว ทำให้ทั้งคู่ต้องต่อสู้กันอยู่เป็นเวลานานในที่สุด พระคณศพลาดท่าแก่ปรศุราม ปรศุรามนำขวานเพชรที่ได้รับประทานมาจากพระศิวะขว้างใส่ พระคณศ พระคณศเห็นว่าอาวุธดังกล่าวเป็นของพระบิดา หากสู้รบด้วยนับว่าเป็นความอกตัญญู พระองค์จึงทรงก้มเศียรลงเคารพต่ออาวุธนั้น ขวานดังกล่าวได้กระทบขาข้างขวาของพระคณศขาดลง พระคณศขว้างอาวุธก่อนตกถึงพื้น เสียงขวานกระทบงาดังสนั่น เป็นเหตุให้พระอุม่าและพระศิวะต้องเสด็จออกมาจากที่ประทับ พระอุม่าเห็นพระคณศงาหักก็ทรงพิโรธมากสาปปรศุรามให้กลายเป็นหินในทันที

พระอิศวรเห็นเหตุดังกล่าว แต่ก็ไม่สามารถช่วยแก้คำสาปให้แก่ปรศุรามได้ เนื่องจาก พระอุมายังพิโรธมาก พระองค์จึงได้แต่แนะนำให้ปรศุรามบำเพ็ญเพียรถึงพระวิษณุเพื่อถอนคำสาป ในที่สุดพระวิษณุก็แปลงกายมาเป็นพราหมณ์หนุ่มร่าเริงไปยังสวนสวรรค์ของพระอุม่าเมื่อพระอุม่าเห็นก็เกิดความพอใจในท่าร่าเริงนั้น และได้ประทานพรให้แก่พราหมณ์หนุ่มนั้น ซึ่งพราหมณ์หนุ่มได้ขอให้พระนางถอนคำสาปให้แก่ปรศุราม พระอุมาก็ประทานตามที่ขอ เมื่อปรศุรามพ้นคำสาปแล้ว พราหมณ์หนุ่มผู้นั้นได้แปลงกายเป็นพระวิษณุ พร้อมทั้งแบ่งกำลังครึ่งหนึ่งของปรศุรามให้แก่พระคณศ พร้อมทั้งตั้งชื่อและประทานพรแก่พระคณศ โดยให้ชื่อว่า เอกทนต์ คือผู้ที่มิงาข้างเดียว อีกนามหนึ่งว่า พินเนศวร คือ ผู้ขจัดอุปสรรค และได้นามว่า สิทธิบดี เจ้าแห่งความสำเร็จ ในการประกอบพิธีกรรมทั้งปวง (ศักดิ์ศรี แย้มนัลดดา, 2547: 87-95)

3. ตำนานพระคณศเสียดจากการสู้รบกับอสูร ใน “เทวกำเนิด” ของมาลัย (นามแฝง)

เล่าว่า อสูรตนหนึ่งมีหน้าเป็นช้างชื่อ คุมขุสาสูร มีฤทธิ์มากใครฆ่าไม่ตาย ได้เกิดต่อสู้กับพระคณศ ครั้งแรกพระคณศเสียดทำถูกคุมขุสาสูรหักงาไปให้ข้างหนึ่ง ต่อมาพระองค์แย่งงาข้างหนึ่งคืนได้แล้วขว้างไปยังอสูรนั้น ทำให้อสูรนั้นกลายร่างเป็นหนู และยอมเป็นพาหนะของพระองค์นั้นด้วย (เทวกำเนิด, 2536: 38)

4. ตำนานพระคณศเสียวจากการขว้างใส่พระจันทร์ ใน “เทวกำเนิด” ของมัลย์ (นามแฝง)

มีตำนานเล่าขานสืบกันมาว่า คืนหนึ่งพระคณศเสียวขนมต้มที่คนนำมาบูชาเข้าไปมากเกินขนาด แล้วทรงหนุเสด็จกลับ ระหว่างทางมีงูใหญ่เลื้อยตัดหน้า หนุไม่ทันระวังจึงตกใจ หลบงูอย่างกระทันหัน ทำให้พระคณศเสียวหลักพลัดตกลงมาห้องแตกขนมต้มทะลัก ด้วยความเสียดาย พระคณศก็ทรงโกยขนมต้มกลับเข้าไปในพุงอีก แล้วจับงูใหญ่ตัวต้นเหตุมารัดท้องเอาไว้

เหตุการณ์นี้บังเอิญพระจันทร์เห็นเข้าอดจำไม่ได้ก็หัวเราะ ทำให้พระคณศโกรธเองขว้างไปติดที่พระจันทร์แน่น ร้อนถึงพระอินทร์ และเทวดาองค์อื่น ๆ ต้องช่วยกันมาขอร้องพระคณศจึงยอมถอนจากกลับคืน แต่ก็เป็นที่เหตุให้พระจันทร์เว้าแหว่งทุกครั้งเดือน และพระคณศก็ยังสาปไว้ว่า ถ้าใครมองดูพระจันทร์ในวัน คณศจตุรฤดี ที่บูชาพระองค์ จะต้องกลายเป็น จันฑาล ซึ่งเป็นที่รังเกียจของผู้คนชาวอินทออย่างร้ายกาจ (มัลย์, 2538: 39)

3.3 ตำนานพระคณศในการรับรู้ของคนไทยในปัจจุบัน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัยที่ได้สัมภาษณ์ พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีเกี่ยวกับพระคณศ ประชาชนที่มีความศรัทธาในองค์พระคณศเกี่ยวกับตำนานของพระคณศในสังคมไทย ตลอดจนกลุ่มร่างทรงที่ประทับทรงพระคณศตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน พบว่า มีการรับรู้ตำนานพระคณศดังต่อไปนี้

3.3.1 ตำนานพระคณศจากการรับรู้ของพราหมณ์

ตำนานเกี่ยวกับพระคณศจากการรับรู้ของพราหมณ์ ผู้ประกอบพิธีเกี่ยวกับพระคณศมีดังต่อไปนี้

1. พระราชครูวามเทพมุนี เทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) (สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2550)

เล่าว่า พระคณศเป็นโอรสของพระอิศวรและพระปารวตี เดิมทีพระอูมาไม่มีโอรส วันหนึ่งขณะพระปารวตีสรองน้ำจึงนำโคลจากพระองค์มาปั้นเป็นเด็กพร้อมให้พระเพื่อมีอิทธิฤทธิ์ และทำหน้าที่เฝ้าประคูวิมาน ครั้งหนึ่งพระอิศวรต้องการเข้าพบพระปารวตีจึงมุ่งหน้าไปยังวิมาน และด้วยพระอิศวรไม่รู้จักเด็กคนนั้นว่าเป็นโอรสของตน ทั้งคู่จึงต่อสู้กัน ในที่สุดพระ

อิสวไรใช้ตรีศูลตัดหัวเด็กนั้นขาด พอพระปารวดีทราบเรื่อง จึงเกิดความพิโรธมาก ทำให้ทั้งโลกมนุษย์ สวรรค์ เตือนร้อน พระอิสวไรเห็นดังนั้นจึงสั่งให้เทวดาไปหาเสียมมาต่อ โดยสั่งว่าให้เดินทางไปยังทิศเหนือ พบสิ่งมีชีวิตใดก่อนก็ตัดศีรษะมา เทวดาไปพบช้างเชือกหนึ่งจึงตัดศีรษะมาต่อให้ และหุบชีวิตให้ฟื้นดังเดิม พร้อมทั้งพระนามให้โอรสว่า กณศ หลังจากนั้นพระอิสวไรก็ประทานพรให้พระโอรสมือถือฤทธิธินานาประการ ผู้ใดจะประกอบพิธีกรรมใด ๆ ต้องบูชาพระกณศก่อน

2. พราหมณ์ขจร นาคเวทิน (ประธานมูลนิธิพระพินเนศ) (สัมภาษณ์ 19 มกราคม 2550)

เล่าว่า นางชยา และ นางวิชา พระสหายของพระแม่ปารวดีได้ปรึกษาพระแม่เพื่อจะให้สร้างพระโอรสที่มีอำนาจยิ่งใหญ่กว่าบริวารของพระศิวะ พระแม่ปารวดีทรงเห็นชอบด้วย และสร้างพระกุมารขึ้นมาจากละอองเหงื่อจี้โคลของพระนางเอง โดยปั้นให้เป็นกุมารพระองค์น้อย พร้อมทั้งให้พรแก่พระกุมาร และทรงบัญชาให้เฝ้าทวารพระราชฐาน ห้ามมิให้ผู้ใดเข้ามา หลังจากนั้นพระแม่ทรงไปสรงน้ำในพระราชฐานชั้นใน ขณะนั้นพระศิวะเทพจะเสด็จคืนสู่ที่ประทับ แต่พบพระกุมารขวางอยู่ ไม่ยอมให้พระศิวะเข้าสู่พระราชฐาน ครั้งนั้นฤๅษีนาทเห็นเหตุการณ์ทั้งหมด จึงไปเชิญพระวิษณุ พระพรหม พระอินทร์ ขอให้ทั้งหมดยกทัพไปช่วยพระศิวะต่อสู้กับพระกุมาร แต่เทพทั้งหมดไม่สามารถต่อสู้ได้ พระศิวะจึงใช้ตรีศูลขว้างไปตัดเศียรพระกุมารนั้นจนขาด เมื่อพระปารวดีทรงทราบ จึงเกิดความพิโรธมาก ทำลายล้างทุกสิ่งทุกอย่าง เหล่าเทพทั้งหลายจึงปรึกษากันเพื่อหาทางให้พระปารวดีหายจากความพิโรธ พระศิวะจึงใช้ตรีศูลขว้างไปทางทิศใต้ เพื่อหาเสียมมาต่อให้พระกุมาร พระวิษณุเดินทางไปตามตรีศูลนั้น พบช้างนอนหลับอยู่ พระวิษณุจึงขว้างจักรตัดเศียรช้างนั้นมาต่อให้กุมาร โดยพระพรหมทำพิธีหุบชีวิตให้ หลังจากนั้นพระโอรสจึงฟื้นขึ้นมา เหล่าเทพเจ้าทั้งหลายจึงประทานให้แก่พระกณศ ให้เป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่และมีอิทธิฤทธิ์มาก

3. พราหมณ์บินเดสวาริ ชุกลา วัดวิษณุ อินดูธรรมสภา (สัมภาษณ์ 10 พฤศจิกายน 2550)

เล่าว่า ครั้งหนึ่งพระแม่ปารวดีจะสรงน้ำ ตามธรรมดาที่เกรงว่าจะมีคนเข้ามาเห็น พระแม่จึงเสกหญ้าคาเป็นพระกุมารรูปงามและสั่งโอรสไว้ว่าเจ้าจงห้ามให้ใครเข้ามาขณะที่แม่สรงน้ำขณะนั้นพระศิวะกลับลงมาจากเขาไกรลาสจะกลับเข้ายังที่ประทับ ขณะจะเข้าประตูวิมานพระกณศมาขวางไว้ไม่ยอมให้เข้า โดยบอกว่าตนมีหน้าที่เฝ้าประตู และเป็นบุตรของพระแม่ปารวดี แต่พระศิวะไม่เชื่อว่าพระกุมารเป็นโอรสของตน พระศิวะจึงต่อสู้กับเด็กหนุ่มนั้น แต่สู้เท่าไรก็ไม่ชนะ ในที่สุดพระศิวะจึงเชิญเทพทั้งหลาย พระพรหม พระวิษณุ และเทพอื่น ๆ มาสู้รบกับพระกุมาร แต่ก็ยังสู้ไม่ได้ สุดท้ายพระศิวะจึงขว้างตรีศูลไปตัดหัวพระกุมารขาด เมื่อพระแม่ปารวดีออกมาจาก

วิมานพบกุมารหัวขาดก็โกรธมาก พระแม่จึงแปลงกายจะทำลายล้างทุกอย่าง เทพทั้งหลายกลัวว่า จะเกิดการทำลายล้างขึ้นจึงขอร้องพระศิวะให้หาวิธีชุบชีวิตพระกุมารคืนมา พระศิวะจึงขว้างตรีศูล ไปทางทิศตะวันตก กล่าวว่าถ้าพบอะไรที่เป็นหัวคนหรือหัวอะไรก็ได้ ให้นำมาต่อและในที่สุดก็ไป พบหัวช้างจึงนำมาต่อ แต่พระแม่ก็ยังไม่พอใจ เพราะแต่เดิมบุตรของตน มีรูปร่างงดงาม เทพทั้งหลายตั้งชื่อให้แก่พระกุมารว่า คณศ และ จึงให้พรแก่พระกุมารว่า ไม่ว่าจะทำพิธีกรรมบูชาอะไร จะต้องบูชาพระกุมารคณศก่อน

4. พราหมณ์ไอยเรศ ติวารี (สัมภพ 12 ตุลาคม 2550)

เล่าว่า เดิมทีพระอูมาเทวีอาบน้ำอยู่ พระองค์ทรงนำโคลมาเป็นเทวบุตร นามว่า คณ และบอกแก่เทวบุตรคณว่า เจ้าจงไปเฝ้าหน้าทวารบาล ขณะหนึ่งพระมหาเทพศิวะเสด็จเพื่อมา พบพระแม่ แต่คณที่เป็นบุตรของพระองค์ปฏิเสธที่จะให้พระศิวะพบกับพระแม่ มหาเทพถามว่า กุมารเป็นใคร กุมารตอบว่าเป็นบุตรของพระแม่เจ้า แต่พระศิวะไม่เชื่อทั้งคู่ก็เลยเกิดการโต้ตอบกัน และทำศึกสู้รบกัน ทั้งพระอินทร์ พระพรหม พระวิษณุ และเหล่าเทพทั้งหลายต่อสู้กับกุมารคณ แต่ ไม่มีผู้ใดปราบได้ มหาเทพศิวะจึงขว้างตรีศูล ใส่พระเศียรของคณขาดกระเด็น หลังจากนั้นพระแม่ สรงน้ำเสร็จเสด็จออกมาเห็นคณหัวขาด พระแม่จึงแปลงกายเป็น ภัทรกาลี เพื่อต้องการชีวิตของ พระคณคืน พระศิวะมหาเทพจึงสั่งพระนารายณ์ให้เดินทางไปหาหัวบุคคลใดก็ตามที่อยู่ทางทิศใต้ นำมาต่อ พระนารายณ์ไปพบช้างตัวหนึ่งที่บำเพ็ญบารมีอยู่ พระนารายณ์จึงให้พรแก่ช้างนั้นและตัด หัวช้างกลับมาต่อให้กุมารคณ เมื่อนำหัวช้างกลับมาต่อให้แก่พระกุมารแล้วเทพเจ้าทั้งหลายก็ให้พร แก่พระคณว่า ขอให้เป็นผู้มีอำนาจและสิทธิในการได้รับการกราบไหว้บูชาก่อนเทพองค์อื่นๆ และ ขอให้มึนนามว่า คณศ

3.3.2 ตำนานพระคณศในการรับรู้ของประชาชนทั่วไป

ผู้วิจัยใช้การสุ่มตัวอย่างสัมภพบุคคลต่าง ๆ ที่มีความศรัทธาต่อพระคณศเพื่อให้ เห็นถึงความหลากหลายของตำนานพระคณศในสังคมไทย ดังจะนำเสนอต่อไปนี้

1. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นางสาวชมพูนุท เศรษฐกัมพู (สัมภพ 21 ตุลาคม 2550) ได้กล่าวถึงตำนานพระคณศว่า

“ท่านเป็นบุตรของพระอิศวรกับพระแม่อูมา จากนั้น โคนพระอิศวร ตัดเศียร เพราะเนื่องมาจากไม่ยอมให้พระอิศวรเข้าพบพระแม่อูมา เมื่อพระอูมา ทรงทราบก็เสียใจมาก พระอิศวรไม่รู้ทำอย่างไรจึงให้พระวิษณุไปหาหัวคนมา

ต่อให้ แต่พระวิษณุหาไม่ได้ พบแต่หัวช้างจึงเอามาต่อให้ และเมื่อต่อเสร็จพระอิศวรจึงได้ให้พรหลายอย่าง ดังนั้นใครขอพรจากพระกณेशจึงได้ทุกอย่าง”

2. ตำนานพระกณेश เล่าโดย นายคณेश คูริยวงศ์สกุล (สัมภาษณ์ 23 ตุลาคม 2550) เล่าว่า

“พระกณेशเป็นพระโอรสของพระอุมา อธิษฐานเสกขึ้นมาหนึ่งและตอนแรกไม่ได้มีหัวเป็นช้างแต่ตอนหลังจิตใจพ่อเลยถูกตัดหัว พ่อคือพระอิศวรให้เทวดาไปเอาหัวคนมาต่อให้แต่ได้หัวช้างมาต่อแทน”

3. ตำนานพระกณेश เล่าโดย นางสาวจรัสกร โสไกร (สัมภาษณ์ 22 กรกฎาคม 2550) เล่าว่า

“ท่านเป็นลูกของพระศิวะกับพระแม่อุมา มีพี่น้อง อีกองค์หนึ่งจำชื่อไม่ได้ แต่มีฤทธิ์น้อยกว่า จากนั้นพระกณेशทำผิดจึงโดนพระศิวะตัดหัว เพราะเนื่องจากไม่ยอมให้พระศิวะเข้าพบพระแม่อุมาเพราะตอนนั้นพระอุมาอาบน้ำอยู่ เมื่อพระอุมาารู้ก็เสียใจมาก พระศิวะไม่รู้ทำอะไร จึงให้พระวิษณุไปหาหัวคนมาต่อให้ แต่พระวิษณุหาไม่ได้ พบแต่หัวช้างจึงเอามาต่อให้ และเมื่อต่อเสร็จพระศิวะจึงได้ให้พรหลายอย่างเพื่อเป็นการปลอบใจว่าเป็นเทพศิลปะโศคลาภ ดังนั้นใครขอพรต้องเอาอ้อยกั๊กกล้วยไปไหว้แล้วจะได้พรจากพระกณेशทุกอย่าง”

4. ตำนานพระกณेश เล่าโดย นางสาวกรชนก เจริญเรืองเลิศ (สัมภาษณ์ 27 กรกฎาคม 2550) เล่าว่า

“ท่านเป็นลูกของพระศิวะกับพระแม่อุมา มีพี่น้อง อีกองค์หนึ่งชื่อพระขันตกุมาร เก่งเรื่องรบ จากนั้นถึงวันทำพิธีโกนจุกพระกณेश จึงให้พระอินทร์ไปตามหาพระนารายณ์มาเพื่อที่จะร่วมพิธี เมื่อพระนารายณ์ตื่น ก็พูดออกมาลอย ๆ ว่า “ไอ้ลูกหัวหายนี่ จะนอนให้สบายหน่อยเสียก็ไม่ได้” ด้วยวาจาสิทธิ์ทำให้หัวพระกณेशหลุดหาย เมื่อพระอุมาเห็นก็เสียใจมาก พระศิวะไม่รู้ทำอะไร จึงให้พระวิษณุไปหาหัวคนมาต่อให้ แต่พระวิษณุหาไม่ได้ พบแต่หัวช้างจึงเอามาต่อให้และเมื่อต่อเสร็จพระศิวะจึงได้ให้พร และพระอุมาจึง

ให้พร และเหล่าเทพเจ้าหลาย ๆ องค์ ได้ให้พรหลายอย่างเพื่อเป็นการปลอบใจ
ว่าให้เป็นเทพขจัดอุปสรรค เทพศิลาปะ โขกลาภ”

5. ตำนานพระคเณศ เล่าโดย นางสาวสุนัน คำตา (สัมภาษณ์ 30 กรกฎาคม 2550)
เล่าว่า

“ประวัติของท่านเท่าที่รู้ท่านเป็นลูกของพระศิวะกับพระแม่อุมาเทวี
แต่โดน พระนารายณ์ตัดหัวเพราะไปกวนท่านเวลานอนเพราะพระคเณศเป็น
เด็กซน และฉลาด พระนารายณ์เลยโมโห เอาจักรแก้วตัดหัวให้ ต่อมาเรื่องเลย
ไปถึงพระศิวะท่านเลยให้พระวิษณุหาหัวมาต่อให้หาไม่พบได้แต่หัวข้างเลยมา
ต่อให้เลยมีหัวเป็นข้างเป็นต้นมา ที่มาไหว้เพราะท่านมีอิทธิฤทธิ์อยากขอให้
สุขภาพแข็งแรงเพราะขนาดพระนารายณ์ตัดหัวยังไม่ตาย”

**6. ตำนานพระคเณศ เล่าโดย นางสาวณัฏกานดา กล่อมพงษ์ (สัมภาษณ์ 30
กรกฎาคม 2550) เล่าว่า**

“พระคเณศเกิดจากอกของพระศิวะ โดยการแบ่งภาคออกมา และพระ
ศิวะกับพระแม่อุมารับเอามาเป็นลูก มีพี่น้อง 2 คน อีกองค์ก็เกิดจากอกของพระ
อุมา พอพระคเณศโตขึ้นถึงวันทำพิธี โคนผมจุกให้พระคเณศ พระศิวะจึงให้พระ
อินทร์ไปตามพระนารายณ์มาเพื่อที่จะร่วมพิธี แต่พระนารายณ์หลับอยู่ ด้วย
ความโมโหเลยสาปให้หัวพระคเณศหลุด พระศิวะรู้เข้าก็จึงให้พระวิษณุไปหา
หัวคนมาต่อซึ่งต้องหันหัวไปทางเหนือหรือตะวันตก แต่พระวิษณุหาไม่ได้ พบ
แต่หัวข้างจึงเอามาต่อให้และเมื่อต่อได้ พระศิวะจึงได้ให้พรและให้เทวดา
รวมทั้งพระนารายณ์มาให้พรแทนการขอโทษที่ทำให้หัวหาย”

**7. ตำนานพระคเณศ เล่าโดย นาย โกมินทร์ ทองครบุรี (สัมภาษณ์ 31 กรกฎาคม
2550) เล่าว่า**

“ประวัติของท่านรู้คนเดียวจากที่ฟัง ๆ มา ท่านเป็นลูกของพระศิวะ
กับพระแม่อุมาและมีฤทธิ์มากเพราะได้พรจากเทวดาทุก ๆ องค์ที่อยู่บนสวรรค์
ให้พรว่าไหว้ท่านองค์เดียวก็ได้พรครบเหมือนกับไหว้เทวดาทุก ๆ องค์ ส่วน
เรื่องที่หัวเป็นข้างนั้น พระศิวะผู้เป็นพ่อเป็นคนตัดออกเพราะ โกรธลูก เมื่อนึกได้

ไม่รู้ทำอะไร จึงให้พระวิษณุ ไปหาห้วคนมาต่อให้ แต่พระวิษณุหาเจอแต่ห้ว
ข้างเลขเอามาใส่”

**8. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นาย บุรพาทิศ พูลสวัสดิ์ (สัมภาษณ์ 31 กรกฎาคม
2550) เล่าว่า**

“พระคณศท่านเป็นบุตรที่เกิดจากจีไคลของพระศิวะกับพระแม่อุมารวมกันและชุบด้วยน้ำอมฤต มีพี่น้องอีกองค์หนึ่ง สาเหตุที่ห้วขาดนั้นเป็นเพราะว่าไปรบกวนพระนารายณ์ ขณะที่ท่านนอนอยู่เพื่อจะไปปลุกท่านให้มาร่วมงาน โคนจุกของท่าน เมื่อพระนารายณ์ตื่นขึ้นด้วยความโมโหเลยสาปให้ห้วหาย เมื่อห้วหายปรากฏว่าพระนารายณ์รู้สึกผิด เลยให้บริวารไปหาห้วคนมาต่อให้ แต่หาไม่ได้และจะมีค บริวารเลขเอาห้วข้างมาต่อแทน”

**9. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นางสาวเบญจวรรณ โกหลง (สัมภาษณ์ 31 กรกฎาคม
2550) เล่าว่า**

“พระคณศเป็นเทพเจ้าที่เกิดมาก็โตเลย เป็นลูกของพระศิวะกับพระแม่อุมารวมกันและมีฤทธิ์มากเก่งกล้าสามารถ พอโตมาก็ไปกวนพระนารายณ์ขณะที่ท่านนอนอยู่ พระนารายณ์ท่านเลยโมโห เกิดการต่อสู้กัน พระนารายณ์แผลอขว้างจักรไปตัดห้วของท่าน แต่ท่านไม่ตายเพราะเป็นอมตะ พระศิวะเลยเนรมิตห้วคนมาต่อให้ปรากฏต่อไม่ได้ จึงให้พระวิษณุไปหาห้วคนตาย ก็ไม่มี ได้แต่ข้างตายเลขเอาห้วข้างต่อแทนเลขกลับมา มีฤทธิ์เหมือนเดิม”

**10. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นางสาวเสาวนีย์ บุญจันทร์ศรี (สัมภาษณ์ 31
กรกฎาคม 2550) กล่าวถึงประวัติพระคณศว่า**

“ท่านเป็นลูกของพระศิวะกับพระแม่อุมารวมกัน มีเศียรเป็นข้างเพราะเกิดจากการสาปของพระนารายณ์และพระวิษณุเป็นผู้เอาห้วมาต่อให้ โดยการไปหาในเมืองมนุษย์ปรากฏว่าไม่เจอ เจอแต่ห้วข้างเลขเอาห้วข้างมาต่อ”

3.3.3 ตำนานพระคณศในการรับรู้ของร่างทรง

นอกเหนือจากนี้ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยภาคสนามเกี่ยวกับ พระคณศในการรับรู้ของกลุ่มร่างทรงตามสถานที่ต่าง ๆ ทั่วกรุงเทพ และปริมณฑล เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับการรับรู้ตำนานของพระคณศ

1. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นายประเสริฐ เหล่าบุญเสงี่ยม ตำนักรวมมหาเทพ (สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2550) เล่าว่า

“พระคณศท่านเป็นบุตรของพระศิวะกับพระแม่อุมา มีพี่น้องอีกองค์หนึ่งชื่อพระขันตกุมารมีฤทธิ์มากเรื่องสงคราม จากนั้นถึงวันทำพิธีโสกันต์พระคณศ จึงให้พระอินทร์เหาะไปเป่ามหาสังข์เพื่อปลุกพระนารายณ์จากบรรทมมาเพื่อที่จะร่วมพิธี เมื่อพระนารายณ์ตื่น ก็พูดออกมาลอย ๆ ว่า “ไอ้ลูกหัวหายนี่ จะนอนให้สบายหน่อยเสียก็ไม่ได้” ด้วยวาจาสิทธิ์จึงทำให้เศียรพระคณศหลุดหาย เมื่อพระอุมาเห็นก็เสียใจมาก พระศิวะไม่รู้ทำอะไร จึงให้พระวิษณุไปหาหัวคนที่หันหัวไปทางทิศตะวันตก มาต่อให้ แต่พระวิษณุหาไม่ได้ พบแต่หัวช้างจึงเอามาต่อให้และเมื่อต่อเสร็จพระศิวะจึงได้ให้พรและพระอุมาจึงให้พรและเหล่าเทพเจ้าหลาย ๆ องค์ ได้ให้พรหลายอย่างเพื่อเป็นการสรรเสริญว่าให้เป็นเทพขจัดอุปสรรค เทพศิลปะ โชคลาภ เทพแห่งความรัก”

2. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นายอมรพงษ์ หิรัญรัตนกร ศิวาลัยเทวสถาน (สัมภาษณ์ 20 กันยายน 2550) เล่าว่า

“ท่านเป็นบุตรของมหาเทพพระศิวะกับพระศรีมหาอุมาเทวี เดิมทีเดียวพระอุมามหาเทวีไม่มีบุตร และทรงอยากมีบุตรเหมือนเทพเจ้าอื่น ๆ หรือคนทั่วไป จึงไปบอกพระสวามี พระสวามีจึงได้บอกให้พระแม่อุมาทำการบูชาพระนารายณ์ ก็บูชาอยู่หลายครั้งจนกระทั่งครั้งที่ 15 จึงได้มีบุตรสมใจ โดยมีเด็กชายอ้วนอูมสมบุรณอยู่บนเตียง จึงทำการเลี้ยงดูและให้เป็นคนเฝ้าหน้าห้อง อีกทั้งได้รับพรให้มีชัยชนะเหนือทุก ๆ องค์ มีอยู่วันหนึ่งพระศิวะจะทำการไปเข้าพบพระอุมา แต่พระคณศขวางทางอยู่ ซึ่งต่างฝ่ายไม่รู้ว่าใครเป็นใคร จึงเกิดการทำสงครามขึ้น พระศิวะจึงได้เอาจักรตัดเศียรของพระคณศขาด ทำให้เศียรพระคณศหลุดหาย เมื่อพระอุมาเห็นก็เสียใจมากและโมโห

พระศิวะไม่รู้ทำอะไรจึงให้บอกแก่พระวิษณุไปหาห้วคนที่หันหัวไปทางทิศเหนือ พระวิษณุเลยเหาะไปทั่วจักรวาล แต่พระวิษณุหาไม่ได้พบ พบแต่หัวข้าง จึงเอามาต่อให้ และเมื่อต่อเสร็จพระศิวะจึงได้ให้พรและกล่าวขอโทษและพระอุมามหาเทวี จึงชวนเทวดาทั้งหลายมาร่วมงานเลี้ยงอันเนื่องมาจากที่พระคณศมีชีวิตใหม่ เหล่าเทวะทั้งหลายจึงให้พรและสรรเสริญว่าเป็นเทพแห่งความกล้าหาญ มีมहिธานุภาพ เทพกตัญญูและเทพแห่งโชคกลาง”

3. ตำนานพระคณศ เล่าโดย นางสาวนันทน์ ชาญศิลป์ ตำแหน่งเอกเชษ (สัมภาษณ์ 25 กันยายน 2550) ได้เล่าว่า

“ท่านเป็นบุตรของพระศิวะกับพระแม่อุมามีน้องชื่อพระขันทกุมารมีฤทธิ์ไม่แตกต่างกัน แต่พระพิฆเนศจะมีปัญญาและอิทธิฤทธิ์มากกว่า เหตุที่ต้องทำให้เศียรของพระคณศหลุดนั้นเนื่องจากวันที่จะประกอบพิธีกรรม การทำพิธีโสกันต์พระคณศ พระมหาเทพได้ให้พระอินทร์เหาะไปเป่ามหาสังข์เพื่อปลุกพระนารายณ์จากบรรทม มาเพื่อที่จะร่วมพิธี เมื่อพระนารายณ์ตื่น ก็พูดออกมาลอย ๆ ว่า “ไอ้ลูกหัวหายนี่” ด้วยวาจาสิทธิ์จึงทำให้เศียรพระคณศหลุดหาย เมื่อพระอุม่าเห็นก็เสียใจมาก พระศิวะจึงให้พระวิษณุไปหาห้วคนที่หันหัวไปทางทิศตะวันตกโดยให้ทันก่อนพระอาทิตย์จะตกดินมาต่อให้ แต่พระวิษณุหาไม่ได้พบ พบแต่หัวข้างจึงเอามาต่อให้ และเมื่อต่อเสร็จ พระพรหมผู้เป็นใหญ่จึงให้พรให้มีอายุยืนนาน และต่อชีวิตให้ และพระนารายณ์ก็ให้มีฤทธิ์เดช พระศิวะและพระอุมาก็ให้เรื่องขจัดปัญหาและอุปสรรคทั้งปวง พระเทวีต่าง ๆ ก็ให้พรว่าท่านเป็นเทพแห่งศาสตร์และศิลป์ โชคกลาง เทพแห่งความรัก”

4. ตำนานพระคณศ เล่าโดย ศิวบุตร สร้อยจิตร ตำแหน่งพ่อพระพิฆเนศวร (สัมภาษณ์ 30 กันยายน 2550) ได้เล่าว่า

“องค์เสด็จพ่อพระพิฆเนศวรนั้นทรงเป็นบุตรของมหาเทพ คือ องค์พระศิวะกับเสด็จแม่พระแม่อุมาศรีเทวี ทรงมีพี่น้อง อีกพระองค์หนึ่งมีพระนามว่าพระขันทกุมาร มีฤทธิ์มากสาเหตุที่ต้องทำให้มีเศียรเป็นพญาช้างนั้น เกิดจากว่าเมื่ออายุครบกำหนดพิธีโสกันต์ องค์พระศิวะเจ้าจึงได้มีโองการ ให้พระอินทร์ทรงเหาะไปเป่ามหาสังข์ประกาศ และเพื่อปลุกมหาเทวะ พระนารายณ์ให้ทรงตื่นจากบรรทม มาเพื่อที่จะร่วมประกอบพิธีกรรม เมื่อมหาเทวะพระนารายณ์

ทรงตื่นบรรทม ทรงกล่าวออกมาลอย ๆ ว่า “ไอ้ลูกหัวหายนี้ จะนอนให้สบาย หน้อยเสียก็ไม่ได้” ด้วยทေးโองการจึงทำให้เสียดพระคณศหุลุดหาย เมื่อพระแม่อุมาเห็นก็เสียใจมาก มหาเทพพระศิวะไม่รู้ทำอะไร จึงให้พระวิษณุไปหาหัวคนที่หันหัวไปทางทิศตะวันตกมาต่อให้ แต่พระวิษณุหาไม่ได้พบ พบแต่หัวข้าง จึงเอามาต่อให้และเมื่อต่อเสร็จจอมมหาเทพพระศิวะจึงได้ให้พร และพระอุมาจึงให้พร รวมทั้งเหล่าเทพเจ้า ทั้งพระพรหม พระนารายณ์ พระลักษมีและศักดิ์ทั้งหลายทุก ๆ องค์ ได้อำนวยพรหลายอย่างเพื่อเป็นการสรรเสริญในการเกิดใหม่ทำให้เป็นเทพขจัดอุปสรรค เทพศิลปะ โศคลาภ เทพแห่งความรัก และเทพเจ้าผู้อยู่เหนือเทพอื่น ๆ นอกจากมหาเทพ ”

จากการศึกษาด้านานของพระคณศในบทนี้ ทั้งด้านานพระคณศจากปุราณะ ที่แปลเป็นภาษาไทย ด้านานพระคณศฉบับลายลักษณ์ และด้านานพระคณศจากการรับรู้ของประชาชนในสังคมไทย จะเห็นได้ถึงลักษณะด้านานของพระคณศที่มีความหลากหลาย จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า ด้านานพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทยเป็นด้านานที่อ้างมาจากปุราณะ โดยเฉพาะศิวะปุราณะเป็นด้านานที่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศอ้างถึงมากที่สุด

ในด้านานพระคณศ ยังมีลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อฮินดูกับศาสนาพุทธอีกด้วย กล่าวคือ ในด้านานการกำเนิดพระคณศบางด้านานเล่าถึงการต่อเสียดพระคณศแต่ต่อไม่สำเร็จ เทพทั้งหลายจึงอาราธนาพระพุทธเจ้าหรือบางด้านานว่า พระศิวะมานั้นมาเป็นผู้ต่อเสียดให้ ด้านานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อฮินดูกับพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด

ในส่วนด้านานพระคณศที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์ในสังคมไทยนั้น จากการศึกษาพบว่า ด้านานพระคณศที่กล่าวถึงกันมากที่สุด เป็นการนำด้านานในศิวะปุราณะมาผสมกับด้านานโกนจุของพระคณศ ด้านานนี้ในปุราณะของอินเดียไม่มีการกล่าวถึง พบแต่เฉพาะในด้านานของสังคมไทยเท่านั้น

นอกจากนี้ด้านานการเสียดพระคณศก็นับเป็นอีกด้านานหนึ่งที่มีผู้รับรู้ ทั้งนี้จากบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องกรีนิมิต ในสามัคคีเสวก กล่าวว่า การที่พระคณศเสียด เนื่องจากต่อสู้กับปรศุราม เป็นด้านานที่มีอิทธิพลต่องานวรรณกรรมรุ่นหลัง ทั้งนี้จะเห็นได้จากงานเขียนของศาสตราจารย์ ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง เรื่อง พระเอกทนต์ ในภารตนิยาย ซึ่งก็ได้รับอิทธิพลมาจากด้านานการเสียดในบทพระราชนิพนธ์ เรื่องกรีนิมิตด้วยเช่นกัน

ในปัจจุบันตำนานเกี่ยวกับพระคเณศที่ปรากฏในสังคมไทยนั้น มีการผสมผสานตำนานต่าง ๆ ของพระคเณศหลายตำนานเข้าด้วยกัน แต่ยังคงเค้าโครงเรื่องราวตามอย่างปุราณะของอินเดียอยู่บ้าง ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะของตำนานพระคเณศที่ปรากฏในสังคมไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในสังคมไทย

คติความเชื่อเรื่องพระคณาในสังคมไทย ไม่เพียงยึดถือตามความเชื่อเก่าแก่ของชาวฮินดูว่าเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรคและความขัดข้องเท่านั้น แต่พระคณาซึ่งทรงได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเทพเจ้าผู้ที่มีความสามารถในลักษณะที่หลากหลายมากขึ้น สามารถอำนวยความสะดวกสำเร็จ ชื่อเสียง ลาภยศ และเงินทอง แก่บุคคล ผู้กระทำการบูชา รวมถึงความเชื่อวิชาในศิลปวิทยาการทุกแขนง พระคณาจึงได้รับความนิยมจากทุกกลุ่มชนชั้น และทุกสาขาอาชีพ พิธีกรรมการบูชาพระคณาจึงถูกผสมผสานเข้ากับพิธีกรรมดั้งเดิมตามความเชื่อของผู้ที่บูชา ทำให้พิธีกรรมการบูชาพระคณา มีความแตกต่างหลากหลายมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยพบว่า มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับพระคณา ทั้งที่เป็นพิธีกรรมตามคติฮินดูดั้งเดิม และพิธีกรรมที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และไสยศาสตร์ การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้อาศัยการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับพิธีกรรมในสถานที่ต่าง ๆ ได้แก่ เทวสถาน พุทธสถาน เทวาลัยเอกชน และสถานบันการศึกษา ดำเนินการร่างทรงและบ้านเรือนประชาชน ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงความหลากหลายในด้านของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระคณาอย่างเด่นชัดมากยิ่งขึ้น ซึ่งการนำเสนอแต่ละพิธีกรรมจะครอบคลุมองค์ประกอบในพิธี อุปกรณ์ ขั้นตอน บทสวด ความเชื่อ และข้อห้ามในการประกอบพิธี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในเทวสถาน

เทวสถาน คือสถานที่ประดิษฐานเทวรูปในศาสนาฮินดู เนื่องจากมีการจัดการ และดูแลโดยผู้ที่นับถือศาสนาฮินดู ดังนั้นการดำเนินพิธีกรรมต่าง ๆ จึงมีการเชิญพราหมณ์มาเป็นผู้ประกอบพิธี รายละเอียดในการประกอบพิธีกรรมจะมีความแตกต่างกันไปตามธรรมเนียมที่ได้ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ผู้วิจัยได้ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในเทวสถาน 4 แห่ง ได้แก่ เทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) เทวสถานวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม) เทวสถานวัดวิษณุ (ฮินดูธรรมสภา) และเทวสถานเทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช)

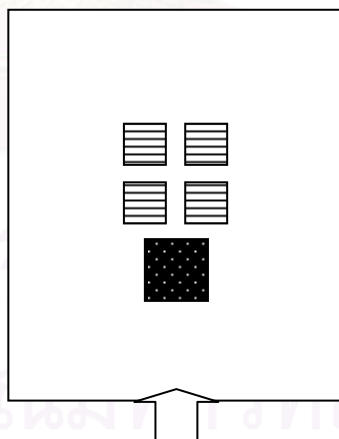
เนื่องจากเทวสถานแต่ละแห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป ตามความเชื่อในคติฮินดู รวมถึงเทวรูปพระคณาด้วย และมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สืบทอดมาจาก

คติฮินดูดั้งเดิม ดังนั้นการศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในเทวสถาน จะทำให้เห็นมุมมองด้านความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมแบบฮินดูที่สืบทอดมาสู่สังคมไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังจะนำเสนอต่อไป

4.1.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์)

เทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ตั้งอยู่ ณ เลขที่ 268 ถนนบ้านดินสอ แขวงเสาชิงช้า เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เมื่อพุทธศักราช 2327

ภายในเทวสถานประกอบด้วยโบสถ์ 3 หลัง แต่ละหลังมีเทวรูปประจำ ได้แก่ สถานพระอิศวร สถานพระคณศ สถานพระนารายณ์ ภายในสถานพระคณศนั้น มีเทวรูปพระคณศประดิษฐานอยู่ 5 องค์ โดยองค์ประธานสร้างจากโลหะสำริด ประดับด้วยเครื่องตกแต่งเป็นทองหน้าดักกว้างประมาณ 85 เซนติเมตร ประทับนั่งขัดสมาธิ พระบาทขวาทับพระบาทซ้าย หัตถ์ซ้ายถืองาหัก หัตถ์ขวาถือเหล็กจาร สวมกระบังหน้าและมงกุฎแบบไทย คล้องสายยัชโญปวีต* พาดพระอังสาซ้าย มีรูปหัวพญานาคอยู่บนพระอังสา สวมกำไลพญานาคพัน 3 ชั้น สวมกำไลข้อมือ ส่วนพระคณศอีก 4 องค์ เป็นพระคณศศิลามีการจัดวางเทวรูปพระคณศ ดังแผนผังต่อไปนี้

รูปที่ 1 แผนผังตั้งพระคณศในเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์

* สายยัชโญปวีต เป็นเครื่องหมายแสดงการถือพรต หรือเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นพราหมณ์

เทวรูปพระคณศำรีดองค์ประธาน

เทวรูปพระคณศศิลาโบราณองค์ต่างๆ

ประตูทางเข้าเทวาลัย

พิธีกรรมทางศาสนาในเทวสถานแห่งนี้ โดยมากมักจะเป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องด้วยความเชื่อในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งทุกพระราชพิธีจะต้องมีการบวงสรวงพระคณศก่อนเสมอ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นเพียงการกล่าวโสภกสั้นๆ หรือจัดเตรียมเครื่องบวงสรวงบูชาก็ตาม ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะเจาะจงในพิธีกรรมที่มีพระคณศปรากฏอย่างเด่นชัดคือพระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย ที่จัดขึ้นเป็นประจำในช่วงต้นปี เพื่อเป็นการรับพระศิวะที่เสด็จลงมาเยี่ยมโลกมนุษย์ตามคติความเชื่อของพราหมณ์

พระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย เป็นสองพิธีกรรมที่มีการทำต่อเนื่องกัน พิธีตรียัมปวายเป็นพิธีฝ่ายพระอิศวร ส่วนพิธีตรีปวายเป็นพิธีฝ่ายพระนารายณ์ ตามคติความเชื่อของพราหมณ์ เชื่อว่าพระอิศวรจะเสด็จลงมาเยี่ยมโลกมนุษย์เพียงปีละครั้งเท่านั้น แต่ครั้งมีกำหนดระยะเวลา 10 วัน โดยวันที่เสด็จมาวันแรกเป็นวันขึ้น 7 ค่ำเดือนอ้าย และในวันที่เสด็จกลับ คือวันแรม 1 ค่ำ หรือเป็นพิธีปีใหม่ของพราหมณ์ ตลอดเวลา 10 วัน มีการอ่านโสภกสรรเสริญ ถวายข้าวตอกดอกไม้ หลังจากนั้นจึงกระทำพิธีรับพระนารายณ์ ในวันแรม 1 ค่ำ ถึงแรม 5 ค่ำ

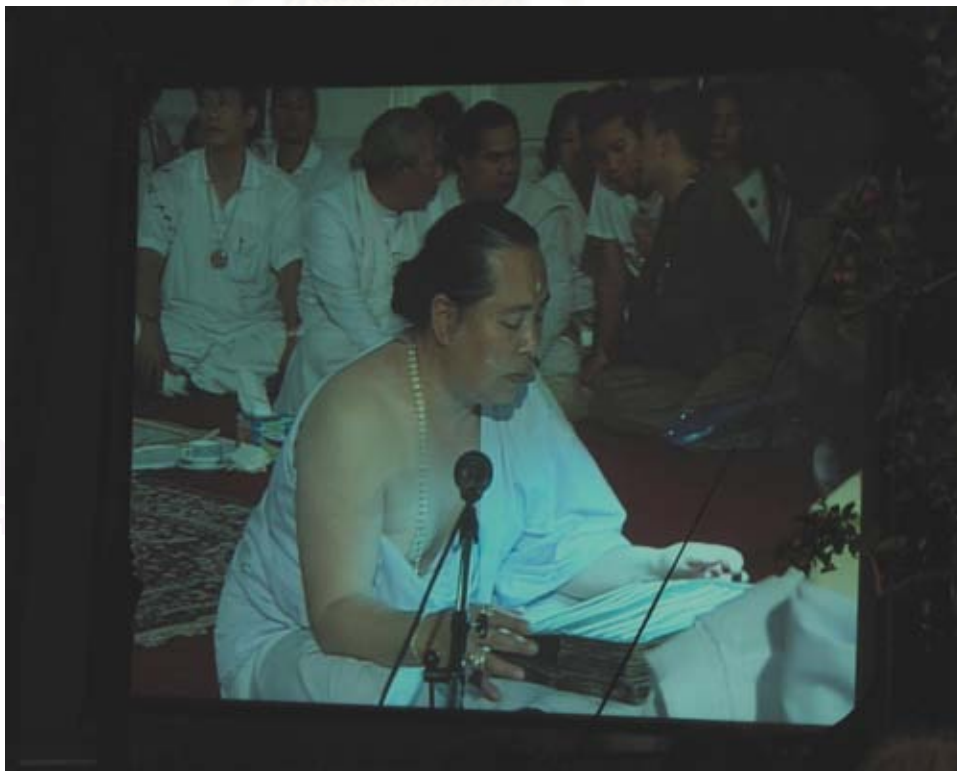
ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์ และเข้าร่วมพิธีกรรมที่ทางเทวสถานได้จัดขึ้นระหว่างวันที่ 26 ธันวาคม 2549 ถึงวันที่ 20 มกราคม 2550 (วันขึ้น 6 ค่ำ เดือนอ้าย ถึง วันแรม 6 ค่ำ เดือนยี่) จากการศึกษาถึงความสำคัญของพระคณศที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้ พบว่ามีการบูชาพระคณศร่วมกับเทพเจ้าองค์อื่น ในวันแรม 1 ค่ำ เดือนยี่ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของพระราชพิธีตรียัมปวาย ในวันดังกล่าวเป็นการประกอบพิธีชำระล้าง ชาวพนักงานจะอัญเชิญเทวรูปพระคณศจากพระบรมมหาราชวัง มาประทับที่เทวสถาน เพื่อทำการสวดสรรเสริญถวายเครื่องบวงสรวง สรงน้ำ และถวายสายธูรา* ร่วมกับเทวรูปพระอิศวรและพระอุมา จากนั้นพราหมณ์จึงทำพิธีชำระล้างส่งเสด็จเทพเจ้าทั้งสามองค์กลับสู่เทวาลัย หลังจากประกอบพิธีชำระล้างเรียบร้อยแล้ว คณะพราหมณ์จะอัญเชิญเทวรูปพระคณศและเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ประดิษฐานในเทวสถานจนกระทั่งถึง

* สายธูรา เป็นเครื่องหมายแสดงการถือพรต ตามปกติพราหมณ์จะใช้คล้องถวายเทวรูปหลังมีพิธีสรงน้ำ

วันแรม 6 ค่ำ เดือนยี่ ซึ่งมีพิธีตัดจุกและสมโภชเทวรูปหลังเสร็จพิธีแล้วชาวพนักงานจะอัญเชิญเทวรูปพระกณเศปและเทวรูปเทพเจ้าองค์อื่น ๆ กลับสู่พระบรมมหาราชวัง

องค์ประกอบในพิธีช้ำหงส์

ผู้ประกอบพิธีกรรม ในเทวสถานแห่งนี้ ได้แก่พราหมณ์ราชสำนัก ซึ่งเป็นข้าราชการสังกัดสำนักพระราชวัง โดยสืบเชื้อสายพราหมณ์มาแต่บรรพบุรุษฝ่ายบิดาหลายชั่วอายุคน มีสัญชาติไทย และต้องปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ เช่นเดียวกับคนไทย รู้จักกันในนามคณะพราหมณ์ไทย ประกอบด้วยพราหมณ์จากทั้งไวษณพนิกาย และไศวนิกาย บางท่านประกอบอาชีพอื่น ๆ ด้วย หรือประกอบอาชีพพราหมณ์อย่างเดียวก็มี พราหมณ์ในเทวสถานแห่งนี้ มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในพระราชสำนักตามที่ทางพระราชสำนักมอบหมาย และสามารถออกไปประกอบพิธีกรรมให้กับหน่วยงานรัฐบาล และประชาชนทั่วไปตามแต่ได้รับเชิญ การแต่งกายของพราหมณ์ในพิธีกรรมนี้ พราหมณ์ผู้เป็นประธานในพิธีไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าโจงกระเบนสีขาว มีผ้าคลุมไหล่สีขาวพาดเฉียงบ่า ซ้าย สวมประจำสีขาว มุ่นมวยผมไว้ด้านหลัง เจิมหน้าผากด้วยแป้งกระแจะ สวมแหวนนพรัตน์ที่นิ้วนางข้างขวา ส่วนพราหมณ์ท่านอื่น โดยมากมักสวมเสื้อราชปะแตนสีขาว มีผ้าพาดบ่าพันเฉียงบ่าซ้าย นุ่งโจงกระเบนสีขาว โดยคล้องสายธูรา หรือสายชัยโศปวีตไว้ภายใน

รูปที่ 2 พระครูวามเทพมุนี พราหมณ์ผู้ประกอบพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมคือประชาชนโดยทั่วไปหลากหลายอาชีพที่มีความศรัทธาใน พระศิวะ พระอุมา และพระคณศ บางท่านนำเทวรูปของตนมาเข้าร่วมพิธี โดยเทวรูปที่นำมาเข้าพิธีไม่จำกัดเพียงพระอิศวร พระอุมา และพระคณศเท่านั้น เทวรูปเทพเจ้าองค์อื่นก็มีการอัญเชิญมาเข้าร่วมในงานพิธีด้วย เช่น พระพรหม พระนารายณ์ พระลักษมี รวมถึง จตุคามรามเทพ การแต่งกายของผู้เข้าร่วมพิธีนิยมแต่งกายสีขาว หรือแต่งกายสุภาพ

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธี

1) **เทวรูปพระอิศวร พระอุมา และพระคณศ** เทวรูปที่เป็นประธานในพิธี เป็นเทวรูปส่วนพระองค์ อัญเชิญมาโดยรถยนต์หลวงจากภายในพระบรมมหาราชวัง มีชาวพนักงานจากสำนักพระราชวังเป็นผู้อัญเชิญเข้ามาภายในปะรำพิธี เทวรูป พระคณศที่อัญเชิญมาใช้งานพิธีนี้ แต่เดิมเป็นของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้พระราชทานแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สืบทอดมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้อัญเชิญมาขึ้นหงส์สืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

2) **โต๊ะเบญจกัณฑ์ และถ้อยเบญจกัณฑ์** โต๊ะเบญจกัณฑ์เป็นแท่นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลดหลั่นสองระดับ ชั้นที่อยู่สูงกว่ามีการใช้แปงโรยเป็นแผนผังตารางสี่เหลี่ยม ใช้สำหรับโรยข้าวสารข้อมสีต่าง ๆ ลงในตารางแต่ละช่อง ซึ่งข้าวสารข้อมสีและดอกไม้ที่วางในตารางแต่ละช่อง เป็นตัวแทนหมายถึงเทพเจ้าแต่ละพระองค์ ชั้นที่อยู่ระดับต่ำกว่าจะเป็นที่ตั้งของถ้อยเบญจกัณฑ์ ซึ่งเป็นถ้อย 6 ใบ ประกอบด้วย ถ้อยที่สร้างจาก ทอง เงิน นาก สัมฤทธิ์ เหล็ก และ แก้ว ถ้อย 5 ใบแรกจะใส่น้ำ เป็นตัวแทนหมายถึงปัญจมหานที 5 สาย ได้แก่ คงคา ขมุนา อจิรวดี สรรภู และมहि ส่วนถ้อยแก้ว ไม่ได้ใส่น้ำเช่นเดียวกับ 5 ถ้อยแรก เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์แทนอากาศธาตุ

3) **ชั้นน้ำสัมฤทธิ์** มีความหมายแทนมหาสมุทรหรือนาคพิภพ ตามคติความเชื่อในศาสนาฮินดู ว่าจักรวาลประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และ โลกบาดาล โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง

4) **บัพโต** เป็นแท่นหินสีขาว ตั้งไว้ตรงกลางเทวสถาน เป็นสัญลักษณ์แทนแผ่นดินหรือโลกมนุษย์ พราหมณ์จะใช้เหยียบในระหว่างพิธี เพื่อเป็นการทดสอบโลกมนุษย์ว่ามีความแข็งแรงหรือไม่ ดังปรากฏในตำนานเกี่ยวกับพระศิวะว่า พระศิวะทรงไล่ชิงช้าเพื่อทดสอบความมั่นคงและแข็งแรงของโลก

5) **บุษบกูประยาหงส์** เป็นบุษบกสร้างจากไม้ แกะสลักเป็นรูปพระยาหงส์ ปิดทองล่องชาด แขนงอยู่บนเสาชิงช้าขนาดเล็ก ใช้แทนความหมายถึงพระยาหงส์ ซึ่งเป็นพระราชพาหนะส่งเสด็จพระผู้เป็นเจ้าทั้ง 3 พระองค์กลับสู่สรวงสวรรค์

6) **คัมภีร์พระเวท** เป็นคัมภีร์สมุดไทยโบราณ บันทึกมนตราเป็นภาษาสันสกฤต คัดลอกสืบต่อกันมาแต่โบราณ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในหอเวทวิทยาคม ภายในเทวสถาน

7) **กลัศบุชา** ภายในบรรจุด้วยน้ำศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น น้ำจากแม่น้ำสำคัญของประเทศอินเดียทั้ง 5 สาย ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมहि

8) **ผงเจิม** ซึ่งประกอบด้วยผงกระแจะ ผสมน้ำพระเทวมนตร์ที่หลังจากสังข์

รูปที่ 3 นุชบกรูปหงส์ ใช้ประดิษฐานเทวรูปพระคณศ พระอิศวร และพระอุมา

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาพระคณศ ในพระราชพิธีตรีชัมปวาย-ตรีปวายที่เทวสถาน เป็นไปโดยลำดับดังนี้

1) คณะพราหมณ์และผู้ร่วมประกอบพิธีมารวมกันบริเวณประตูทางเข้าด้านหน้าของเทวสถาน เพื่อรอรับขบวนอัญเชิญเทวรูปพระอิศวร พระอุมา และพระคณศ จากพระบรมมหาราชวัง โดยอัญเชิญประดิษฐานอยู่บนพานทอง เมื่อขบวนรถมาถึง ชาวพนักงานอัญเชิญเทวรูปมอบให้แก่พราหมณ์ คณะพราหมณ์อัญเชิญเทวรูปทั้ง 3 พระองค์เข้าประดิษฐานภายในสถานพระอิศวร

2) คณะพราหมณ์อัญเชิญเทวรูปมาประดิษฐานบนโต๊ะเบญจกัณฑ์ พระราชครูพราหมณ์ทำอาตมวิสุทธี (การทำตบให้บริสุทธิ์ก่อนเริ่มพิธี) และอ่านพระเวท พราหมณ์คู่สวดจะทำการสวดจนจบ แล้วจึงพรมน้ำเทพมนตร์ลงบนโต๊ะเครื่องบูชาหน้าเทวรูป

3) พราหมณ์กลับมาที่โต๊ะข้าวตอก แกว่งคันฉပ် สั่นกระดิ่งและถวายกระทงดอกไม้ ยกอุหลุบถวายสักการะ อ่านพระเวทบูชาทิศทั้ง 8 บูชาเบญจกัณฑ์ สังข์ กลัศ และกุ่มท์

4) เริ่มพิธีการสงฆ์หน้าเทวรูปพระเป็นเจ้า โดยการอัญเชิญเทวรูปหลวงสงฆ์ด้วยน้ำกลัศ* เป่าสังข์ เชิญเทวรูปหลวงขึ้นภัทรบิฐ** พระราชครูบูชาที่หน้าพระยาหงส์ รดน้ำด้วยกลัศ สังข์ ถวายสายยัชโญปวีต พราหมณ์เจิมเทวรูป อ่านพระเวทบูชาแล้วจึงอัญเชิญเทวรูปตั้งบนพานทองขาว เดินประทักษิณ 3 รอบเสากลางโบสถ์ แต่ละรอบเมื่อถึงบัฟ โตจะยกเท้าขวามือขึ้นเหยียบ

5) อัญเชิญเทวรูปทั้ง 3 พระองค์ ขึ้นประดิษฐานบนบุษบกรูปหงส์ที่แขวนไว้ระหว่างเสาสองข้างตรงกลางโบสถ์ พราหมณ์เป่าสังข์ ส่งเสด็จเทพเจ้าสู่สวรรค์ พระราชครูอ่าน เทวบูชาหงส์จนจบ คณะพราหมณ์คู่สวดอ่านพระเวทล้อมหงส์ หรือช่าหงส์ โดยมีพราหมณ์อีกท่านทำหน้าที่ไกวบุษบกรูปหงส์ช้า ๆ จนจบพิธี

6) พระราชครูพราหมณ์กลับมานั่งที่หน้าบุษบกรูปพระยาหงส์ กล่าวพระเวทบูชาเขาพระสุเมรุ อ่านเวทบูชาพระอุมา อ่านเวทปิดทวารศิวาลัย เป็นการเสร็จพิธีการส่งพระเป็นเจ้า

7) พราหมณ์อาวุโส นำน้ำเทพมนตร์ที่สงฆ์เทวรูป ประพรมลงบนเทวรูปของผู้ที่ศรัทธานำมาร่วมภายในบริเวณพิธี จากนั้นจึงออกมาประพรมน้ำเทพมนตร์ให้แก่ประชาชนผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมภายในเทวสถาน

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทั้งหมด เป็นมนตราภาษาสันสกฤตกล่าวบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ซึ่งมีด้วยกันหลายบท และแต่ละบทมีความยาวมาก โดยเป็นพระเวทที่ไม่เคยแพร่แก่

* น้ำกลัศ คือ น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้สร้างเทวรูปเฉพาะพิธีกรรมสำคัญ ประกอบขึ้นจากของมงคลต่าง ๆ

** ภัทรบิฐ คือ แทนสำหรับเทพบดี ทำมาจากแป้งโรยเป็นตารางสี่เหลี่ยมประดับด้วยข้าวสารย้อมสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว สีแดง สีม่วง เป็นต้น และกลีบดอกไม้สีเดียวกับเมล็ดข้าวสาร โรยลงบนช่องแต่ละช่อง สามารถตีความเปรียบตาราง เหมือนเป็นตัวแทนของศูนย์กลางจักรวาล เป็นสัญลักษณ์แทนโลกสวรรค์ ส่วนข้าวสารย้อมสีและดอกไม้ที่วางประดับด้านในเปรียบเหมือนตัวแทนของเทพแต่ละองค์ตามลัทธิความเชื่อของพราหมณ์

บุคคลทั่วไป ส่วนผู้เข้าร่วมพิธีกรรมภายในงานไม่มีส่วนร่วมในการกล่าวบทสวดมนตร์ ได้แต่เพียงฟังการสาธยายมนตร์อยู่ภายในบริเวณงานเท่านั้น

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

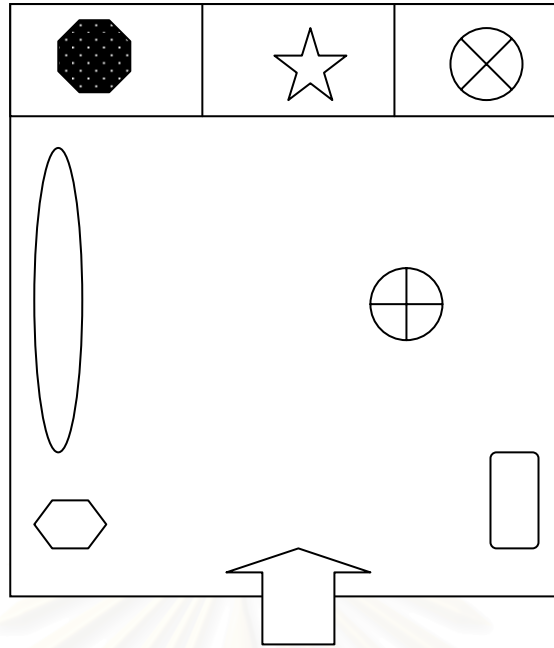
โดยมากผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเชื่อว่าเป็นการรับ และส่งเสด็จเทพเจ้า เพื่อขอและรับพรจากองค์พระผู้เป็นเจ้า และเป็นการเริ่มต้นสิ่งดี ๆ ให้กับชีวิต เนื่องในโอกาสวันปีใหม่ของทางคติพราหมณ์ด้วย และเทวรูปพระคเณศที่บุคคลทั่วไปนำมาร่วมพิธีกรรมนั้น ถือกันว่าได้รับการเทวภิเษกจากองค์เทพเจ้าต่าง ๆ โดยตรง

4.1.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม)

วัดพระศรีมหาอุมาเทวี ตั้งอยู่ริมถนนปิ่น เขตสีลม กรุงเทพมหานคร เป็นวัดในศาสนาฮินดู นิกายศักติ ซึ่งนับถือเทพเจ้าฝ่ายหญิงเป็นใหญ่ในลัทธิ ชาวไทยเชื้อสายอินเดียจากรัฐทมิฬนาฑู ที่ได้อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในประเทศไทยแต่สมัยโบราณ ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้จัดสร้างเทวาลัยเพื่อประกอบพิธีกรรมของชาวฮินดูเชื้อสายทมิฬขึ้นบริเวณหัวลำโพงในปัจจุบัน แต่เดิมเทวาลัยเป็นเพียงศาลไม้ตั้งอยู่ใต้ต้นสะเดาที่ขึ้นอยู่กลางทุ่ง ต่อมาได้ทรุดโทรมลงตามกาลเวลา จึงได้โยกย้ายและจัดสร้างเทวาลัยตามศิลปะแบบอินเดียตอนใต้ขึ้นในสถานที่ปัจจุบัน

ภายในเทวาลัยประธาน ประกอบด้วยโถงกลาง และห้องประดิษฐานเทวรูป โดยห้องกลางประดิษฐานเทวรูปพระศรีมหาอุมาเทวี (พระอุมาเทวี) เป็นประธาน ด้านซ้ายประดิษฐานเทวรูปพระขันตกุมาร ส่วนด้านขวาประดิษฐานเทวรูปพระคเณศ ซึ่งแกะสลักจากหินสีดำ แบบศิลปะอินเดียตอนใต้ ลักษณะเทวรูปพระคเณศประทับนั่งขัดสมาธิ มี 4 กร แต่ละพระกรถือสิ่งของแตกต่างกัน พระหัตถ์ซ้ายบนถือปาศะ หัตถ์ซ้ายล่างถือขนมลัทฑู* โดยใช้ลักษณะวงหีบพระหัตถ์ขวาบนถืออังกุสะ และพระหัตถ์ขวาล่างถืองาหักโดยคว้าปลายงาลง ภายในเทวาลัยประธานมีการจัดวางผังเทวรูปดังนี้

* ขนมลัทฑู คือ ขนมที่ทำจากถั่ว และน้ำตาล ปั้นเป็นก้อนกลม ๆ เชื่อกันว่าเป็นขนมที่พระคเณศโปรด

รูปที่ 4 แผนผังตั้งพระคณาในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี

- เทวรูปพระอุมา (มหามารีอัมมัน)
- เทวรูปพระคณศ
- เทวรูปพระขันตกุมาร
- เทวรูปพระอิศวรและพระอุมา
- เทวรูปเทพเจ้าฮินดู 8 พระองค์ ซึ่งมีเทวรูปพระคณศรวมอยู่ด้วย
- พระพุทธรูป
- ทางเข้าเทวาลัย

วัดพระศรีมหาอุมาเทวี เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในศาสนาฮินดูโดยตรง พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในศาสนสถานแห่งนี้ จัดตามปฏิทินเทศกาลของชาวอินเดียที่เรียกว่า ปัญจางค์ โดยแบ่งประเภทของพิธีกรรมออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ พิธีกรรมประจำวัน ประจำเดือน และพิธีกรรมประจำปี ลักษณะการประกอบพิธีกรรมทั้งหมดจะคล้ายคลึงกับพิธีกรรมที่ประเทศอินเดียตอนใต้

พิธีกรรมประจำวันภายในเทวสถาน มีการประกอบพิธีกรรมบูชาพระอุมาเทวี และเทพเจ้าทุกพระองค์ ประกอบด้วยการสรงน้ำเทวรูปพร้อมทั้งตกแต่งเทวรูปด้วยเครื่องแต่งกาย และเครื่อง

หอม แล้วจึงทำการสวดมนต์บูชาและอารตี* ถวายอาหาร ช่วงเที่ยงสวดมนต์บูชาเทพเจ้า ถวายอาหาร และอารตี ช่วงบ่ายมีการสงฆ์ ส่วนในช่วงเย็นมีการถวายอาหาร และสวดมนต์ ทำอารตีอีกครั้งหนึ่ง ส่วนในวันศุกร์ซึ่งถือว่าเป็นวันประสูติของพระอุมาเทวี จะมีการบูชาเป็นพิเศษโดยการเพิ่มเครื่องบูชาในการสงฆ์ และมีการสวดมนต์พิเศษเพิ่มเติมในช่วงเวลาเย็น จากนั้นจึงทำพิธีปิดเทวาลัยประจำวันในเวลาประมาณ 20.00 น. โดยทุกวันขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งถือว่าเป็นวันพระใหญ่หรืออมวาศีดิถี จะมีการทำพิธีบูชาพระศรีมหาอุมาเทวี โดยจะมีการตั้งปะรำพิธีด้านนอกเทวาลัย และมีการอัญเชิญรูปเคารพพระศรีมหาอุมาเทวีปางต่าง ๆ ออกมาเป็นประธานในพิธี มีการก่อกองกุ่ม** และสงฆ์เทวรูปองค์พระศรีมหาอุมาเทวี ซึ่งในแต่ละเดือนมีผู้เข้าร่วมประกอบพิธีกรรมเป็นจำนวนมาก

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศภายในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี มี 3 พิธีใหญ่ ๆ ได้แก่ พิธีบูชาพระคเณศในทุก วันแรม 4 ค่ำ พิธีบูชาเนื่องในวันประสูติพระคเณศ (คเณศจตุรดิ) และพิธีบูชาองค์บรมครูพระคเณศ ก่อนหน้าวันงานนพวราตรี นอกเหนือจากการบูชาพระคเณศประจำวัน และการบูชาตามคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวฮินดู ที่ต้องมีการกล่าวคำบูชาพระคเณศก่อนการบูชาเทพเจ้าองค์อื่น จากการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยพบว่าทั้ง 3 พิธีกรรม ส่วนใหญ่คล้ายคลึงกันมีรายละเอียดปลีกย่อยที่แตกต่างกันเพียงเล็กน้อย

พิธีกรรมบูชาพระคเณศของวัดพระศรีมหาอุมาเทวี

การประกอบพิธีกรรมคเณศจตุรดิมีมูลเหตุมาจากตำนานที่กล่าวว่า ภายหลังจากพระคเณศทรงฟื้นคืนชีพจากการถูกเปลี่ยนเศียร พระศิวะได้ให้พรแก่พระคเณศให้เป็นเทพผู้ที่ได้รับการบูชาก่อนเทพองค์อื่นใดทั้งหมด และยังคงกล่าวในคิเวปุราณะอีกว่า พระองค์ทรงตรัสถึงวันประสูติของพระคเณศว่า

* อารตี คือ พิธีการบูชาไฟภายหลังจากการบูชาเทพเจ้าตามปกติ มีความเชื่อว่าหากไม่มีพิธีดังกล่าวแล้ว พิธีการบูชาเทพเจ้านั้นจะไม่สมบูรณ์

** กองกุ่ม คือ การบูชาไฟที่ใช้ประกอบในพิธีการบูชาเทพเจ้า เฉพาะงานสำคัญโดยการถวายของอันเป็นมงคลแก่เทพเจ้าลงในกองไฟ อาทิ เครื่องหอม และ ผ้าสำหรับ เป็นต้น

...โอ พระคเณศ เจ้าถือกำเนิดในปฐมฤกษ์แรกของวันแรม 4 ค่ำ ของเดือน
 ภาทระ ในชั่วเวลาอันเป็นมงคลที่พระจันทร์กำลังขึ้น เนื่องด้วยรูปร่างของเจ้าถูก
 สร้างขึ้นจากดวงจิตอันบริสุทธิ์ของพระนางปารวตี ดังนั้นการถือวราต (ถือศีล)
 ของเจ้าจะต้องจัดขึ้นในวันตฤทิ (4 ค่ำ) มันจะนำมาซึ่งความสำเร็จสมประสงค์ต่อ
 ผู้ถือศีลทั้งหมด ตามคำบัญชาของเรา...(คเณศปกรณ์, 2545: 66)

รูปที่ 5 เทวรูปพระคเณศ ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ณ วัดพระศรีมหาอุมาเทวี

ดังนั้นจึงเป็นที่มาของการจัดพิธีกรรมบูชาพระคเณศทุกวันแรม 4 ค่ำ ของทุกเดือน โดยใน
 วันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 (เดือนภาทระ) จะมีประชาชนมาเข้าร่วมในพิธีเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็น
 วันที่ตรงกับวันประสูติของพระคเณศ ส่วนในงานบูชาบรมครูพระคเณศก่อนงานนราตรีของวัด
 พระศรีมหาอุมาเทวี จะมีพิธีกรรมการบูชาเช่นเดียวกับการบูชาพระคเณศในแต่ละเดือน แต่จะมีความ
 พิเศษกว่า โดยที่ทางวัดอนุญาตให้ผู้เข้าร่วมพิธีบูชานำเทวรูปพระคเณศ ที่ตนเคารพบูชามาเข้า
 ร่วมพิธีได้ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่าในทุกวันแรม 4 ค่ำ ของทุกเดือน และวันก่อน
 เริ่มงานพิธีนราตรี วัดพระศรีมหาอุมาเทวี จะมีการจัดพิธีบูชาพระคเณศขึ้น ในบริเวณปะรำพิธี
 ด้านนอกทวาราลัย โดยพิธีกรรมดังกล่าวจะจัดขึ้น 2 ครั้ง ในช่วงเวลา 09.00 น. และ เวลา 17.00 น.*

* จากการสังเกต และเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย ในวันที่ 11 ตุลาคม 2549 ซึ่งเป็น
 วันบูชาบรมครูของวัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม).

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมภายในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี เป็นพราหมณ์ในศาสนาฮินดู นิกายศักติ ซึ่งเดินทางมาจากทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย ดังนั้นจึงไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ การสื่อสารโดยทั่วไปจึงมักใช้ภาษาอังกฤษ มีหน้าที่เผยแพร่ศาสนาและประกอบพิธีกรรมให้กับชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเป็นสำคัญ โดยมีการสลับสับเปลี่ยน คณะพราหมณ์จากอินเดียเป็นประจำทุกปี การแต่งกายของพราหมณ์ที่นี่ มักจะนุ่งผ้าถุงผืนเดียว เรียกว่า โครติ สีขาว สีเหลือง หรือสีส้ม ไม่สวมเสื้อ มุ่นมวยผมไว้ด้านหลัง คล้องสายธูราหรือสายยัชโญปวีตสีขาวเจวียงบ่าซ้าย บนหน้าผากแต้มด้วยผงสีแดงที่เรียกว่า ผงกุงกวม ซึ่งเป็นผงเจิมที่นิยมใช้กันทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมการบูชาพระคเณศในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี มีทั้งชาวไทยเชื้อสายอินเดีย และชาวอินเดียที่เข้ามาอาศัยในเมืองไทย รวมถึงชาวไทยพุทธที่มีความศรัทธา โดยมาการแต่งกายของผู้ที่มาเข้าร่วมพิธี ชาวไทยจะนิยมแต่งกายด้วยชุดสีขาว บางกลุ่มสตรีจะนิยมใส่เสื้อชาวยาว และกางเกงขายาวแบบอินเดีย ซึ่งเรียกว่า Salwar Kameez และบุรุษจะสวมเสื้อชาวยาว และกางเกงขายาวแบบอินเดีย ซึ่งเรียกว่า Sherwani ส่วนชาวไทยเชื้อสายอินเดีย และชาวอินเดีย นิยมใส่เสื้อผ้าธรรมดาทั่วไป สตรีบางท่านห่ม紗หริ ไม่เน้นสีขาวเนื่องจากชาวอินเดียเชื่อว่าสีขาวเป็นสีของการไว้ทุกข์

อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธี

การประกอบพิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี ทั้งในวันแรม 4 ค่ำ ของทุกเดือน และในวันบูชาบรมครูพระคเณศ มีอุปกรณ์ต่าง ๆ ได้แก่

1) **เทวรูปพระคเณศ** เป็นเทวรูปที่อัญเชิญออกมาจากภายในเทวาลัยซึ่งจะมีเทวรูปพระคเณศเป็นประธานด้วยกัน 2 องค์ องค์แรกเป็นพระคเณศปางประทับยืนหล่อจากสำริด มี 4 กร พระหัตถ์ขวามือถืออังกูสะ พระหัตถ์ขวาล่างถืองาหัก พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือจานใส่ขนมลัทฑู ส่วนเทวรูปพระคเณศอีกองค์หนึ่ง สร้างขึ้นจากผงขมิ้นและผงจันทน์ประดับตกแต่งด้วยเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับอย่างงดงาม

2) **กลัศบุชา** จำนวนทั้งสิ้น 12 ใบ ภายในบรรจุด้วยสิ่งของต่าง ๆ เช่น น้ำบริสุทธิ์ น้ำจากแม่น้ำสายสำคัญของอินเดีย 5 สาย หมากแห้ง เหริยญบาท ใบพลู เป็นต้น ประดับด้วยใบมะม่วง

ดอกไม้ หนุ่คา และพวงมาลัย วางมะพร้าวห้าวไว้บนปากหม้อ และเจิมมะพร้าวด้วยผงเจิมสีแดง ตัวหม้อเป็นโลหะถักหุ้มด้วยไหมสีต่าง ๆ คาดผ้าสีสดหุ้มทับอีกชั้น

3) **ก่องกุ่ม และอุปกรณ์ในการประกอบพิธีบูชาด้วยไฟ (ฮาวัน)** ก่องกุ่มสร้างจากปูนตักแต่งเป็นรูปดอกบัวบาน ขอบด้านบนประดับด้วยข้าวสุก และดอกบัวแดงพับกลีบ 4 ดอก ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในการบูชาด้วยไฟ ประกอบด้วยมะพร้าวห้าวผ่าซีก น้ำมันงา ท่อนไม้จันทน์ เมล็ดธัญพืช เครื่องเทศที่มีกลิ่นหอมต่าง ๆ อาทิ กานพลู กระวาน เมล็ดพริกไทย ใบโสม ใบกะเพราแห้ง เป็นต้น

4) **สังข์** เปลือกหอยสังข์บรรจุน้ำมันประดับด้วยดอกกุหลาบ เจิมด้วยผงขมิ้นและเจิมทับด้วยผงเจิมสีแดง จัดหอยสังข์เรียงต่อกันเป็นรูปตัวอักษรทมิฬเป็นคำว่าโอม บนเมล็ดข้าวเปลือกที่รองด้วยใบตอง โดยมีหอยสังข์ทักษิณาวรรตขนาดใหญ่ตกแต่งเช่นเดียวกันวางอยู่บนพานที่บรรจุข้าวเปลือก ด้านหน้าเป็นมะพร้าวห้าวผ่าซีกบรรจุด้วยใบพลู และกล้วยน้ำว้า 2 ใบ

5) **อุปกรณ์การบูชา** เป็นอุปกรณ์ในการประกอบพิธีอารตี ได้แก่ รูปหอม กำยานเป็ยกการบูร ใบพลู ตะเกียงน้ำมัน

6) **ดอกไม้** ประกอบด้วยพวงดอกไม้ประดับองค์เทวรูป โดยมากทำเป็นพวงมาลัยดอกมะลิ ส่วนดอกไม้ประดับบนแท่นบูชา มักจะใช้ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมและสวยงาม ยกเว้นดอกเยอบีร่า (เชื่อกันว่าครั้งหนึ่ง อสูรได้แปลงกายเป็นดอกไม้ชนิดนี้ ซึ่งภายหลังอสูรได้ถูกพระคเณศสังหาร) ดอกดาวเรือง ดอกกุหลาบ และดอกบัว บางส่วนจะฉีกเป็นกลีบแจกให้แก่เจ้าภาพนำไปโปรยถวายที่เทวรูปพระคเณศเอง

7) **ขนมหวานและผลไม้**

ขนมลัทฑู และขนมหวานของอินเดียอื่น ๆ ที่มีส่วนผสมของถั่ว และน้ำตาลเป็นหลัก เป็นขนมที่ทางเทวสถานได้จัดทำเอง ส่วนผลไม้ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม จะเป็นผลไม้ตามฤดูกาลที่มีชื่อเป็นมงคล โดยจะมีประชาชนผู้ศรัทธารับเป็นเจ้าภาพจัดหามาให้

8) **น้ำสรงเทวรูป**

เป็นน้ำที่ใช้สรงเทวรูปพระคเณศในเทวาลัยประธาน มีการจัดเตรียมน้ำชนิดต่าง ๆ ได้แก่ น้ำบริสุทธิ์ น้ำส้ม น้ำอุน น้ำขมิ้น นมเปรี้ยว โยเกิร์ต น้ำผึ้ง เนยใส น้ำผสมผงไม้จันทน์

9) **ใบไม้บูชา (เฉพาะวันแรม 4 ค่ำ เดือน 10)**

ใบไม้มงคล 21 ชนิด ซึ่งนำมาบูชาพระคเณศเฉพาะในช่วงวันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 เท่านั้น ประกอบด้วย ใบมาจิบัตร์ ใบพฤหตี ใบพิลละวะ ใบทูรวา ใบทุดูระ ใบบัทรี ใบอปามารค ใบตุลสี ใบมะม่วง ใบกรวีระ ใบวิษณุกรานตะ ใบทาทิมิ ใบเทวมารู ใบมรุวะใบลินธุวาร ใบชาชี ใบคันทาสิ ใบสมิ ใบอัสวัตถะ ใบอรชุน และใบอระกะ

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาพระคเณศในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี มีลำดับดังนี้

- 1) คณะพราหมณ์และผู้ร่วมประกอบพิธีมาร่วมกันบริเวณปะรำพิธี คณะพราหมณ์จะนั่งล้อมกองกฐณฑ์ ด้านหน้าเทวรูป ถัดออกไปจะเป็นที่นั่งสำหรับผู้เข้าร่วมพิธี
- 2) คณะพราหมณ์ทำพิธีสวดบูชาครุเทพ และอัญเชิญพระคเณศลงมาเป็นประธานในการประกอบพิธีกรรม พราหมณ์ได้สวดพระเวทบูชา พร้อมทั้งนำแหวนที่ทำจากหญ้าคาสามที่นิ้วชี้ พราหมณ์ใช้นิ้วที่สวมแหวนจุ่มในหม้อน้ำมันตรี และประพรมน้ำมันตรีลงบนเครื่องบูชาทั้งหมด
- 3) พราหมณ์จุดไฟตะเกียงเพื่อทำอารตี วันหน้าเทวรูปและกัลศบูชา สารขायมนตร์ สลับกับการโปรยดอกไม้อูฐาต่อเทวรูปและเครื่องบูชา
- 4) พราหมณ์เริ่มทำพิธีฮาวาน โดยการจุดไฟลงในกองกฐณฑ์ โดยมีเชื้อเพลิงเป็นไม้หอม พร้อมสารขायมนตร์บูชาพระคเณศ และหีบเครื่องเทศลงในกองกฐณฑ์ไปเรื่อย ๆ นอกจากนี้ยังมีการเผาขนม และผลไม้บางส่วนลงไปด้วย

รูปที่ 6 พราหมณ์ขณะทำพิธีฮาวานหน้ากองกฐณฑ์ เพื่อบูชาองค์พระคเณศ

5) พราหมณ์ทำพิธีสวดสาธยายมนตร์ และใส่มะพร้าวห้าวผ่าครึ่งลงในกองกฐณฑ์ พร้อมสวดบูชาจนกระทั่งเสร็จพิธีบูชาด้วยไฟ แล้วจึงอัญเชิญเทวรูปพระคเณศทั้ง 2 องค์ แหวนรอบเทวาลัย 3 รอบ แล้วจึงนำเข้าไปประดิษฐานในเทวาลัย เป็นอันเสร็จพิธีภายนอกเทวาลัย

6) คณะพราหมณ์และผู้ร่วมประกอบพิธี เข้าไปรวมตัวกันในเทวาลัย เพื่อทำพิธีสงฆ์ พระคเณศ ขณะเดียวกันพราหมณ์ผู้มีอาวุโสได้เทินกลัศนุชาเดินวนทักษิณาวรรตรอบเทวาลัย 3 รอบ แต่ละรอบเมื่อถึงจุดที่กำหนดไว้ จะจุดการบูรวางบนมะพร้าว พร้อมสวดมนตร์สาธยาย ทำอารตี แล้วจึงห่มมะพร้าวลงกับพื้น เพื่อเป็นการชำระล้างเทวสถานให้บริสุทธิ์ก่อนทำพิธี

7) พราหมณ์อาวุโสเชิญกลัศนุชาเข้าภายในเทวาลัย เพื่อประกอบพิธีสงฆ์เทวรูปพระคเณศองค์ประธานที่ประดิษฐานภายในเทวาลัย โดยคณะพราหมณ์ได้นำน้ำต่าง ๆ ที่เตรียมไว้มาสงฆ์ที่องค์เทวรูป หลังจากการสงฆ์แต่ละชนิดจะมีการเจิมเทวรูปด้วยผงเจิมทุกครั้ง และจะเทน้ำในหม้อกลัศนุสรองค์เทวรูปเป็นลำดับสุดท้าย ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะสวดมนตร์บูชาพระคเณศตลอดเวลาสงฆ์

8) คณะพราหมณ์ประดับตกแต่งเทวรูปพระคเณศด้วยเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ รวมถึงคล้องห่วงแหวนที่ทำเป็นพวงลงบนพระศอก เมื่อเสร็จจึงถวายอาหาร และขนม ทำพิธีอารตี และโปรยดอกไม้วลัยอักษรรอบ

9) พราหมณ์นำน้ำที่สงฆ์เทวรูปแจกจ่ายแก่ผู้เข้าร่วมพิธี โดยเทลงบนฝ่ามือของผู้เข้าร่วมพิธี โดยน้ำดังกล่าวถือกันว่าเป็นน้ำมนตร์ จากนั้นพราหมณ์อีกท่านนำตะเกียงอารตี ออกมาให้ผู้ร่วมพิธีบูชา โดยการเอามือทั้งสองข้างโอบเหนือเปลวไฟ และนำมาแตะบริเวณศีรษะ เชื่อกันว่าเป็นการรับพรอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นอันเสร็จพิธี

10) เฉพาะในวันแรม 4 ค่ำเดือน 10 จะมีการเพิ่มพิธีบูชาพระคเณศด้วยใบไม้ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 21 ชนิด ขณะที่ทำพิธีด้านนอก โดยจะมีการกล่าวมนตร์บูชาพระนามและชื่อใบไม้ไปด้วย ส่วนงานบูชาบรมครูก่อนหน้าวันงานนาราตรี จะมีการอัญเชิญเทวรูปพระคเณศพร้อมด้วยเทวรูปพระอุมา ออกแห่ไปตามถนนขึ้น ก่อนที่จะอัญเชิญเข้าไปทำพิธีต่อในเทวาลัย

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของผู้ที่เข้าร่วมภายในพิธีบูชา เพื่อเป็นการสรรเสริญต่อองค์พระคเณศจะเป็นภาษาสันสกฤตสั้น ๆ สวดร้องพระนามของพระคเณศไปเรื่อย ๆ ในระหว่างการสงฆ์เทวรูป และสวดซ้ำ ๆ จนกระทั่งเสร็จสิ้นพิธีกรรมว่า

“โอม กานเฆชา ชารานัม ชารานัม กานเฆชา”

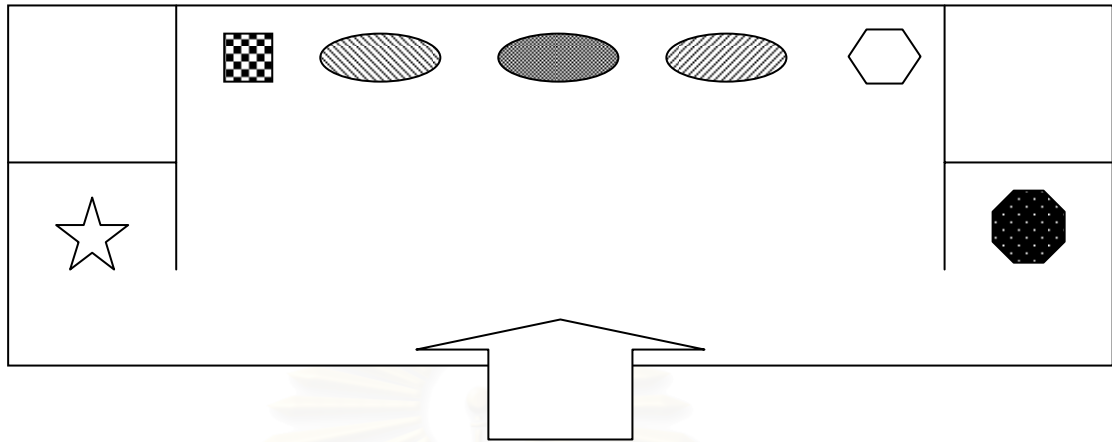
ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีมีความเชื่อร่วมกันว่า หากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้รับพรจากพระคเณศซึ่งบันดาลให้ผู้ที่มีบุญมีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐานขอต่อองค์พระคเณศ และต่อเทวรูปพระคเณศที่นำมาร่วมในพิธี (เฉพาะงานบูชาบรมครู พระคเณศก่อนวันงานนวราตรี) เปรียบเสมือนได้รับการเทวภิเษก เนื่องจากโดยปกติทางวัดพระศรีมหาอุมาเทวี ไม่อนุญาตให้นำเทวรูปที่เช่าบูชาจากภายนอกไปเจิมภายในเทวาลัย ส่วนงานพิธีที่จัดในวันแรม 4 เดือน 10 จะมีความเชื่อว่าห้ามมองพระจันทร์ในวันนั้นเด็ดขาด เพราะเชื่อว่า หากมองพระจันทร์ในวันดังกล่าว ผู้ที่มองจะถูกสาปจากพระคเณศ ซึ่งความเชื่อนี้ผู้วิจัยเคยกล่าวถึงในส่วนที่ว่าด้วยตำนานแล้ว

4.1.3 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในวัดวิษณุ อินทธรรมสภา

วัดวิษณุและสมาคมอินทสภา ตั้งอยู่ที่ซอยวัดปรก แขวงทุ่งวัดดอน เขตยานนาวา กรุงเทพฯ สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2463 โดยชาวอินเดียจากอุดรประเทศ ในโครงการของสมาคมอินทธรรมสภา ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2458 มีการนำเทวรูปต่าง ๆ จากประเทศอินเดียมาประดิษฐานในวัด จัดให้มีสุสานอินท เพื่อดำเนินพิธีฌาปนกิจศพของชาวพราหมณ์อินท ชาวซิกข์ และชวานามหารี ได้รับการยกย่องว่าเป็นวัดอินทที่โดดเด่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปหินอ่อนแกะสลักที่มีความงดงามจำนวน 24 องค์ และยังได้รับการพัฒนาให้เป็นสมาคมอินทธรรมสภา ซึ่งเป็นองค์กรทางศาสนาที่มีบทบาทสำคัญเคียงคู่กับสมาคมอินทสมาชิกร่วมด้วย

เทวาลัยประธานในวัดวิษณุ ประดิษฐานเทวรูปหินอ่อนพระนารายณ์ และพระลักษมี เป็นประธาน นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่สร้างจากหินอ่อนประดิษฐานร่วมกับเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย ในมุขด้านซ้ายภายในเทวาลัยจะเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปพระคเณศสร้างจากหินอ่อนลงสีสวยงามจากชัยปุระ ลักษณะประทับนั่งมหาราชาลีลา มี 4 กร พระหัตถ์ขวามือถือขวาน พระหัตถ์ขวาล่างยกประทานพร พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วงและดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายล่างหงายถือขนมลัทฑุบริเวณปลายวงถือขนมลัทฑุด้วย มีการจัดตำแหน่งเทวรูปภายในเทวาลัยดังแผนภูมิ

รูปที่ 7 ผังแสดงภาพพระคณาที่ประดิษฐาน ณ วัดวิษณุ อินทธรรมสภา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปที่ 8 ภาพพระคเณศที่ประดิษฐาน ณ วัดวิษณุ อินทธรรมสภา

พิธีกรรมบูชาพระคเณศในวัดวิษณุ อินทธรรมสภา

พิธีกรรมบูชาพระคเณศในวัดวิษณุ เทวาลัยแห่งนี้เป็นเทวสถานในนิกายไวศณพ ซึ่งนับถือพระนารายณ์เป็นใหญ่ ดังนั้นพิธีกรรมบูชาส่วนใหญ่จึงเน้นไปในการบูชาพระนารายณ์และเทพเจ้า ซึ่งเป็นอวตารของพระนารายณ์เป็นหลัก ส่วนการบูชาพระคเณศพบว่ามีประกอบพิธีกรรมบูชาในวันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 เท่านั้น*

* สัมภาษณ์ พราหมณ์บินเดสวาริ ชุกลา, 10 ตุลาคม 2550.

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมภายในวัดวิษณุเป็นพราหมณ์ที่ได้รับเชิญมาจากรัฐอุดรประเทศจากประเทศอินเดีย มาเพื่อประจำที่เทวสถาน ไม่ได้มีการสลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันทุกปี ดังนั้นจึงมีพราหมณ์บางท่านสามารถพูดภาษาไทยได้ ลักษณะการแต่งกายของพราหมณ์ในเทวสถานแห่งนี้จะแต่งกายด้วยเสื้อชายยาวสีขาว และกางเกงขายาวสีขาวแบบที่นิยมใช้กันทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ไม่มีการมุ่นมวยผมแบบพราหมณ์ไทย หรือพราหมณ์จากอินเดียได้อย่างวัดพระศรีมหาอุมาเทวี

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในสถานที่นี้ โดยมากเป็นประชาชนทั่วไป ที่มีความศรัทธาในเทพเจ้าฮินดู ทั้งคนไทยเชื้อสายอินเดียและคนไทยพุทธซึ่งส่วนมากผู้ที่มาร่วมในพิธีกรรมจะเป็นผู้คนที่รู้จักสถานที่แห่งนี้มาก่อน ด้วยลักษณะเทวสถานที่เงียบสงบและค่อนข้างเป็นกันเองอีกทั้งเวลาในการประกอบพิธีจัดขึ้นในช่วงเช้า และวัดไม่ค่อยเป็นที่รู้จักในวงกว้าง ทำให้มีผู้มาร่วมงานพิธีกรรมไม่มากนัก บางคนนำเทวรูปพระคเณศ และเทวรูปเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ มาเข้าร่วมพิธีกรรมด้วย

อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีวันคเณศจตุรถี (แรม 4 ค่ำ เดือน 10) ภายในวัดวิษณุประกอบด้วย

- 1) **เทวรูปพระคเณศ** เทวรูปที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เป็นเทวรูปพระคเณศโลหะสีดำของเจ้าภาพที่ร่วมบริจาคทรัพย์ในการจัดงาน ลักษณะประทับนั่ง มี 4 กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูล ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเทวรูปพระคเณศที่ปรากฏในประเทศไทย พระหัตถ์ขวาล่างถืองาช้าง พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือถ้วยขนมลัททู
- 2) **เครื่องรับรองเทพเจ้า** เป็นของที่พราหมณ์กล่าวว่ามีสำคัญในการทำพิธีเกี่ยวกับเทพเจ้า ได้แก่ หมาก ใบพลู และหมากหวาน
- 3) **อุปกรณ์การบูชา** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบในการอารตี ได้แก่ รูปหอม กำยานเปียก กำยานแห้ง ตะเกียงน้ำมัน การบูร
- 4) **ผงเจิม** ประกอบด้วยผงเจิมสีต่าง ๆ ผงเจิมสีแดงและสีส้มเรียกว่า สินธุร ผงเจิมสีเหลืองอ่อน สีเหลืองเข้ม เรียกว่า โคปีจันท์ นิยมใช้ทำเครื่องหมายบนหน้าผากของผู้ที่เคารพนับถือพระกฤษณะและพระนารายณ์

รูปที่ 9 พระภิกษุผู้ประกอบพิธีกรรมบูชาพระคเณศ ในพิธีคเณศจตุรดิ ณ วัดวิญญู อินทธรรมสภา

5) **ขนมหวานและผลไม้บูชา** ขนมประกอบด้วยขนมไทยและขนมหวานของอินเดียชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ขนมลัทฑู ขนมลูกชุบ ขนมชั้น และขนมถ้วยฟู จัดตกแต่งอย่างสวยงามบนแท่นพิธี และผลไม้ตามฤดูกาลที่มีชื่อเป็นมงคล มะพร้าวห้าว กล้วย อ้อย

6) **ดอกไม้** ดอกไม้ที่นิยมมาใช้ประดับตกแต่งเทวรูปพระคเณศนิยมใช้ดอกไม้สีเหลืองและสีแดงเป็นหลัก โดยเฉพาะดอกดาวเรือง นิยมร้อยเป็นพวงมาลัยคล้องที่องค์เทวรูป ซึ่งดอกดาวเรืองและดอกกุหลาบบางส่วนนิยมใช้เฉพาะกลีบแจกให้แก่ประชาชนผู้มาเข้าร่วมพิธีถวายบูชาแด่องค์เทวรูปด้วย พบว่ามีการใช้ใบหญ้าแพรกประดับองค์เทวรูปด้วยเช่นกัน

7) **น้ำสรงเทวรูป** เป็นน้ำที่ใช้ประกอบพิธีสรงองค์เทวรูป ประกอบด้วย น้ำบริสุทธิและปัญจอมฤต ซึ่งเป็นของสรง 5 อย่าง ได้แก่ เนย โยเกิร์ต นม น้ำผึ้ง และน้ำตาล

8) **ของบูชาพระนาม 108 พระคเณศ** ประกอบด้วยของ 3 อย่าง อย่างละ 108 ชิ้น ได้แก่ ดอกดาวเรือง ดอกกุหลาบ และขนมลัทฑู โดยจะถวายอย่างละ 1 ชิ้น ต่อ 1 พระนาม

9) **อักขร หรือเมล็ดข้าวสารย้อมสีเหลือง** ใช้ในการประกอบพิธีกรรมถวายอาหารบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ คล้ายกับทางโบสถ์พราหมณ์ แต่ย้อมสีเหลืองเพียงสีเดียว ในถาดจะติดาราง เขียนเครื่องหมาย และอักษร โอมด้วยผงสีแดง

10) **กลัศบูชา** ภายในหม้อกลัศบรรจุด้วยน้ำสะอาด และน้ำศักดิ์สิทธิ์จากแม่น้ำสำคัญของประเทศอินเดีย หมากพลู เหริยญ ดอกไม้ ผงขมิ้น ฯลฯ ตัวหม้อเป็นดินเผา หุ้มด้วยผ้าสีแดง ตกแต่ง

ด้วยใบมะม่วง และพวงดอกไม้ วางปิดปากหม้อด้วยลูกมะพร้าวห้าวหุ้มผ้าสีแดง ตามประเพณีนิยมของชาวอินเดียตอนเหนือ

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

1) คณะพราหมณ์และผู้เข้าร่วมพิธีมารวมกันหน้าแท่นบูชาเทวรูป จากนั้นพราหมณ์อาวุโสเริ่มทำพิธีกรรม โดยกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าในคติฮินดูลงมาสถิตเป็นประธานในการประกอบพิธีกรรมที่พราหมณ์สาธยายมนตร์พร้อมนำเมล็ดข้าวสารที่ย้อมสีเหลือง หยอดลงบนถาดเป็นกองเล็ก ๆ ลงบนเครื่องหมาย และในตารางแต่ละช่อง ข้าวสารแต่ละกองจะหมายถึงเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ

2) พราหมณ์จุดธูปหอมวนขวาที่ถาดบรรจุเมล็ดข้าวพร้อมกล่าวมนตร์อัญเชิญเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ จากนั้นจึงวางขนมลัทฑูลงบนใบพลูที่วางอยู่บนกองเมล็ดข้าวแต่ละกอง พราหมณ์เทน้ำลงบนกองขนม แล้วจึงใช้ช้อนเปล่าทำท่าคล้ายตักกองขนม เสมือนหนึ่งเป็นการตักอาหารถวายเทพเจ้า เมื่อเสร็จทุกกองแล้วจึงนำขนมลูกชุบมาวางบนกองขนมแต่ละกองอีกครั้งหนึ่ง โดยพราหมณ์เรียกว่า อาหารเบา ถวายหมากหวาน พร้อมทั้งเงินลงในถาดเพื่อเป็นการบูชาเทพเจ้า และประพรมน้ำมนตร์ลงในถาดอีกครั้ง

3) พราหมณ์ทำพิธีอารตีบูชา ภายในถาดบรรจุด้วยการบูร ดอกไม้สีขาว สีเหลือง ขณะทำพิธี พราหมณ์จะแจกดอกไม้ให้แก่ผู้เข้าร่วมทำพิธีได้อธิษฐานวางบนถาดด้วย แล้วจึงทำพิธีสวดถวายดอกไม้บูชาพระคณศ

4) เริ่มพิธีสงฆ์เทวรูปพระคณศ โดยใช้ใบหญ้าแพรกและดอกดาวเรืองในการสงฆ์น้ำ พร้อมทั้งสวดคาถาบูชาพระนาม 108 พระคณศ หลังจากนั้นถวายการสงฆ์พระคณศด้วยน้ำปัสจุมฤต โดยเริ่มจากการสงฆ์ด้วยน้ำสะอาด ราดด้วยโยเกิร์ต ล้างออกด้วยน้ำสะอาด สงฆ์ด้วยนมสด ล้างออกด้วยน้ำสะอาด ราดด้วยเนยถั่วให้ทั่วเทวรูป ล้างออกด้วยน้ำสะอาด เทน้ำผึ้ง ล้างออกด้วยน้ำสะอาด โรยน้ำตาลทรายพร้อมขจัดองค์เทวรูป ล้างออกอีกครั้งด้วยน้ำสะอาด จากนั้นพราหมณ์นำผ้าสะอาดเช็ดที่องค์เทวรูปให้แห้ง

5) พราหมณ์ประพรมเครื่องหอม จากนั้นถวายผ้าแดงห่มคลุมองค์พระคณศ โดยเชื่อว่าสีแดงเป็นสีที่พระคณศโปรดปราน ถวายสายยัชโญปวีต เจิมผงสินธุรที่หน้าผากเทวรูป คณะพราหมณ์ถวายข้าวสารย้อมสีเหลือง โรยบนองค์พระคณศพร้อมทั้งถวายดอกไม้บูชา ถวายธูป 5 ดอก วนหน้าเทวรูป จากนั้นถวายหญ้าแพรก พราหมณ์ประพรมน้ำมนตร์

6) วงดนตรีร้องสวดกษัตริย์บูชาถวายเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการร้องเพลงที่เป็นบทสวดมนต์ในพุทธศาสนาด้วย

7) พราหมณ์กล่าวถวายของ 108 ชิ้น จำนวน 5 อย่าง ได้แก่ กกล้วย อ้อย ขนมลัทฑู ดอกดาวเรือง และดอกกุหลาบ โดยสวดทีละพระนาม และจะถวายสิ่งของอย่างละ 1 ชิ้น ไปจนครบ 108 พระนาม

8) พราหมณ์ถวายอาหารกลางวันแก่พระคณศ พร้อมด้วยคณะศิษย์ผู้ศรัทธานำเงินถวายต่อหน้าพระคณศ พราหมณ์นำชนบัตร์ที่ผู้มีความศรัทธาถวายไปอุบบริเวณพระพักตร์เทวรูป พร้อมด้วยการประพรมน้ำมนตร์ด้วยดอกดาวเรืองอีกครั้ง

9) พราหมณ์นำผงสินธูรไปเจิมเทวรูปทุกองค์ที่นำมาเข้าร่วมพิธี และประพรมน้ำมนตร์ด้วยดอกดาวเรืองจนครบทุกองค์

10) หลังจากเสร็จพิธี พราหมณ์ได้นำข้าวของบูชาพระคณศออกแจกจ่ายแก่ผู้มาเข้าร่วมพิธี และทางวัดได้จัดเตรียมอาหารกลางวันเลี้ยงผู้มาเข้าร่วมพิธี ซึ่งเป็นอาหารอินเดียมังสวิรัต ได้แก่ โรตีสั้น แกงกะหรี่มันฝรั่ง และของหวานอื่น ๆ

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมส่วนมากเป็นมนตรา พราหมณ์เป็นผู้สวด แต่สำหรับผู้เข้าร่วมภายในพิธีบูชา พราหมณ์ได้แนะนำให้ผู้สวดมนตราบูชาพระคณศเป็นภาษาสันสกฤตสั้น ๆ ว่า

“โอม กัง คณะปะตะเย นะมาฮา”

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

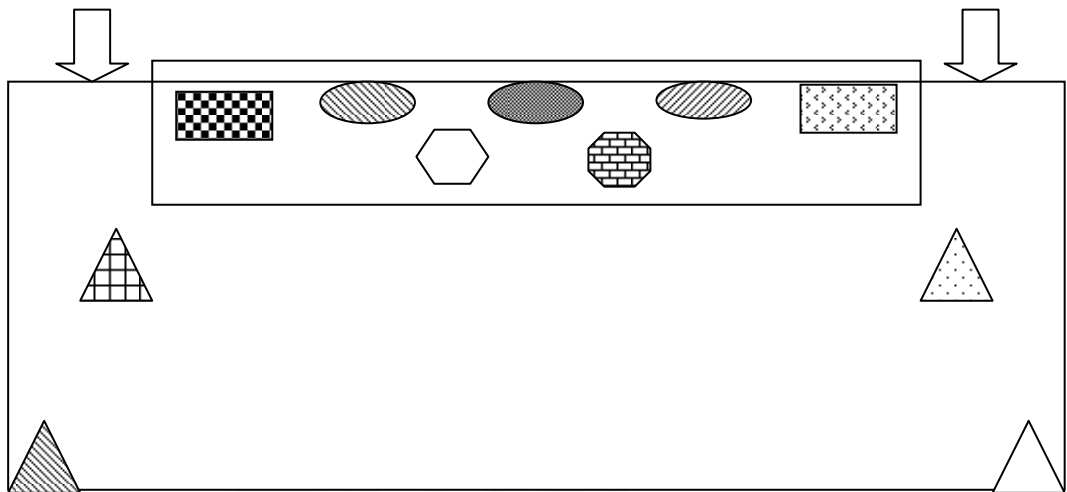
บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีต่างมีความเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้รับพรจากพระคณศ บันดาลให้ผู้ที่มีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐานขอต่อหน้าองค์พระคณศ และเป็นพิธีเทวภิเษกเทวรูปเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ด้วย ซึ่งพราหมณ์จะประพรมน้ำเทพมนตร์ และเจิมผงสินธูรให้แก่เทวรูปด้วย ส่วนข้อห้ามนั้น มีความเชื่อว่าห้ามมองพระจันทร์ในวันนั้น สาเหตุที่ห้ามมองพระจันทร์ ในวันคณศจตุรถี สืบเนื่องจากตำนานพระคณศดังที่กล่าวถึงในบทที่แล้ว โดยเชื่อว่าในระหว่างเทศกาลคณศจตุรถี หากมีผู้ใดมองพระจันทร์ผู้นั้นจะต้องคำสาป และข้อห้ามนำของถวายแด่เทพเจ้า รวมถึงขนมที่มีไข่เป็นส่วนผสม เนื่องจากคติฮินดูเชื่อว่า เทพเจ้าแต่ละองค์เป็นผู้บริสุทธิ์ และมีเมตตา การจะถวายของที่มีส่วนผสมของสิ่งมีชีวิตนั้นย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาแก่เทพเจ้า

4.1.4 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวสถานเทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช)

สมาคมฮินดูสมาช ตั้งอยู่ที่ถนนศิริพงษ์ เสาชิงช้า กรุงเทพฯ ตั้งเมื่อปี พ.ศ.2468 โดยชาวอินเดียจากแคว้นปัญจาบ ซึ่งเข้ามาค้าขายในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ก่อตั้งในนามฮินดูสภา และได้เปลี่ยนเป็นฮินดูสมาช เมื่อปี พ.ศ.2493 เป็นกลุ่มชาวฮินดูที่ค่อนข้างจะสมัยใหม่ ไม่ยึดติดกับประเพณีเก่าแก่ทั้งหมด ใช้โบสถ์เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สวดมนต์ไหว้พระในวันอาทิตย์ และวันสำคัญทางศาสนา มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามประเพณีที่ทำกันมาแต่ประเทศอินเดีย แม้วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ก็จัดทำโดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ฉันเพล ถวายปัจจัยไทยทาน และทอดกฐินตามประเพณีเป็นประจำทุกปี โดยในการก่อสร้างโบสถ์เทพมณเฑียร ได้ัญเชิญเทวรูปหินอ่อนเทพเจ้าตามคติฮินดู น้ำจากแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ในประเทศอินเดีย รวมถึงดินจากสังเวชนียสถานที่สำคัญ 4 แห่ง ได้แก่ ลุมพินี (สถานที่ประสูติ) พุทธคยา (สถานที่ตรัสรู้) สารนาถ (สถานที่แสดงปฐมเทศนา) และ กุสินารา (สถานที่ปรินิพพาน) มาประดิษฐานรวมกันไว้ ณ สถานที่แห่งนี้

หลักใหญ่ของสมาคมฮินดูสมาชจะยึดมั่นอยู่กับคำสอนของศาสนาพราหมณ์ฮินดู กิจกรรมสำคัญของสมาคมซึ่งได้ยึดถือปฏิบัติในตอต้น คือนัดชุมนุมกันในเวลากลางคืนของทุกวันจันทร์ นอกจากสวดมนต์และขับร้องเพลงถวายพระเจ้าแล้วก็มี การอ่าน และบรรยายความหมายของคำสอนในคัมภีร์ภควัทคีตา บางครั้งก็มีการอ่านบทความว่าด้วยเรื่องราวทางศาสนา หรือวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีการเชิญผู้ทรงคุณวุฒิวิทยาคณะจากประเทศอินเดียมาแสดงปาฐกถาให้ผู้ชุมนุมฟัง พร้อมทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันด้วย

เทวรูปพระคเณศที่เทพมณเฑียรเป็นเทวรูปพระคเณศที่แกะสลักจากหินอ่อนลงสีสวยงาม ัญเชิญมาจากเมืองชัยปุระ ประเทศอินเดีย ลักษณะประทับนั่งมหาราชลีลา มี 4 กร พระหัตถ์ขวาบนถือขวาน พระหัตถ์ขวาล่างยกประทวนพร พระหัตถ์ซ้ายบนถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายล่างหงายถือขนมลัทฑู บริเวณปลายวงถือขนมลัทฑู มีการจัดตำแหน่งเทวรูปภายในเทวาลัยดังแผนภูมิ

รูปที่ 10 ผังแสดงภาพพระคณาที่ประดิษฐาน ณ เทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช)

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในเทพมณเฑียร

เนื่องจากเทวาลัยแห่งนี้เป็นเทวสถานในนิกายไวศณพซึ่งนับถือพระนารายณ์เป็นใหญ่ ดังนั้นพิธีบูชาส่วนใหญ่จึงเน้นไปที่การบูชาพระนารายณ์และเทพเจ้าซึ่งเป็นอวตารของพระนารายณ์เป็นหลัก ส่วนการบูชาพระคณาพบว่ามีการประกอบพิธีกรรมบูชาในวันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 เท่านั้น

*

* สัมภาษณ์ บัณฑิตวิทยากร สุกุล, 8 ตุลาคม 2550.

เทวสถานเทพมณเฑียรมีการประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า เรียกว่า สันธยารตี (อารตีเช้า ประจำวัน) ในเวลา 7.00 น. ทุกวัน โดยทุกวันจันทร์-วันเสาร์ อาจารย์บัณฑิตนำสวดคัมภีร์และเทศนาสั่งสอนคัมภีร์ต่าง ๆ เฉพาะวันจันทร์จะสวดมนตร์บูชาพระศิวะเพิ่มเติม จากนั้นอารตีร่วมกัน เวลา 9.00 น. และจะปิดเทวาลัยในเวลา 12.00 น.-15.00 น. ซึ่งเชื่อว่าเป็นเวลาที่เทพเจ้าพักผ่อน เวลา ประมาณ 18.00 น. มีการภชัน (ร้องเพลงสรรเสริญบูชาเทพเจ้า) และมีการสันยารตี (อารตีช่วงค่ำ) ในเวลา 19.00 น. จากนั้นสวดมนตร์ร่วมกัน เสรีประมาณ 20.00 น.(ทุกวัน) ส่วนในวันอาทิตย์ มีการชุมนุมกันเพื่อร้องเพลง สวดมนตร์ และเทศนาสั่งสอนโดยบัณฑิต และครูต่าง ๆ จากอินเดีย ตั้งแต่เวลา 9.00 -12.00 น. จากนั้นมีการทำพิธีอารตี สวดมนตร์ร่วมกัน และเลี้ยงอาหารอินเดีย มังสวิรัติกแกผู้มาเข้าร่วมงาน

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นพราหมณ์ ที่ได้รับเชิญมาจากแคว้นปัญจาบ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย มาเพื่อประจำที่เทวสถาน ลักษณะการแต่งกายของพราหมณ์ในเทวสถานแห่งนี้จะแต่งกายด้วยเสื้อชายยาวสีขาว และผ้าถุงสีขาวแบบอินเดีย ที่เรียกว่า โชตี บนหน้าผากมีการเจิมด้วยผงเจิมสีแดงที่เรียกว่าผงสินธุร ซึ่งเป็นผงเจิมที่นิยมใช้กันทางตอนเหนือของประเทศอินเดีย ไม่มีการมุ่นมวยผมไว้ทางด้านหลัง แบบพราหมณ์ไทยหรือพราหมณ์จากอินเดียได้อย่างวัดพระศรีมหาอุมาเทวี

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในสถานที่นี้ โดยมากเป็นประชาชนทั่วไป ที่มีความศรัทธาในเทพเจ้าฮินดู ทั้งคนไทยเชื้อสายอินเดียและคนไทยพุทธ ซึ่งส่วนมากบุคคลที่มาร่วมในงานพิธีกรรมจะแต่งกายด้วยชุดสุภาพ โดยมากจะนำเทวรูปพระคเณศมาเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมที่สถานที่แห่งนี้ด้วย โดยจะมีการจัดเตรียมอุปกรณ์และเครื่องบูชาสำหรับบูชาเฉพาะเทวรูปพระคเณศที่ตนนำมา

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีกรรมบูชาพระคเณศใน วันแรม 4 เดือน 10 ประกอบด้วย

1) เทวรูปพระคเณศ เทวรูปพระคเณศที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วยเทวรูปพระคเณศในรูปแบบและลักษณะที่หลากหลาย เป็นเพราะผู้เข้าร่วมพิธีกรรมสามารถอัญเชิญเทวรูป

พระเศษที่บูชาอยู่ตามบ้านมาเข้าร่วมพิธีได้ โดยจะมีองค์พระเศษหินอ่อนองค์ประธานภายใน
เทวาลัยเป็นประธานในพิธี

2) **อุปกรณ์การบูชา** อุปกรณ์เพื่อใช้ในพิธีอารตี ได้แก่ ดอกไม้ ธูปหอม ตะเกียงน้ำมัน
การบูร ใบพลู กระดิ่ง กำยานเปียก กำยานแห้ง

3) **ขนมและผลไม้บูชา** ประกอบด้วยขนมหวานอินเดีย ได้แก่ ขนมลัทฑู ซึ่งเชื่อกันว่า
เป็นขนมที่พระเศษโปรดปราน ส่วนผลไม้ประกอบด้วย ผลมะพร้าวอ่อน ถั่วฝักยาว อ้อย สับปะรด
ลำไย สาลี่ ทับทิม ฯลฯ

4) **น้ำตรงองค์เทวรูป** ใช้สำหรับตรงองค์เทวรูปพระเศษ ได้แก่ น้ำสะอาด และปัญจอมฤต
ประกอบด้วย เนย นมเปรี้ยว นม น้ำผึ้ง และน้ำตาล

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาพระเศษในเทพมณเฑียรเป็นไปโดยลำดับดังนี้

1) คณะพราหมณ์และผู้เข้าร่วมพิธีมารวมกันในห้องโถงหน้าเทวรูป เทพเจ้าองค์ต่าง ๆ
ระหว่างรอเวลา คณะพราหมณ์และผู้ศรัทธาชาวอินเดีย ร่วมกันบรรเลงและร้องเพลงสกุติถวายเป็น
เทพเจ้า (ภชัน)

2) พราหมณ์เป่าสังข์ขึ้น 3 ครั้ง ภายนอกเทวาลัย จุดธูปหอมหน้าเทวรูปเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ
เสร็จจึงจุดตะเกียงอารตี ทำการอารตีโดยการวนตะเกียงไปทางขวาที่หน้าเทวรูปองค์ต่าง ๆ จนครบ
ทุกองค์ ในระหว่างนั้นมีการเคาะแผ่นโลหะเป็นจังหวะ

3) สวดมนตร์บูชาถวายเป็นเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ เป็นภาษาสันสกฤต เสร็จแล้วกราบอัญญา
คประดิษฐ์ พราหมณ์ให้ผู้เข้าร่วมพิธีไปบูชาไฟอารตี โดยการโบกควันไฟจากตะเกียงอารตี และรับ
น้ำเทวมนต์ร์มาดื่ม แล้วจึงทำการเจิมหน้าผากผู้เข้าร่วมพิธีด้วยผงสินธุร

4) เริ่มการตรงน้ำเทวรูปพระเศษ ด้วยการสาธยายมนตร์พร้อมทำการตรงน้ำด้วยน้ำต่าง ๆ
สำหรับผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ก็จะจัดเตรียมเทวรูปของตนและตรงน้ำด้วยเช่นกัน โดยจะตรงน้ำไป
พร้อมกับพราหมณ์ จากนั้นซับเทวรูปองค์พระเศษให้แห้ง ถวายเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับและ
ของหอมบูชา ถวายพวงมาลัย และดอกไม้

5) พราหมณ์แจกของที่ระลึกแก่ผู้มาเข้าร่วมพิธีกรรม และเจิมเทวรูปให้แก่ผู้ที่นำเทวรูปมา
ให้เจิมด้วย

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของผู้ที่เข้าร่วมภายในพิธีบูชา เพื่อเป็นการสรรเสริญต่อองค์พระคเณศ จะเป็นโคลกภาษาสันสกฤต ในการสวดมนตร์ประจำวัน ดังนี้

“โอม คະขานะนัม ภูตะคะณฉิเสวิตัม กะปะตะตะชัมพูพะละ จารุกักษะณัม อุมาสูตัม โศกะ
วินาศะการะกัม นะมามิ วิฆเนศวะระปาตะปังกะชัม”

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีต่างมีความเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้รับพรจากพระคเณศ บันดาลให้ผู้บูชามีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐานขององค์พระคเณศ และจะมีความเชื่อว่าห้ามมองพระจันทร์ในวันนี้ และจะถวายเฉพาะอาหารมังสวิรัติต่อองค์พระคเณศเท่านั้น ความเชื่อทั้งสองอย่างนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้ว ในส่วนของข้อห้าม และความเชื่อในพิธีกรรมของวัดวิษณุ (อินทธรรมสภา) นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้ที่เข้าร่วมพิธีส่วนมากจะถือศีล 5 ให้บริสุทธิ์ โดยมีความเชื่อว่าหากรักษาศีลบริสุทธิ์ พระคเณศจะอนุโมทนาบุญ และประทานพรให้ผู้ผู้นั้นสมความปรารถนา

จากการศึกษาสรุปได้ว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศที่ปรากฏในเทวสถานของชาวอินทธรรมมีการเชิญพราหมณ์มาจากประเทศอินเดีย จะคล้ายคลึงกันในส่วนของการประกอบพิธีกรรมและเครื่องบูชา โดยเฉพาะการกำหนดวันบูชาที่วันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเทวสถานของชาวอินเดียจะมีการประกอบพิธีกรรมบูชาพระคเณศทุกที่ อีกทั้งอุปกรณ์และเครื่องบูชาจะมีลักษณะใกล้เคียงกันด้วย ข้อแตกต่างของเครื่องบูชาที่เพียงเล็กน้อยคือ วัดพระศรีมหาอุมาเทวี ซึ่งเป็นสถานที่ที่เข้มงวดและมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับมาก เครื่องบูชาจะต้องจัดเตรียมให้ครบตามแบบพิธีกรรมของอินเดียได้ทางเทวสถานจะเป็นผู้จัดเตรียมอุปกรณ์ และเครื่องบูชาเอง

ส่วนในวัดวิษณุและเทพมณเฑียร ซึ่งมีระเบียบและกฎเกณฑ์ข้อบังคับน้อยกว่า จะมีการนำเครื่องบูชาแบบไทยเข้าไปร่วมด้วย เช่น บายศรีและขนมไทยบางชนิด ส่วนในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ซึ่งเป็นเทวสถานที่มีพราหมณ์ไทยเป็นผู้ประกอบพิธี จะมีความแตกต่างออกไปและมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยมากกว่า โดยมีได้กำหนดวันบูชาพระคเณศขึ้นเป็นวันพิเศษโดยตรง แต่จะบูชาร่วมกับพระอิศวรและพระอุมา

อย่างไรก็ดีการบูชาพระคเณศในเทวสถานทุกที่จะดำเนินการเหมือนกัน คือ มีการกล่าวและถวายเครื่องบูชาแต่เทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ก่อน แล้วจึงกล่าวบูชาถวายการสร้งน้ำ เปลี่ยนเครื่องทรง และถวายอาหารพร้อมการอารตี ส่วนเครื่องบูชาที่ยังคงความสำคัญเหมือนกันในเทวสถานทุกที่ คือ กลัศและผลไม้บูชา สิ่งของที่บรรจุในหม้อกลัศจะมีความเหมือนและแตกต่างกันไปแล้วแต่สถานที่ แต่พบว่าสิ่งที่มีการนำมาบรรจุภายในกลัศบูชาที่เหมือนกันอย่างเห็นได้ชัดคือน้ำ ซึ่งน้ำที่ใช้ในกลัศ ต้องมีส่วนผสมของน้ำที่เชิญมาจากแม่น้ำสายสำคัญ 5 สายจากประเทศอินเดีย ได้แก่ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหิ เป็นหลัก นำมาทำพิธีอภิเษกลงในหม้อกลัศบูชา ส่วนผลไม้ ได้แก่ กลัวยและอ้อย ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ จึงพบว่ามีการใช้ผลไม้ทั้งสองชนิดนี้ประกอบพิธีกรรมเหมือนกันทุกที่ สำหรับขนมหวานที่ต้องใช้สำหรับถวายแด่องค์พระคเณศ จะมีความแตกต่างกันโดยเทวสถานของชาวอินเดียจะใช้ขนมลัทฑู ซึ่งเป็นขนมหวานที่ทำจากถั่วและน้ำตาลเป็นหลัก แต่ในเทวสถานของไทย จะใช้ขนมต้มขาวต้มแดง ซึ่งเป็นขนมที่มีลักษณะคล้ายขนมหวานของอินเดียที่เรียกว่า ขนมโมทกะ

นอกจากนี้ยังพบว่าเทวสถานทุกแห่งมีการเจิมเทวรูปด้วยผงเจิมภายหลังการสร้งน้ำเหมือนกันทั้งหมด แต่จะมีความแตกต่างกันของชนิดผงที่ใช้เจิมเทวรูปเท่านั้น ความแตกต่างของพิธีกรรมในเทวสถานของฮินดูสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

	โบสถ์พราหมณ์	วัดพระศรีมหาอุมาเทวี	เทพมณเฑียร	วัดวิษณุ
ผงเจิม	แป้งกระแจะ	กุงกุม	สินธูร	สินธูร
ขนม	ขนมต้มขาว	ลัทฑู	ลัทฑู	ลัทฑู
วันบูชา	ตรีขัมปวาย	คเณศจตุรตี วันแรม 4 ค่ำ วันบูชาบรมครู	คเณศจตุรตี	คเณศจตุรตี
ลำดับพิธีกรรม	บูชาพร้อมมหาเทพองค์อื่น	บูชาในสถานที่ที่จัดพิเศษ	บูชาพร้อมเทพองค์อื่น จากนั้นจึงแยกทำการบูชาเดี่ยว	บูชาพร้อมเทพองค์อื่น จากนั้นจึงแยกทำการบูชาเดี่ยว
ข้อห้าม	ไม่มีข้อห้าม	ห้ามมองพระจันทร์ (คเณศจตุรตี)	ห้ามมองพระจันทร์ (คเณศจตุรตี)	ห้ามมองพระจันทร์ (คเณศจตุรตี)

ผังแสดงการเปรียบเทียบการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวสถานของฮินดู

4.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในพุทธสถาน

ผู้วิจัยจะนำเสนอพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาที่ปรากฏในพุทธสถานจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ วัดสุทัศนเทพวราราม และวัดวชิรธรรมสาริตถารวิหาร ดังต่อไปนี้

4.2.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในวัดสุทัศนเทพวราราม

วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ถนนตรีทอง และถนนบำรุงเมือง วัดนี้สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 มีพระราชประสงค์ที่จะทำนุบำรุงกรุงรัตนโกสินทร์ ให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้สร้างวัดกลางพระนคร ใกล้เสาชิงช้า ในพ.ศ. 2350 สำหรับประดิษฐานพระศรีศากยมุนี พุทธสถานดังกล่าวมีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณา กล่าวคือ มีพิธีเทวาภิเษก-พุทธานภิเษกพระคณา รุ่งทรัพย์แผ่นดิน ดังจะนำเสนอต่อไป

พิธีกรรมบวงสรวงเทวาภิเษกและพุทธานภิเษกพระคณา

พิธีกรรมบวงสรวงเทวาภิเษกและพุทธานภิเษกพระคณา รุ่งทรัพย์แผ่นดิน ในวัดสุทัศนเทพวราราม มีดังนี้

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธี ผู้ประกอบพิธีเทวาภิเษกเป็นพราหมณ์จากเทวสถาน(โบสถ์พราหมณ์) แต่งกายด้วยชุดขาวนุ่งโจงกระเบน มีสไบพาดบ่า ส่วนผู้ประกอบพิธีพุทธานภิเษกคือ พระสงฆ์

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม เป็นผู้ที่มีความศรัทธาในพระคณาและพระเกจิอาจารย์ที่มาร่วมในพิธีพุทธานภิเษก แต่งกายด้วยชุดขาวหรือชุดสุภาพ โดยมากจะถือศีลและรับประทานอาหารมังสวิรัตในช่วงประกอบพิธีกรรมด้วย

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีบูชาพระคณาของวัดสุทัศนเทพวรารามได้แก่

1. เทวรูปพระคเณศที่อัญเชิญ เทวรูปพระคเณศที่อัญเชิญมาเป็นประธานในพิธี บวงสรวงเป็นพระคเณศประทับนั่ง มีสองกร พระหัตถ์ขวายกประทานพร พระหัตถ์ซ้ายถืออานขนม โมทกะ สร้างเลียนแบบเนื้อสังคโลก

2. รูปภาพสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสสมมหาเถระ) อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม พิธีกรรมงานเทวภิเษกและพุทธภิเษกวัตถุมงคลของวัดสุทัศน์เทพวราราม ทุกพิธีต้องเชิญรูปของสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสสมมหาเถระ) มาประดิษฐานบนโต๊ะพิธีด้วย เพราะถือกันว่าท่านเป็นผู้ริเริ่มปลุกเสกวัตถุมงคลของวัดสุทัศน์เทพวราราม

3. ผลไม้และขนม ผลไม้ประกอบด้วย ก้อย อ้อย มะม่วง ส้ม สับปะรด แก้วมังกร ทับทิม ขนุน มะพร้าวอ่อน ขนมที่ใช้ได้แก่ ขนมทองหยิบทองหยอด ฝอยทอง เม็ดขนุน ขนมชั้น และขนมที่มีชื่อมงคลอื่น ๆ เป็นต้น

4. เครื่องรับรองเทพเจ้า ได้แก่ บายศรีปากชาม บายศรีเทพและบายศรีพรหม น้ำเปล่า น้ำชา เทียน จี๋ผึ้งแท้และเทียนชัย

5. อุปกรณ์บูชา ได้แก่ ดอกไม้ต่าง ๆ เช่น ดอกบัวขาว ดอกบัวแดง ดอกดาวเรือง ดอกมะลิ ฐูปหอม อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีพุทธภิเษกได้แก่ เทียนชัย เทียนวิปัสสี สายสิญจน์ ชันน้ำมันต์ และใบพลู

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเทวภิเษกและพุทธภิเษกในวัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นไปโดยลำดับดังนี้

1. พราหมณ์เริ่มพิธีโดยการสวดคาถาอัญเชิญขุมนมเทวดาด้วยภาษาบาลีว่า สระรัช ชัง สะเสนัง สะพันฐง นะรินทัง ประิตตานุกาโว สะทา รักขะตุติ ะระิตวานะ เมตตัง สะเมตตา ภาะ ทันตาอะวิกขิตตะจิตตา ประิตตัง ภาะณันตุ สักเค กามะ จะ รูปเป กิริสีขะระตะเถ จันตะลิกเข วิมานะ ทีเป รัฎฐะ จะ กามะ ตะระวะนะคะหะเน เคะหะวัตถุมหิ เขตเต ภูมมา จายันตุ เทวา ชะละละละวิสะเม ยักขะคันธัพพะนาคา ตัญญันตา สันติเก ยัง มุนิวะระวะจะนัง สาระโว เม สุนันตุฯ ชัมมัสสะวะนะ กาลอ อะยัมกะทันตา ชัมมัสสะวะนะกาลอ อะยัมกะทันตา ชัมมัสสะวะนะกาลอ อะยัมกะทันตาฯ

2. พราหมณ์นำผู้มีส่วนร่วมในการสร้างวัตถุมงคลอธิษฐานจิต ถวายเครื่องสังเวท แต่พระคเณศ นำผู้มีส่วนร่วมนำผู้มีส่วนร่วมในการสร้างวัตถุมงคลอธิษฐานจิต ถวายเครื่องสังเวทแต่เทพดาทั้งหลาย

3. ฆราวาสผู้เป็นประธานการจัดสร้างวัตถุมงคล จุดธูป-เทียนบูชาพระรัตนตรัย พร้อมทั้งกล่าวอาราธนาศีล และอาราธนาพระปริตร

4. คณะสงฆ์ให้ศีล แก่ผู้ร่วมในการประกอบพิธี

5. เจ้าภาพในฝ่ายฆราวาส อาราธนา พระสงฆ์ผู้เป็นประธานในพิธีจุดเทียนนว
หรรคุณ เทียนชัย เริ่มพิธีพุทธาภิเษก
6. คณะพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ และพระปริตร พุทธาภิเษก และพระ
เกจิอาจารย์นั่งปรกภาวนาอธิฐานจิตวัดถมุงคล
7. เมื่อคณะพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จ พระสงฆ์ผู้เป็นประธาน นำข้าวดอก
ดอกไม้ มาโปรยบนวัดถมุงคล และพรมน้ำพระพุทธมนต์
8. พระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ทำพิธีดับเทียนชัย เป็นอันเสร็จพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบ

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีเทวภิเษก – พุทธาภิเษก วัดถมุงคล พระคณศ ในวัด
สุทัศนเทพวราราม มีทั้งโครงการอัญเชิญเทวดา บทสวดบูชาพระรัตนตรัย บทสวดธัมมจักรกัปปวัตตสูตร
และพระปริตร บทต่าง ๆ ตามหนังสือ 7 คำนาน

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

ผู้เข้าร่วมพิธีประกอบพิธีมีความเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีเทวภิเษกและพุทธา
ภิเษกแล้วจะเกิดความเป็นสิริมงคลกับตนเอง และปราณาสสิ่งใดก็จะได้ตามที่ตนอธิษฐาน

4.2.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในวัดวชิรธรรมสาธิตวรวิหาร

วัดวชิรธรรมสาธิตวรวิหาร เป็นพระอารามหลวง สังกัดมหานิกาย ตั้งอยู่ ณ ซอยวัด
วชิรธรรมสาธิต (สุขุมวิท 101/1) ถนนสุขุมวิท แขวงบางจาก เขตพระโขนง กรุงเทพฯ เชื่อกันว่าวัด
นี้สร้างประมาณปี พ.ศ. 2399 โดยนายวันดี คฤหบดีชาวลาวที่อพยพมาในสมัยเวียงจันทน์แตก โดย
เรียกกันว่า วัดทุ่ง เมื่อนายวันดีถึงแก่กรรม วัดทุ่งก็เสื่อมความเจริญลงจนกระทั่งกลายเป็นวัดร้างไม่
มีพระภิกษุเข้าไปจำพรรษา จวบจนกระทั่งชาวบ้านได้ร่วมกันไปอาราธนาพระอาจารย์สาธิต
ฐานวโร (พระโสภณ วชิรธรรม) วัดยางสุทธาราม ธนบุรี ให้มาจำพรรษาและเป็นหัวเรี่ยวแรงหลัก
ในการบูรณะวัดทุ่ง ซึ่งท่านก็ได้รับปากและมาตรวจสอบที่วัดนี้หลายครั้ง ในที่สุดด้วยความ
ช่วยเหลือจากทั้งพระสงฆ์และฆราวาสท่านต่าง ๆ วัดทุ่งจึงได้รับการอนุมัติให้วัดทุ่งเป็นวัดที่มีพระ
จำพรรษาได้ และกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศเปลี่ยนสภาพวัดร้างแห่งนี้ เป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำ
พรรษา ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2506 ปัจจุบันมีพระราชวชิร โสภณ (เจ้าคุณข่าย) เป็นเจ้าอาวาส

ภายในวัดไม่พบว่ามี การตั้งเทวรูปพระคเณศบูชาภายในวัด แต่ได้มีการจัดสร้างวัตถุมงคลเป็นพระคเณศ ร่วมกับการจัดสร้างจตุคามรามเทพ รุ่นมหาเศรษฐี 4 แผ่นดินขึ้น เพื่อหารายได้ เพื่อใช้ในการจัดซื้อที่ดินและบูรณะศาสนสถานที่เกี่ยวข้องโทรมภายในวัด และสร้างอาคารเรียนและเป็นทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนยากไร้ของโรงเรียนวัดวชิรธรรมสาธิต โดยมีการประกอบพิธีกรรม พุทธภิเษกและเทวภิเษกรวม 9 ครั้ง โดยการประกอบพิธีที่วัดวชิรธรรมสาธิตฯ มีทั้งการประกอบ พิธีบวงสรวง เทวภิเษกและพุทธภิเษก* โดยรูปแบบพระคเณศที่จัดสร้างเป็นพระพิมพ์จตุคามรามเทพ ด้านหลังพิมพ์พระคเณศในท่าประทับยืนร่ายรำ มี 4 กร พระหัตถ์ขวาบนถือกระบอง พระหัตถ์ขวาล่างประทานพร พระหัตถ์ซ้ายบนถือบัณเฑาะว์ พระหัตถ์ซ้ายล่างแสดงท่าร่ายรำ ปลายวงศวัตไปทางขวาชูดอกชบา สร้างจากผงมวลสารต่าง ๆ โดยมากมักเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องด้วย พระพุทธศาสนาเช่น ผงอิฐและโคลเจดีย์ ผงดินสังเวชนียสถาน 4 ตำบล ทองคำเปลวปิดพระ ประธาน เป็นต้น รวมถึงสิ่งของอาถรรพ์ตามความเชื่อของคนไทย เช่น กาฝาก ไม้ตะเคียน ดินจอมปลวก ดินป่าช้า เป็นต้น

พิธีกรรมบวงสรวงเทวภิเษกและพุทธภิเษกพระคเณศ

พิธีกรรมบวงสรวงเทวภิเษกและพุทธภิเษกพระคเณศในวัดวชิรธรรมสาธิตฯ เป็นการประกอบพิธีกรรมร่วมกับการเทวภิเษกพุทธภิเษกทั่วจตุคามรามเทพ แต่อย่างไรก็ดีจากการ สัมภาษณ์ พบว่าทางวัดได้มีการประกอบพิธีบวงสรวงเทวภิเษกและพุทธภิเษกพระคเณศเป็นการ พิเศษด้วย

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นพราหมณ์หลวงจากเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) เสาชิงช้า แต่งชุดขาว นุ่งโจงกระเบนขาว มีผ้าพาดบ่า

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมโดยมากเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องในการจัดสร้าง วัตถุมงคลในครั้งนี้ แต่งชุดสุภาพ เน้นการแต่งกายด้วยสีขาว

* จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม เมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2550.

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีกรรมบูชาพระคเณศในการบวงสรวงเทวาทิเชกพระคเณศ ได้แก่

- 1) **เทวรูปพระคเณศ** เทวรูปพระคเณศที่อัญเชิญมาเป็นองค์ประธานในงานบวงสรวงเป็นพระคเณศโลหะ ศิลปะแบบไทย รมดำทั้งองค์ ลักษณะประทับนั่ง มี 4 กร พระหัตถ์ขวาบนถือตรีศูล ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเทวรูปพระคเณศที่ปรากฏในประเทศไทย พระหัตถ์ขวาล่างถืองาหัก พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกปวง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือด้วยขนมลัทฑู
- 2) อาหารคาวประกอบด้วยหัวหมู 2 หัว เป็ด ไก่ ปลา ปู กุ้ง อย่างละ 2 พาน
- 3) **ขนมและผลไม้บูชา** ประกอบด้วยขนมหวานแบบไทยที่มีชื่อเป็นมงคล ได้แก่ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมคันหลาว และขนมहुช้าง ผลไม้ประกอบด้วยผลไม้มงคล ได้แก่ ส้ม กล้วย มะม่วง แอปเปิล ขนุน สาลี่ มะเฟือง ลองกอง มะพร้าวอ่อน
- 4) **เครื่องรับรองเทพเจ้า** เครื่องดื่ม ได้แก่ น้ำชา และน้ำเปล่า บายศรีต่าง ๆ ได้แก่ บายศรีปากชาม บายศรีพรหม บายศรีหลัก บายศรีต่อ อย่างละ 1 คู่
- 5) **อุปกรณ์บูชา** ดอกไม้ต่าง ๆ เช่น ดาวเรือง กุหลาบ ดอกรัก และ ดอกบานไม่รู้โรย อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีพุทธานิเชก เช่น เทียนชัย รูป เทียน

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเทวาทิเชกและพุทธานิเชกพระคเณศในวัดวชิรธรรมสาริตฯ เป็นไปโดยลำดับดังนี้

- 1) เริ่มพิธีโดยพราหมณ์เป็นผู้สวดคาถาชุมนุมเทวดาเป็นภาษาบาลีและอ่าน โองการเชิญเทพทั้งหมดเป็นภาษาไทย
- 2) เริ่มการบวงสรวงบูชาพระคเณศ ผู้ประกอบพิธีปักธูปบนเครื่องสังเวท บวงสรวง
- 3) เจ้าภาพจุดธูปและเทียน บูชาพระรัตนตรัย กล่าวคำอาราธนาศีล
- 4) พระสงฆ์ให้ศีล ผู้ร่วมพิธีรับศีลพร้อมกัน
- 5) พระสงฆ์จุดเทียนชัยพุทธานิเชก และเทียนซ้ายขวา
- 6) เจ้าภาพอาราธนาพระสงฆ์สวดพระปริตร
- 7) พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สวดพระธรรมจักร พระสงฆ์นั่งปรกวัตตุมงคล
- 8) เมื่อได้เวลาที่กำหนด พระสงฆ์ดับเทียนชัย เป็นอันเสร็จพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของวัดวชิรธรรมสาริตย มีทั้งโองการภาษาไทย และภาษาบาลี บูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีล ผู้เข้าร่วมพิธีเพียงแต่นั่งฟังเท่านั้น

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีต่างมีความเชื่อว่าหากได้ทำการบวงสรวงพระคเณศแล้วจะเป็นการบอกกล่าวขออนุญาตจัดสร้างและวัตถุมงคลที่จัดสร้างแล้วจะได้รับการประสิทธิประสาทจากเทพเจ้าให้มีความศักดิ์สิทธิ์

4.3 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในเทวาลัยเอกชน และสถาบันการศึกษา

เทวาลัยเอกชน เป็นสถานที่ที่เปิดให้ประชาชนทั่วไปได้เข้าไปสักการะเทวรูปที่ประดิษฐานในสถานที่นั้น ๆ โดยสถานที่ที่ตั้งจะเป็นพื้นที่ของเอกชน ดำเนินการจัดการโดยเจ้าของสถานที่ มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามแนวความเชื่อของเจ้าของสถานที่เป็นหลัก ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามจากเทวาลัยเอกชน 2 แห่ง ได้แก่ ศาลพระพิฆเนศวร์ สี่แยกห้วยขวาง และตำหนักพระคเณศ สนามบินน้ำ ดังนี้

4.3.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในศาลพระพิฆเนศวร์ สี่แยกห้วยขวาง

ศาลพระพิฆเนศวร์ ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกห้วยขวาง เขตดินแดง กรุงเทพมหานคร เดิมเป็นศูนย์การค้าขนาดเล็ก แต่กิจการไม่ดีนัก ประกอบกับบริเวณสี่แยกมีอุบัติเหตุเกิดขึ้นบ่อยครั้ง เจ้าของสถานที่จึงปรึกษากับอาจารย์สุชาติ รัตนสุข ได้คำแนะนำให้สร้างศาลบูชาเทพขึ้นด้านหน้าศูนย์การค้า จึงได้สร้างเทวรูปพระคเณศขึ้นด้านหน้าและจัดงานบวงสรวงขึ้นในวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2542 มีประชาชนเข้ามากราบไหว้เทวรูปพระคเณศเป็นจำนวนมาก

ต่อมาภายหลังศูนย์การค้า ได้จัดพื้นที่ส่วนหนึ่งเพื่อสร้างอาคารประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร พระอุมา พระคเณศ และพระโคนนทิ ด้านในประดิษฐานเทวรูปพระฤาณีนารอด ฤาณีน

ลำดับงกช โดยทางเจ้าของสถานที่นับถือว่าเป็นครูบาอาจารย์ด้วย ภายในบริเวณศูนย์การค้า มีร้านอาหารเครื่องดีมี แพงพระให้บูชา ร้านค้าวัตถุมงคลต่าง ๆ บริเวณศาลซึ่งมีผู้คนจำนวนมาก

เทวรูปพระคเณศองค์ประธานเป็นพระคเณศโลหะปิดทองปางลีลา ก้าวขาขวา มี 4 กร พระหัตถ์ขวามือถือตรีศูล พระหัตถ์ขวาล่างถืองาหัก พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือถ้วยใส่ขนมลัทฑู คล้องสายยัชโญปวีตเป็นมูเกวียงบ่าซ้าย กางขาหัก งวงตัวคไปทางซ้าย ศิลปะแบบไทยผสมอินเดีย ประทับยืนบนฐานสูง คล้องพระศอด้วยผ้าเดินทอง ด้านหลังเป็นซุ้มประดับกระจกศิลปะไทยประยุกต์ พระคเณศด้านในเป็นพระคเณศปางเด็ก ประทับนั่งบนพระเพลา พระอุมา มี 4 พระกร พระหัตถ์ขวามือถือดอกบัว พระหัตถ์ขวาล่างประทานพร พระหัตถ์ซ้ายบนถือขวาน พระหัตถ์ซ้ายล่างถือจานใส่ขนม

รูปที่ 11 ภาพพระคเณศที่ประดิษฐาน ณ ศาลพระพิฆเนศวร์ สี่แยกห้วยขวาง

พิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในศาลพระพิฆเนศวร์

พิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในศาลพระพิฆเนศวร์ดำเนินการและประกอบพิธีการ บวงสรวงพระคเณศ ตามคัมภีร์พรหมศาสตร์ ซึ่งเป็นตำราการเชิญเทพของโบราณที่ได้รับมาจาก ท่านพระครูสำรวย ซึ่งตกทอดมาจากวัดกษัตราธิราช กล่าวว่าเป็นตำราเก่าแก่ที่ได้รับการสืบทอดมา แต่สมัยอยุธยาตั้งแต่สมัยพระวิสุทธาจารย์ วัดประดู่โรงธรรม ภายในตำรามีการกำหนดข้าวของ เครื่องใช้ในงานพิธี บทสวด เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทั้งหมด การกำหนดวัน บวงสรวงพระคเณศของศาลพระพิฆเนศวร์จะจัดขึ้นเป็นงานประจำปีในวันที่ 1 ตุลาคม ของทุกปีใน งานจะมีการเทวภิเษก-พุทธานิเษกวัตถุมงคลของศูนย์การค้าด้วย

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมฝ่ายฆราวาสคือ อาจารย์สุชาติ รัตนสุข เป็นผู้ทำพิธีบวงสรวงพระคเณศ สวมเสื้อแขนสั้นสีดำขลิบทอง นุ่งผ้าโจงกระเบนสีเขียวขลิบทอง ส่วนผู้ประกอบพิธีกรรมประชาชนฝ่ายสงฆ์ คือ พระเทพภาวนาวิกรม วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพมหานคร

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม โดยมากเป็นประชาชนที่มีความศรัทธาในองค์พระคเณศที่พักอาศัยหรือทำงานอยู่ในบริเวณนั้น บางท่านก็เดินทางมาจากต่างจังหวัดเพื่อมาร่วมพิธี โดยจะแต่งชุดสีขาวเป็นส่วนใหญ่

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีกรรมบวงสรวงพระคเณศในวันที่ 1 ตุลาคมของทุกปี ได้แก่

1) **เทวรูปพระคเณศ** เทวรูปพระคเณศองค์ประธานอยู่บริเวณด้านหน้าของศาล โยงสายสิญจน์จากเทวรูปเข้ามาภายในบริเวณพิธี โดยภายในศาลจะมีเทวรูปพระอิศวร พระอุมาและพระคเณศ เป็นเทวรูปประธาน รวมถึงเทวรูปพระคเณศ พระตรีมูรติที่จัดสร้างขึ้นใหม่ขนาดใหญ่ เพื่อนำไปประดิษฐานในที่ต่าง ๆ และวัตถุมงคลรูปพระอิศวร พระอุมา และพระคเณศ ซึ่งทางศูนย์การค้าได้จัดสร้าง อัญเชิญมาเข้าร่วมภายในบริเวณพิธีด้วย

2) **บายศรี** ประกอบด้วยบายศรีพรหม บายศรีเทพ บายศรีปากชาม และบายศรีตอ บายศรีที่จำเป็นมากที่สุดคือบายศรีพรหมซึ่งต้องใช้ถึง 32 คู่

รูปที่ 12 ภาพเครื่องบูชาในพิธีกรรมบูชาพระคเณศ ณ ศาลพระพิฆเนศวร์ สีแยกห้วยขวาง

3) ขนมและผลไม้บูชา ประกอบด้วยขนมไทย 12 ชนิดที่ปรากฏในตำราของสำนักอาจารย์สุชาติ รัตนสุข เช่น ขนมชั้น หัวหมู เป็ด ไก่ ปลาที่ทำจากถั่ว งา และน้ำตาล ผลไม้ตามฤดูกาลนานาชนิด ได้แก่ ก้อย มะม่วง แอปเปิ้ล องุ่น ฟักทอง มะพร้าวอ่อน เป็นต้น

4) อุปกรณ์ในการบูชา ได้แก่ เทียนสีขาว 5 เล่ม รูปขนาดใหญ่ 5 ดอก รูปเงินสำหรับปักบนของสังเวศ ดอกบัวปักกลีบสีชมพู 5 ดอก

5) อ่างน้ำมนต์ ใส่น้ำสะอาดลอยดอกบัวปักกลีบสีชมพู เทียนขี้ผึ้งขนาดใหญ่

6) วงพิณพาทย์ ใช้สำหรับบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ ประกอบในขั้นตอนต่าง ๆ ของพิธีกรรม มีความสำคัญมาก และยังใช้บรรเลงเพลงสร้างบรรยากาศแบบงานไทย ๆ ในช่วงก่อนถึงเวลางานอีกด้วย

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาพระคเณศในศาลพระพิฆเนศวร์เป็นไปโดยลำดับดังนี้

1) คณะผู้ศรัทธามาพร้อมกันที่ด้านหน้าของบริเวณโต๊ะประกอบพิธีที่ทางศูนย์การค้าได้จัดเตรียมสถานที่ไว้ให้ รอเวลาตามที่ได้กำหนดฤกษ์ยามในพิธี

- 2) ผู้ดำเนินพิธีกรรมฝ่ายฆราวาสเดินทางมาถึงบริเวณที่ประกอบพิธี เข้าภาพเดินไปจุดเทียน และรูปขนาดใหญ่หน้าเทวรูปพระอิศวร พระอุมา และพระกณศ และปักรูปลงบนของตั้งเวียงทั้งหมด
- 3) ผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวคำอัญเชิญเป็นภาษาไทยผสมคำศัพท์บาลี กล่าวเชิญพระรัตนตรัยและเทพยดามาประดิษฐาน ณ ตำแหน่งต่าง ๆ และขอให้การประกอบพิธีกรรมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี
- 4) ผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวคำขอขมาเป็นภาษาบาลี แล้วให้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมกล่าวตาม จากนั้นจึงอธิษฐานตามสิ่งที่ต้องการ แล้วกล่าวคำขอขมา และอธิษฐานซ้ำ รวม 3 ครั้ง
- 5) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธี กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการขณะบรรเลงเพลง ผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวเป็นภาษาไทยบูชาพระรัตนตรัย และกล่าวเสร็จพร้อมเพลงจบ
- 6) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธี กล่าวคำนมัสการพระพุทธเจ้า เป็นภาษาบาลี (นะโม 3 จบ) กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการกลอง ขณะบรรเลงเพลงผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวขอพรจากพระพุทธเจ้าให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีเป็นภาษาไทย
- 7) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธี กล่าวคำอาราธนาพระอรหันต์ 8 ทิศ เป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงตระนิมิต ขณะบรรเลงเพลงผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวขออัญเชิญพระอรหันต์ทั้ง 8 ทิศมาประดิษฐานในงานพิธีเป็นภาษาไทย
- 8) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวชุมนุมองค์เทพเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงตระเชิญ และกลม ระหว่างนี้ผู้ดำเนินพิธีกรรมให้จุดเทียนใส่ในพานทองเหลือง กล่าวคาถาพร้อมชูเทียนไปมารอบ ๆ ตัว แล้วจึงตั้งไว้ด้านหน้า
- 9) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวคำนมัสการพระอรหันต์ 8 ทิศเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ขณะบรรเลงเพลงผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวขอนมัสการและขอพรจากพระอรหันต์ทั้ง 8 ทิศเป็นภาษาไทย
- 10) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวคำขอขมาพระรัตนตรัยเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ เสมอเข้าที่ คุณกพาทย์ และรั้วสามรา ขณะบรรเลงเพลงผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวขอขมาและขอให้เหล่าเทวดาเบิกเนตรพระอิศวร พระอุมา และพระกณศที่นำมาเข้าร่วมในงานพิธี และขอพรให้แก่ผู้เข้าร่วมในงานพิธีทั้งหมดด้วย
- 11) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวคำอัญเชิญพระวิษณุกรรมเป็นภาษาบาลี โดยให้เหตุผลว่าต้องมีการอัญเชิญพระวิษณุกรรมซึ่งเป็นเทพแห่งการสร้างสรรค์ หากไม่อัญเชิญจะทำให้การงานใด ๆ ไม่สมบูรณ์ กล่าวจบจึงตั้งพิณพาทย์บรรเลงเพลงเวสสุกรรม ปฐมคูสิต พรหมณ์เข้า ผู้ดำเนินพิธีกรรมยกพานที่ใส่เทียนจุดแล้วยกขึ้น กล่าวคาถาพร้อมชูเทียนวนไปมารอบ ๆ ตัว แล้วจึงตั้งไว้ด้านหน้า

12) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวคำถวายเครื่องราชบรรณาการเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงส่งพิณพาทย์บรรเลงเพลงพระเจ้าลอยถาด นั่งกิน และเช่นเหล่า ขณะบรรเลงเพลงผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวคำถวายเครื่องราชบรรณาการ และขอพรจากพระอิศวร พระอุมา และพระคเณศ เป็นภาษาไทย

13) ผู้ดำเนินพิธีกรรมกล่าวคำบูชาฤกษ์และประสิทธิ์ประสาทพรแก่ผู้เข้าร่วมพิธี โดยให้ผู้เข้าร่วมพิธีนั่งรับพร ตั้งจิตอธิษฐานขอพร โดยกล่าวเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงส่งพิณพาทย์บรรเลงเพลงตระเทวาประสิทธิ์ และกระบอกกัน ระหว่างนี้ผู้ดำเนินพิธีกรรมยกพานที่ใส่เทียนจุดแล้วยกขึ้น กล่าวคาถาพร้อมชูเทียนวนไปมารอบ ๆ ตัว แล้วจึงตั้งไว้หน้าโต๊ะที่ประกอบพิธี

14) ผู้ดำเนินพิธีกรรมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวคำทูลลาเครื่องราชบรรณาการเป็นภาษาบาลี กล่าวจบจึงส่งพิณพาทย์บรรเลงเพลงพราหมณ์ออก กราวรา โปรยข้าวดอก และเพลงมหาฤกษ์ มหาชัย เจ้าภาพโปรยทาน แล้วจึงนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูปขึ้นบนอาสนะที่จัดไว้

15) เจ้าภาพในพิธีจุดธูปเทียนเครื่องสักการะหน้าพระสงฆ์ พร้อมนำผู้เข้าร่วมพิธีกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยและอาราธนาศีล 5 พร้อมกัน พระสงฆ์ให้ไตรสรณคมณ์ ให้ศีล ระหว่างนี้ผู้ดำเนินพิธีกรรมฝ่ายฆราวาสทำนํ้ามนต์ ประชานฝ่ายสงฆ์เข้ามาในพิธีเพื่อเจิมเทียนชัยด้วยผงเจิมสีแดงด้วยนิ้วชี้ข้างขวา และจุดเทียนชัย ประชานฝ่ายสงฆ์เจิมเทียนในอ่างนํ้ามนต์ และเจิมบายศรี เดินขึ้นแท่นธรรมาสันด้านหน้าพิธี เจ้าภาพในพิธีช่วยกันจุดเทียนนํ้ามนต์

16) เริ่มพิธีพุทธาภิเษก พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ พระสงฆ์อีก 4 รูป นั่งปรก 4 ทิศ ระหว่างนี้ผู้ดำเนินพิธีกรรมทำการปลุกเสกไปด้วย จากนั้นจึงเจิมเทวรูปและหน้าผากผู้เข้าร่วมพิธีด้วยผงเจิมสีแดงด้วยนิ้วชี้ขวา มือซ้ายถือพานใส่เทียนที่จุดแล้ว เดินไปบริเวณศาลพระคเณศด้านหน้า

17) ชายแต่งชุดสีน้ำตาลซึ่งอุปโลกน์ว่าเป็นพระฤๅษี ทำการเจริญญานพระฤๅษี นั่งปรกในพิธีทั้ง 4 ทิศ มีประธานนั่งอยู่ด้านหน้าในระดับต่ำกว่าพระสงฆ์ ปลุกเสกวัตถุมงคลให้แก่ผู้เข้าร่วมในพิธี ระหว่างนั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตลอด

18) เมื่อได้เวลา พระสงฆ์เดินไปดับเทียนชัยด้วยใบพลูและใช้ใบพลูจุ่มนํ้ามนต์พรมนํ้ามนต์เข้าเทวรูป ประชานสงฆ์โปรยดอกไม้และเหรียญเป็นทาน ใช้เส้นหางช้างจุ่มนํ้ามนต์ประพรมนํ้ามนต์ที่วัตถุมงคลและผู้ร่วมงาน พระสงฆ์ที่อยู่ในบริเวณพิธีใช้ภู้าคาพรมนํ้ามนต์แก่ผู้เข้าร่วมงาน

19) เจ้าภาพในพิธีจุดเครื่องทองน้อย กล่าวคำบูชาแด่องค์พระอิศวร พระอุมาและพระคเณศและขอพรแก่ผู้เข้าร่วมงานทุกคน ประชานสงฆ์กล่าวให้พรเป็นภาษาไทย คณะสงฆ์นำสวดอุทิศส่วนกุศลและให้พร เป็นอันเสร็จพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของศาลพระพิฆเนศวรที่ให้ประชาชนทั่วไปได้สวดเป็นบทภาษาบาลีทั้งหมด กล่าวบูชาพระรัตนตรัย ขอมมาพระรัตนตรัย บทอัญเชิญเทวดา และบทอัญเชิญพระวิฆณุกรรม ไม่มีการใช้บทสวดบูชาพระคเณศโดยตรงเลย ซึ่งการกล่าวถึงพระคเณศในระหว่างพิธีจะใช้คำพูดเป็นภาษาไทย โดยผู้ประกอบพิธีจะเป็นคนกล่าวเองทั้งหมด แต่ในการกราบไหว้บูชาเทวรูปพระคเณศประธานภายในศาล โดยทั่วไปจะใช้บท

“โองการพินธุ นาถังอุปปันนัง พรหมมา สหปตินามะ อาทิลป์เป สุอาคะโต ปัญจปทุมังทิสา นะโมพุทชายะ วันทนัง โอมอดพิฆเนศวรอิ จะมหาพรหมมา สรรพเสนาหา ประสิทธิเม”

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีควรแต่งกายด้วยชุดสีขาว ห้ามใช้ของขาวในการบูชาเทพ การกำหนดจำนวนพระ 12 รูปในงานพิธีหมายถึงจำนวนเดือนในรอบ 1 ปี บุคคลผู้มาเข้าร่วมงานมีความเชื่อว่าจะได้รับพรจากองค์มหาเทพทั้ง 3 พระองค์ คือ พระอิศวร พระอุมา และพระคเณศ จากการสัมภาษณ์เจ้าของเทวาลัย* เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระคเณศพบว่า โดยมากผู้ที่มาสักการะพระคเณศมักจะขอในเรื่องการศึกษามากที่สุด รองลงมาคือเรื่องการเงิน และเรื่องความรัก เมื่อประสบความสำเร็จในสิ่งที่อธิษฐานแล้วมักจะนำรูปปั้นหนูมาถวายแด่พระคเณศ ความเชื่อดังกล่าวสัมพันธ์กับตำนานเรื่องสัตว์พาหนะของพระคเณศ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วในบทข้างต้น

4.3.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักพระคเณศสนามบินน้ำ

ตำหนักพระคเณศสนามบินน้ำก่อตั้งขึ้นใกล้สนามบินน้ำ เป็นเทวาลัยเอกชนที่สร้างขึ้นโดยนายชาญนพ นามเลิศนัย ผู้มีความศรัทธาพระคเณศ ตำหนักดังกล่าวเป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไป ทั้งนี้เจ้าของสถานที่ได้จัดสรรส่วนหนึ่งของบริเวณบ้านสร้างเป็นเทวาลัยของพระคเณศและได้เปิดให้ประชาชนเข้ากราบไหว้พระคเณศได้ทุกวัน โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

เทวรูปพระคเณศที่ประดิษฐานในเทวสถานดังกล่าวสร้างขึ้นจากวัสดุประเภทเรซินขนาดใหญ่ เป็นพระคเณศปางประทับนั่งบนบัลลังก์มี 4 พระหัตถ์ พระหัตถ์ขวามือถืออังกุศ พระ

* สัมภาษณ์ ธนาภา กริตตานุกูล, 9 มิถุนายน 2550.

หัตถ์ขวาล่างยกประทานพรภายในพระหัตถ์มีอักษรโอม พระหัตถ์ซ้ายบนถือบัวบาศ และดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายล่างถือหม้อน้ำ มีลักษณะอันงดงาม

พิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในตำหนักสนามบินน้ำ

พิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในตำหนักพระคเณศดังกล่าวเป็นการประกอบพิธีสักการะ โดยทั่วไปกล่าวคือ เจ้าของเทวสถานมีการสักการะเป็นประจำ แต่ในทุกวันพฤหัสบดี ช่วงเวลา 17.00 น. จะมีการรวมกลุ่มกัน เพื่อสวดมนต์ตามแบบพระพุทธศาสนา และแบบฮินดู นอกจากนี้ในช่วงงานบุญประจำปีของตำหนัก และในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะมีการเชิญชวนสานุศิษย์ผู้ศรัทธามาร่วมทำบุญเลี้ยงพระ และสวดมนต์ขอพรองค์พระคเณศที่ประดิษฐาน ในเทวาลัย

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบในพิธีกรรม เป็นเจ้าของสถานที่ซึ่งเมื่อถ้าจะประกอบพิธีกรรมจะสวมชุดขาว รวมทั้งสานุศิษย์จะแต่งชุดขาวเช่นกัน

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ในสถานที่นี้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเป็นกลุ่มเครือญาติของเจ้าของเทวสถานและกลุ่มผู้ที่มีความศรัทธาในองค์พระคเณศ มาร่วมการประกอบพิธีโดยจะแต่งชุดสีขาวมาประกอบพิธีเป็นส่วนใหญ่ และพบว่ามีจะมาเป็นประจำในช่วงที่มีการประกอบพิธีกรรม

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธี

- 1) เทวรูปพระคเณศ เทวสถานแห่งนี้มีรูปเคารพพระคเณศเป็นประธานเพียงองค์เดียว ตั้งไว้ด้านหน้าของเทวสถาน เพื่อให้ผู้ศรัทธาเข้าสักการะได้ง่าย
- 2) บายศรี บายศรีที่นำมาใช้สักการบูชา ได้แก่ บายศรีปากชาม และบายศรีพรม จะมีผู้ศรัทธามาถวายทุกครั้งที่มีการประกอบพิธีกรรม
- 3) ขนม และผลไม้ ประกอบด้วยขนมต้มขาวต้มแดง รวมทั้งผลไม้ นานาชนิด เช่น ส้ม กล้วย อ้อย สับปะรด และผลไม้อื่น ๆ ตามฤดูกาล ยกเว้นมังคุด และละมุดเป็นผลไม้ต้องห้ามในการถวาย

รูปที่ 13 ภาพพระคเณศที่ประดิษฐาน ณ ตำหนักพระคเณศสนามบินน้ำ

อุปกรณในการบูชา ได้แก่ กำยาน รูปหอมแขก เทียนจี๋ผึ้งแท้ พวงมาลัย ดอกดาวเรือง

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักสนามบินน้ำ

- 1) เจ้าของสถานที่จุดรูป เทียน บูชาพระรัตนตรัยที่ประดิษฐานในบริเวณด้านในของเทวสถาน พร้อมทั้งนำสวดพุทธมนต์บูชาพระรัตนตรัย
- 2) เมื่อบูชาพระรัตนตรัยเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าของสถานที่ออกมาตั้งทำพิธีบูชาพระคเณศองค์ประธานที่ประดิษฐานด้านหน้าเทวาลัย
- 3) เจ้าของสถานที่จุดรูป เทียน และเครื่องหอมบูชาพระคเณศ พร้อมทั้งถวายพวงมาลัยดอกดาวเรือง และของสักการะแด่พระคเณศ จากนั้นผู้ที่เป็นประธานพร้อมเหล่าสาธุศิษย์บูชาพระคเณศ เมื่อสวดมนต์บูชาเสร็จแล้วจึงมีการอุทิศบุญกุศลถวายต่อพระคเณศ โดยใช้บทสวดมนต์ตามแบบในพระพุทธศาสนา

4) หลังจากนั้นเจ้าของเทวสถานนำเครื่องสังเวทที่ได้ถวายแจกจ่ายผู้ร่วมพิธีกรรม
เป็นอันเสร็จพิธี

บทสวดที่ใช้ในพิธีของตำหนักพระคณศสนามบินน้ำ จะใช้บทสวดดังต่อไปนี้

“โอม คະชานะนัม ภูคะณานิเสติตัม กะปิตะละชัมพูพะละ จารุกัษะณัม อุมมา
สูตัม โสกะวิฆเนศระปาทะปังกะชัม”

รูปที่ 14 ภาพบริวารพระคณศที่ประดิษฐาน ณ ตำหนักพระคณศสนามบินน้ำ

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

ในทิวสถานแห่งนี้ไม่เคร่งครัดในเรื่องการแต่งกายของบุคคลที่เข้ามาสักการะ จาก การสัมภาษณ์ ผู้ที่เข้ามาสักการะพระคณศ เชื่อกันว่าพระคณศสามารถช่วยเหลือได้ในทุก ๆ เรื่อง โดยเฉพาะเรื่องการทำงาน ความเจ็บป่วย และปัญหาชีวิต* และจากการสังเกตผู้วิจัยพบว่า สิ่งที่ผู้ศรัทธา นิยมนำมาถวายต่อพระคณศคือ รูปปั้นหนูหลายขนาด ซึ่งผู้ถวายเชื่อว่าหากบนบานต่อพระคณศ ด้วยการถวายหนู สิ่งที่ยอมมักจะสมปรารถนา นอกจากความเชื่อดังกล่าวในทิวสถานแห่งนี้ยังมี ข้อห้ามในเรื่องสิ่งของที่นำมาถวายแก่พระคณศ คือ ห้ามนำของคาว และขนมที่ทำจากไข่มาถวาย สาเหตุเพราะเชื่อว่าพระคณศเป็นเทพเจ้าที่มีความเมตตาคอยให้ความช่วยเหลือต่อมนุษย์ และสรรพสัตว์ การถวายของคาวที่ประกอบขึ้นจากสิ่งมีชีวิตนั้น จึงไม่เป็นการสมควร

4.3.3 พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ และดนตรีไทย

การประกอบพิธีกรรมไหว้ครูนาฏศิลป์และครอบครุ โขน-ละครในปัจจุบัน มักจะ ประกอบพิธีภายในสถานศึกษาที่มีการเรียนการสอนนาฏศิลป์ โดยจัดประกอบเป็นพิธีกรรม ประจำปี เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูตเวทีต่อครู ซึ่งทางนาฏศิลป์และดนตรีถือว่าเป็นเรื่อง สำคัญมาก เนื่องจากเชื่อว่านอกจากครูที่เป็นมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตอยู่ และที่ล่วงลับไปแล้ว ยังมีครูซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ที่ถือเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพวิชาต่าง ๆ อีกด้วย ในตำนานนาฏศิลป์ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการให้กำเนิดวิชานาฏศิลป์

การบูชาพระคณศในการประกอบพิธีไหว้ครูทางนาฏศิลป์นั้น จะบูชาร่วมกับเทพเจ้า องค์ต่าง ๆ ไม่ได้แยกจัดบูชาเป็นการเฉพาะ เทวรูปพระคณศที่ใช้ร่วมในงานพิธี มักเป็นศิระะ โขน หน้าพระคณศ แต่อย่างไรก็ดี ในพระราชพิธีไหว้ครูและพระราชพิธีครอบองค์พระพิราพ 24 มกราคม 2506 ณ บริเวณโรงละคร พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต นอกเหนือจากการตั้ง ศิระะ โขนพระคณศแล้ว ยังมีการอัญเชิญเทวรูปลอยองค์พระคณศประดิษฐานร่วมกับเทวรูปพระ อิศวร

พระนารายณ์ และพระพรหม ในบริเวณมณฑลพิธีด้วย โดยศิระะ โขนพระคณศที่ใช้ โดยทั่วไปเป็นหัวโขนกระดาดสา ตกแต่งอย่างสวยงาม เป็นศิระะข้างสีแดง งามวาหัก ลักษณะการ

* สัมภาษณ์ ชาญนพ นามเลิศนัย, 9 พฤศจิกายน 2550.

ตั้งหัวโขนแบ่งเป็น 2 แบบ คือ ตั้งร่วมกับพระพุทธรูป หรือตั้งพระพุทธรูปแยกต่างหาก ซึ่งการตั้งหัวโขนแบบรวมกับพระพุทธรูป จะมีการจัดศีรษะพระคเณศขึ้นบนหิ้งบูชา 3 แบบ คือ แบบ 8 หน้า 10 หน้า และ 12 หน้า

รูปที่ 15 ภาพการจัดศีรษะโขน ในพิธีการไหว้ครูนาฏศิลป์

4.3.4 พิธีไหว้ครูในสถานศึกษา

พิธีกรรมไหว้ครูในสถานศึกษาที่มีการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ มักประกอบพิธีกรรมในวันพฤหัสบดี เนื่องจากเทวดาประจำวันพฤหัสบดีมีกำลังสูงทางโหราศาสตร์ อีกทั้งถือเป็นผู้ที่เกิดวันพฤหัสดีนั้นมักมีพระเกตุคุ้มครอง ไม่เป็นอันตรายหรือเป็นอันตรายยาก ดังนั้นจึงได้ใช้วันพฤหัสบดีเป็นวันประกอบพิธีไหว้ครู พิธีกรรมไหว้ครู โขน-ละคร และพิธีครอบในปัจจุบัน มักจะเริ่มด้วยพิธีสงฆ์ซึ่งทำก่อนหนึ่งวัน โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ตั้งขันน้ำมนต์ และวางค้ายสายสิญจน์ วันรุ่งขึ้นมีการถวายภัตตาหารเช้า เมื่อส่งพระภิกษุกลับแล้ว จึงดำเนินพิธีไหว้ครูและพิธีครอบต่อไป

องค์ประกอบในพิธีไหว้ครู

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมคือครูนาฏศิลป์ชายผู้มีภูมิความรู้ทางนาฏศิลป์ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติผ่านการแสดงเป็นตัวนายโรงในการแสดงโขนคือตัวพระรามหรือพระลักษมณ์ มีชื่อเสียงในการแสดงโขน-ละครจนคนทั่วไปยกย่องว่าเป็นอาจารย์ หากหาไม่ได้ผู้แสดงเป็น ตัวยักษ์ สามารถประกอบพิธีได้ ยกเว้น ตัวลิงผู้ประกอบพิธีกรรมต้องบวชเรียนแล้ว บุกสิกอุปนิสัยต้องเป็นที่ยกย่องศรัทธาเชื่อถือ และต้องเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้เป็นประธานในการประกอบพิธีไหว้ครู และครอบครูโขน-ละคร โดยพระบรมราชโองการหรือการประสิทธิ์ประสาทจากครูผู้เคยเป็นประธานในการประกอบพิธีไหว้ครูมาแล้วให้เป็นผู้สืบทอด โดยได้รับมอบตำราไหว้ครูเครื่องโรงและได้รับการครอบครูนาฏศิลป์จากครูผู้ใหญ่

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมไหว้ครู โดยมากมักเป็นผู้ที่ศึกษาในสถานที่นั้น ๆ หรือเป็นผู้ที่เคยผ่านพิธีกรรมครอบครูมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีประชาชนผู้สนใจมาร่วมงานด้วย พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ และดนตรีไทยนั้นศิษย์จะต้องมีการเตรียมขันกำนัล คือขันล้างหน้าใบเล็ก 1 ใบ ดอกไม้ 3 สี รูป 5 ดอกหรือ 1 แหนบ เทียนไขหนัก 1 บาท 2 เล่ม และผ้าเช็ดหน้าสีขาว 1 ผืน กระทงดอกไม้ มีหญ้าแพรก ดอกมะเขือ ดอกเข็ม ค้าย และเข็ม เงินกำนัลตามกำหนดเช่น หกสลึง หกบาท หกตำลึง (24 บาท) หรือ หกชั่ง (480 บาท)

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

1) **ศิระโขน** ประกอบด้วยศิระโขนหน้าต่าง ๆ โดยชั้นบนสุดเป็นศิระโขนมหาเทพ 3 พระองค์ ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม ชั้นที่สองเป็นศิระเทพสำคัญ ได้แก่ พระภรตฤาษี พระฤาษีกไลยโกฏิ พระคณศ พระปรคนธรรพ พระปัญจสิขร พระวิษณุกรรม พระอินทร์ พระพิราพ เทพนพเคราะห์ต่าง ๆ ชั้นที่สาม แบ่งเป็น 3 ด้าน ด้านขวาประดิษฐานศิระโขนพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระศัตรุฆน์ พญาวานร สิบแปดมงกุฏ วานรบริวาร ฯลฯ ตรงกลางประดิษฐาน นรสิงห์ เงาะ ครุฑ ช้างเอราวัณ ชฎา-มงกุฏ เครื่องประดับศิระต่าง ๆ ด้านซ้ายประดิษฐานศิระโขน อสูรพรหมพงศ์ อสูรพงศ์ อสูรเทพบุตร สัมพันธมิตรกรุงลงกา อสูรบริวาร ฯลฯ

2) **อาวุธที่ใช้สำหรับมอบแก่ศิษย์** ได้แก่ เครื่องโรง ศร ลูกศร จักร ตรี คทา หอก พระพิราพ กระบองเงาะ กระบองยักษ์ ไม้เท้าฤาษี พระขรรค์ (พระลักษมณ์) พระขรรค์ (สิบแปดมงกุฏ) ขวาน มัดรวมกันด้วยสายสิญจน์

3) เครื่องสังเวย ประกอบด้วยหัวหมู ขา หาง และลิ้น เป็ด ไก่พร้อมเครื่องใน เครื่องในหมู ปูทะเล ปลา กุ้ง ไข่ดิบ ปลาช่อน ทั้งหมดมีดิบและสุก บายศรีปากชาม จัดเป็นจำนวนคู่ บายศรีต้น 5 หรือ 7 ชั้น มะพร้าวอ่อน มะพร้าวเผา กลัวย่น้ำว่า ขนมหุ้มแดงต้มขาว ขนมหูช้าง ขนมหีบมือนาง ขนมหิ้วแขก ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมห้อมแกง ฟักทองแกงบวด จัดจานเป็น จำนวนคู่ ทูเรียน ขนุน องุ่น ทับทิม ชมพู ส้ม เงาะ อ้อยปอกเปลือกตัดเป็นท่อน ใส่จานจำนวนคู่ ผลไม้ 7 ชนิดใส่พาน ขนมห้อมอื่น ๆ กับข้าวแช่ (ข้าวหมกไก่หรือโรตีส) ผลไม้ป่า เผือก มัน เหล้าขาว พร้อมแก้วจำนวนคู่ หมากพลู บุหรี่ กัญชา ไม้ขีดไฟ น้ำเปล่า น้ำชา กาแฟ กระจกเล็กใส่เครื่องสังเวย เช่น 4 มุมโรงละคร เครื่องสังเวยทั้งหมดจัดเป็นจำนวนคู่

4) เครื่องพิธี ได้แก่ เทียนชัยหนัก 6 บาท เทียนเงิน เทียนทอง หนัก 4 บาท อย่างละ 1 เล่ม เทียนหนัก 1 บาท 9 เล่ม รูปหอมห่อใหญ่ พานข้าวตอกดอกไม้ บาตรน้ำมนต์ ใสมะกรูดผ่าซีก 3 ลูก ผักส้มป่อย 3 ผัก ใบไม้มงคลอย่างละ 3 ใบ ใบไม้มงคลตัดหู (หญ้าแพรก พุทธรักษา ใบเงิน ใบทอง ใบนาค ใบมะตูม ดอกมะเขือ มักเป็นช่อด้วยสายสิญจน์) สังข์ โถกกระแจะ ผ้าห้อยหน้าครุ น้ำ ออบ น้ำปรุง ทองคำเปลว ชันกำนัล มีผ้าเช็ดหน้าขาว ดอกไม้ รูปเทียน เงินกำนัล 6 บาท หรือ 24 บาท

5) ผ้าขาวใช้ในงานพิธี ใช้เป็นผ้ารุ่ง ผ้าห่ม ผ้าปูลาดทางเดิน ผ้าปูนั่ง ปูกราบ ผ้าปู รองชั้น ผ้าคลุมชั้น ผ้ารัดดอกตะโพก ผ้าปูรองชั้นกำนัลหน้าวงปีพาทย์ ผ้าขาวปูรองโต๊ะสังเวย รองศิระโขน

6) ศาลเพียงตา จัดทำศาลเพียงตาด้วยไม้ไผ่หรือไม้หน้าสาม 6 ต้น ถ้าทำ 3 ชั้น จะต้องใช้ 8 ต้น ชั้นบนสูงเพียงตาของเจ้าภาพ ชั้นที่สองสูงเท่ากับทรวงอก ชั้นล่างลดหลั่นตามส่วน ใช้ไม้กระดาน ไม้ระแนง หรือ ไม้ไผ่ปู ชั้นบนสุดทำพนักพิง ปูผ้าขาว ใช้ร่มกันไว้ตรงกลาง มีหมอนอิง น้ำชา น้ำเปล่า หมากพลู บุหรี่ตั้งไว้ชั้นบนสุด ล่างลงมาจัดบายศรีปากชามซ้าย-ขวา แจกกัน ดอกไม้ เชิงเทียน กระจกรูป บายศรีพรหม บายศรีเทพ บายศรีต่อ

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

1) ปีพาทย์รำเพลงพราหมณ์เข้า ครุฑรำถือสังข์เข้าโรงพิธีตามทางผ้าขาวปูไว้ ทำย เพลงหมุนรอบตัวหลังน้ำสังข์เพื่อขออนุญาตให้บริเวณนั้นเป็นสถานที่ประกอบพิธี เพื่อเป็นสิริมงคล แล้วนั่งตั้งหน้าบูชา

2) ประธานจุดเทียนขวาซ้าย จุดรูป 9 ดอก ปีพาทย์ทำเพลงสาธุการ ขณะบรรเลง เพลง สาธุการ ครุฑจุดรูป 9 ดอก กราบ 3 ครั้ง ครุฑกล่าวบทภาษาบาลีไหว้ครู กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย ตั้งนะโม 3 จบ อาราธนาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นภาษาบาลีและคำแปล

- 3) ครุทำน้ามนต์ เรียกหน้าพาทย์เพลงตระเวาประสิทธิ์ ต่อด้วยโหมโรง ตั้งนะโม 3 จบ กล่าวธรรมสารเล็ก อิติปิโส 8 ทิศ พระเจ้า 10 ทิศ อรหันต์ 8 ทิศ พุทธคุณ นะโม 3 จบกล่าว มงคลจักรวาล พระธารณะปริตร พระปัจเจกพุทธเจ้า พระชินบัญชร และคาถาต่าง ๆ
- 4) ครุอ่านโองการเชิญเทพเจ้า โดยการจุดธูป 5 7 หรือ 9 ดอก กล่าวชุมนุมเทวดา กล่าวคำบูชาครู ขอพรพระรัตนตรัย และบุพการี คาถาต่าง ๆ เป็นภาษาไทย และบาลี เชิญครูเข้าตัว เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย
- 5) ครุนำศิษย์ให้ว่าตาม จุดธูปเทียนบูชาครู กำหนดเขต กล่าวคำขออนุญาตและขอ ใหว้ครูฤๅษีต่าง ๆ ไหว้เทพ และพรหมทั้งหลาย
- 6) ครุเรียกเพลงหน้าพาทย์ สาธุการกลอง ตระเชิญ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ สืบท กลม ตระนิมิต โหมโรง กล่าวคาถาภาษาบาลี เรียกเพลงคูกพาทย์
- 7) จุดธูปเทียนบูชาพระปรคนธรรพ บูชาตะโพก กล่าวคาถาและคำบูชาเทพ
- 8) ครุเรียกเพลงตระปรคนธรรพ เสมอสามลา เหาะ โคมเวียน ช้า เร็ว เชิดฉิ่ง แผละ ไล่ กราวตะลุง
- 9) กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย ไหว้พระภคตฤๅษี เรียกเพลงหน้าพาทย์ เสมอเถร กราวนอก รุกัน เสมอข้ามสมุทร บาทสกุณี ดำเนินพราหมณ์ ชำนาญ กราวใน เสมอมาร ตระบอง กัน รั้วสามลา เสมอผี
- 10) จุดธูปเทียนบูชาพระพิราพ กล่าวคำบูชาพระพิราพ เรียกเพลงหน้าพาทย์ พระพิราพเต็มองค์ ตระสันนิบาต
- 11) ครุเชิญหน้าพระภคตฤๅษีมาสวมร่าเข้าบริเวณพิธี รำบนลาดผ้าขาวถามศิษย์ ทั้งหลายว่ามาครบหรือยัง ศิษย์ตอบว่ามาครบแล้ว ครุจึงกลับมาที่ตั้ง เชิญหน้าพระภคตฤๅษีออก เชิญ พระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ เทวรูปต่าง ๆ ลงในพาน สรงด้วยน้ำสังข์ บริกรรมคาถา เรียกเพลง หน้าพาทย์ลงสรง กล่าวคำอัญเชิญเทพเจ้า เทวดาครู โขน ครุทั้งหลายเข้าประทับตามที่จัดไว้ เรียก เพลงหน้าพาทย์เสมอเข้าที่
- 12) กล่าวคำไหว้ครูกระบี่กระบอง ปี่พาทย์ทำเพลงปี่มวย ทำน้ำสาบาน จุดธูปเทียน ปักเครื่องสังเวย ถือเครื่องสังเวย รำถวาย ปี่พาทย์ทำเพลงถวายเครื่อง
- 13) ครุกล่าวคำถวายข้าวพระพุทธ คำถวายเครื่องสังเวยพระภคตฤๅษี คำถวายพระ ปรคนธรรพ คำถวายพระพิราพ คำถวายครูทั่วไป เทพเจ้าองค์ต่าง ๆ กราบ 3 ครั้ง เรียกเพลงหน้า พาทย์เพลงนั่งกิน เช่นเกล้า
- 14) กล่าวคำลาเครื่องสังเวย ขออนุญาตครูตัดเครื่องสังเวยไปวางทิ้ง 4 ทิศ ปี่พาทย์รำ ดาบ เพลงดาบเชือดหมู เสร็จพิธีไหว้ครู
- 15) เชิญหน้าพระภคตฤๅษีสวมศิระะ ถือสังข์ ไม้คลี่ รำขึ้นนั่งบนชั้นสาคร ลายสิบ สองนักษัตร เชิญหน้าโขนลงทำการเบิกพระเนตร ภวานาภาษาบาลี เริ่มพิธีครอบโดยการยกหน้า

พระภคฤาษีมาใส่ ภาวนาด้วยคาถามงกุฎพระพุทธเจ้า อิติปิโส 8 ทิศ แล้วว่าคาถาต่าง ๆ สวมศิระ พระภคฤาษีแล้วเรียกศิษย์มาครอบทีละคน ศิษย์นำขันกำนัลมาถวายครู ครูรับแล้วจึงถอดศิระ ออกครอบให้ศิษย์ ว่าคาถา เป่า 3 หน เลื่อนศิระโขนขึ้น เจิมหน้าผาก ว่าคาถากำกับ เป่า 3 หน ยก ศิระโขนออกสวมครูดั้งเดิม แล้วจึงนำหน้าพระพิราพ เทริด หรือหน้าพระรามสวมให้ตามลำดับ ว่า คาถาครอบกำกับ

16) ท่องคาถาครอบจักรวาล คาถาครอบสารพัด เสกน้ำมันต์ ทำน้ำมันต์ ครอบมอบ เครื่องโรง ตำราไหว้ครู ศิษย์ว่าคาถารับมอบ ครูว่าคาถาประสิทธิ์ประสาท เวลามอบสิ่งของและ ตำรา เรียกเพลงหน้าพาทย์มหาฤกษ์ มหาชัย โปรยข้าวตอก

17) ครูนำรำเพลง โปรยข้าวตอก โปรยข้าวตอกดอกไม้ ครูสวมหน้าพระภคฤาษียืน ให้พรศิษย์ หน้าพาทย์ทำเพลงพราหมณ์ออก ครูรำออกจากบริเวณพิธี ถอดศิระพระภคฤาษีไว้ ตามเดิม เรียกเพลงพระเจ้าลอยถาด กล่าวเชิญครูกลับ ครูเรียกเพลงหน้าพาทย์กราวรำ เชิด ครูรำนำ ศิษย์ส่งเสด็จเทพ และครู กลับ

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีไหว้ครูเป็นบทภาษาบาลี และภาษาไทย ไม่มีการใช้ บทสวดบูชาพระคเณศโดยตรง

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

ห้ามใช้ผลไม้ 15 อย่างในการประกอบพิธี คือ ละมุด มังคุด พุทรา น้อยหน่า น้อยโหน่ง มะเฟือง มะไฟ มะตูม มะขวิด กระท้อน ลูกพลับ ลูกท้อ ระกำ ลูกจาก ลางสาด นอกจากนี้หากในพิธี บางครั้งถือว่าเทพเจ้าเป็นผู้ประพาดิพรหมจรรย์ อาหารที่เป็นเนื้อสัตว์ต้องทำการตัดแปลงเป็น มังสวิรัต ไม่ใช้ของจริงแต่จะใช้เป็นถั่วและงาป่นเป็นรูปสัตว์นั้น ๆ

4.4 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักช่างทรง

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักช่างทรง ผู้วิจัยได้รวบรวมพิธีกรรมที่ปรากฏใน ตำหนักทรงพระคเณศจากสถานที่ต่าง ๆ จำนวน 2 ได้แก่ ตำหนักเจกคเณศ และวิทยาลัยเทวสถาน สาเหตุที่ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลจากสถานที่ดังกล่าว เพราะแต่ละที่มีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับ

พระคณาแตกต่างกัน การศึกษานี้จะทำให้เห็นถึงความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาได้ชัดเจนขึ้น

4.4.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในตำหนักเจกณศ

ตำหนักเจกณศ เป็นร้านค้าในศูนย์การค้าแฟชั่นสตรีท โครงการทาวน์อินทาวน์ ถนนเลียบบางค้วรามอินทรา กรุงเทพฯ สาเหตุที่ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลจากสถานที่ดังกล่าวเพราะเป็นที่ที่ผู้คนรู้จักอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะกลุ่มนักธุรกิจ และนักแสดง

ร่างทรงพระคณาเป็นหญิงชื่อนางสาวนันท์ช ชาญศิลป์ นับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยส่วนตัวเป็นคนที่ชอบในงานศิลปะ จึงนับถือพระคณาในฐานะเป็นครูบาอาจารย์ อีกทั้งภายหลังจากการรับขันธุ์ต่าง ๆ ทำให้ทราบว่าสามารถติดต่อกับพระคณาได้ ซึ่งในการจัดงานพิธีแต่ละครั้งจะทราบว่าถึงเวลาที่จะต้องจัดงานจากการฝัน และเห็นนิมิตต่าง ๆ รวมถึงได้ยินเสียงโดยเชื่อว่าเป็นเสียงของพระคณาสั่ง และกำหนดสิ่งของต่าง ๆ เพื่อใช้ในพิธี ซึ่งก็จะจัดสิ่งของ และดำเนินงานพิธีกรรมขึ้นตามนั้น โดยตัวเธอเองมิได้ทราบพิธีกรรมทางศาสนาอื่นใด ๆ มาก่อน

เทวรูปพระคณาที่เป็นประธานในร้าน เป็นเทวรูปพระคณาที่หล่อจากทองเหลือง ขนาดใหญ่ ศิลปะแบบไทย มี 4 กร พระหัตถ์ขวามือถือดอกบัว พระหัตถ์ขวาล่างถือง้าวาลง พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือถั่วขนม ลักษณะวงตัวไปทางซ้ายปลายวงอยู่ในขามขนม

พิธีกรรมบูชาพระคณาภายในตำหนักเจกณศ

พิธีกรรมบูชาพระคณาในร้านแห่งนี้ จะประกอบด้วยพิธีกรรมบูชาประจำสัปดาห์ ประจำเดือน และประจำปี ได้แก่ การบูชาพระคณาประจำวันพฤหัสบดีซึ่งถือว่าเป็นวันครู โดยจะประกอบด้วยการถวายขนมลัทฑู และการทำอารตี และในทุก ๆ วันขึ้น 15 ค่ำ ทางร้านจะทำการสงฆ์น้ำเทวรูปพระคณาองค์ประธานด้วยน้ำ และนม โดยจะกระทำในช่วงเช้า และจะเสร็จสิ้นก่อนเวลาเที่ยง ทางร้านจะมีพิธีกรรมพระคณาครั้งใหญ่คือพิธีไหว้ครู และครอบเศียรพระคณา ซึ่งจะจัดขึ้นเพียงปีละ 1 ครั้งเท่านั้น นอกจากนี้จะมีการบวงสรวงพระคณาในโอกาสพิเศษ เช่น การบวงสรวงพระคณาเนื่องในโอกาสเปิดสถานที่ค้าขายแห่งใหม่ เป็นต้น

พิธีไหว้ครู และครอบเศียรพระคเณศที่ถือเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดของร้าน จะจัดเพียงปีละครั้งเท่านั้น* โดยไม่มีการกำหนดวันที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความรู้สึก และญาณสัมผัสกับองค์พระคเณศของร่างทรง โดยจะมีการกำหนดล่วงหน้าเพียงไม่นาน ประกอบด้วยการสรงน้ำ รูปพระคเณศในช่วงเช้ามืดหรือเช้า ช่วงสายมีการครอบเศียรพระคเณศ ช่วงบ่ายมีการสวดมนต์นั่งสมาธิ ช่วงเย็นมีการแสดงจากคณะโศธา* ถวาย โดยการกำหนดช่วงเวลาต่าง ๆ จะถูกกำหนดโดยญาณสัมผัสที่เชื่อว่าได้รับคำสั่งจากพระคเณศเท่านั้น

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นร่างทรงผู้หญิง แต่งชุดสีขาว ก่อนและวันประกอบพิธีกรรม ร่างทรงจะถือศีล และรับประทานมังสวิรัตตลอดทั้งวัน

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในตำแหน่งเจกณศ เกือบทั้งหมดเป็นเพื่อนสนิทญาติ และคนรู้จักของร่างทรง และเจ้าของสถานที่ แต่งกายชุดสุภาพเน้นเสื้อสีขาวเป็นหลัก บางท่านอัญเชิญเทวรูปพระคเณศและเทพองค์ต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้ผ่านพิธีกรรมมาเพื่อเบิกเนตรในงานพิธีกรรมด้วย

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีกรรมบูชาพระคเณศในพิธีไหว้ครู และครอบเศียรพระคเณศได้แก่

1) **เทวรูปพระคเณศ** เทวรูปพระคเณศที่อัญเชิญมาเป็นองค์ประธานในงานเป็นองค์เดียวกับองค์ประธานภายในตำหนัก เป็นเทวรูปพระคเณศโลหะรมดำศิลปะแบบไทยมี 4 พระกร พระหัตถ์ขวบนถือขวาน พระหัตถ์ขวาล่างถืองาหัก พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือด้วยขนม ปลายงวงตัวคไปด้านซ้าย

2) **เศียรพระคเณศ** เป็นหัวโขนพระคเณศ ทาสี และตกแต่งด้วยการปิดทองที่เครื่องทรง งาด้านซ้ายหัก ปกติที่ร้านจะตั้งบูชาคู่กับเทวรูปพระคเณศประธานบนหิ้ง

* จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2550

3) **ขนมและผลไม้บูชา** จะมีการจัดขนม และผลไม้ ตามที่ร่างทรงได้รับคำสั่งจากองค์พระคณศ แต่โดยทั่วไปจะใช้ขนมหวานแบบไทย หรืออินเดีย บางครั้งอาจใช้ข้าวสุกปั้นเป็นก้อนโรยน้ำตาลก็ได้ ส่วนผลไม้มักใช้ผลไม้ตามฤดูกาล หรือที่มีชื่อเป็นมงคล

4) **น้ำสรงเทวรูป** ภายในตำหนักจะใช้นมสดและน้ำสะอาดในการสรงเทวรูปพระคณศเท่านั้น

5) **หม้ออกลัศ** การจัดหม้ออกลัศบูชาของทางร้าน จะจ้างคณะโหราศาสตร์เป็นผู้จัดการ โดยภายในหม้อจะบรรจุด้วยน้ำสะอาดและข้าวสาร โดยทางร่างทรงเชื่อว่า ภายหลังจากการบูชาไปแล้ว 7 วัน เมื่อเปิดดูภายในหม้อ ข้าวสารเน่าหรือไม่จะใช้เป็นการทำนายถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นภายในหน้าได้

6) **อุปกรณ์การบูชา** ได้แก่ รูป เทียน เชิงเทียน ตะเกียงอารตี การบูร ดอกไม้ต่าง ๆ เช่น ดาวเรือง กุหลาบ เป็นต้น

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาพระคณศในตำหนักเจกคณศเป็นไป โดยลำดับดังนี้

1) ร่างทรงสวดมนต์บูชาพระ รักษาศีล อัญเชิญญาณพระคณศมาประทับทรง ในช่วงเช้ามืด หลังจากนั้นจึงอัญเชิญเทวรูปพระคณศประธานออกไปสรงน้ำในบริเวณที่กำหนด โดยจะต้องเริ่มต้น และเสร็จตามเวลาที่พระคณศได้กำหนดไว้ จากการติดต่อผ่านร่างทรง โดยจะเริ่มสรงจากร่างทรงแล้วจึงตามด้วยคณะศรัทธา สรงด้วยนมสดแล้วจึงสรงอีกทีด้วยน้ำสะอาด เช็ดเทวรูปให้แห้ง ตกแต่งด้วยเครื่องทรง เครื่องประดับ และถวายดอกไม้

2) ช่วงสาย ทำพิธีครอบเศียรพระคณศ โดยองค์พระคณศในร่างทรงจะเป็นผู้ครอบเศียรพระคณศให้กับคณะศรัทธาเอง ในช่วงนี้ ร่างทรงจะรู้สึกตัวเป็นบางช่วงเวลา

3) ช่วงบ่ายร่างทรงนำคณะศรัทธาสวดมนต์บูชาพระ แล้วคณะโหราศาสตร์ที่ทางร้านเชิญมาจึงทำพิธี และการแสดง

4) ช่วงเย็นถึงค่ำ จะให้คณะศรัทธาได้มาสอบถามหรือปรึกษาปัญหาต่าง ๆ จากองค์พระคณศในร่างทรง

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของตำหนักเจกคณศจะเป็นบทบูชาพระคณศที่ปรากฏในหนังสือเกี่ยวกับพระคณศทั่วไป คือ

“โอม คชานะนัม ภูตะคะณชาติเสวิตัม กะปิตะถะชัมพูพะละ จารุกัษะณัม อุมมา
สุตัม โสกะวินาสะการะกัม นะมามิ วิมเนศวะระปาทะปังกะชัม”

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีต่างมีความเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้รับพรจาก
พระคเณศ บันดาลให้ผู้บูชามีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐาน บางท่านเชื่อว่าพระ
คเณศจะบันดาลให้ความรักสมหวังได้ด้วย ในส่วนเทวรูปพระคเณศจะห้ามหญิงในช่วงที่มี
ประจำเดือนจับต้องเป็นอันขาด

4.4.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในตำหนักวิทยาลัยเทวสถาน

วิทยาลัยเทวสถาน เป็นตำหนักสร้างทรงพระคเณศ ตั้งอยู่ ณ ซอยอ่อนนุช 61 เขต
ประเวศ กรุงเทพฯ สร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่ที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมและเพื่อให้คณะผู้ศรัทธา
ได้เข้าพบ และปรึกษาปัญหาต่าง ๆ กับร่างทรง ซึ่งแต่เดิมตำหนักดังกล่าวมีสถานที่คับแคบไม่
เพียงพอต่อการใช้งาน กอปรกับมีผู้มีจิตศรัทธาได้บริจาคทรัพย์ในการจัดสร้างตำหนักขึ้น จึงได้
สร้างตำหนักขึ้นใหม่เป็นอาคาร 2 ชั้นขนาดใหญ่ ชั้นบนเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และเทวรูป
ในความเชื่อตามอย่างคติฮินดู ไทย และจีน โดยมีพื้นที่ส่วนกลางไว้เป็นที่รับแขกและประกอบ
พิธีกรรมต่าง ๆ ชั้นล่างเป็นที่เก็บอุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมและห้องครัว สำหรับจัดเลี้ยงอาหาร
แก่ศิษยานุศิษย์ที่มาเข้าร่วมพิธีกรรม ด้านหน้าอาคารเป็นลานโล่งประดิษฐานพระคเณศศิลาทราย
ขนาดใหญ่ ปางประทับยืน สูงประมาณ 3 เมตร ศิลปะแบบบายบ ประดิษฐานบนฐานสูง สามารถ
มองเห็นได้แต่ไกล

ร่างทรงพระคเณศเป็นชายชื่อนายอมรพงษ์ หิรัญรัตนกร แต่เดิมครอบครัวนับถือ
พระพุทธศาสนา ไม่ได้มีความเชื่อถือเทพเทวดาในศาสนาฮินดู ภายหลังได้ประสบเหตุการณ์
เหลือเชื่อต่าง ๆ อีกทั้งประสบความสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ จากการบูชาพระคเณศ ทำให้มีความตั้งใจ
ในการสร้างตำหนักดังกล่าวขึ้น พิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในตำหนักแห่งนี้ เป็นการประกอบ
พิธีกรรมที่ร่างทรงนำความรู้มาจากการบูชาเทพแบบดั้งเดิม ประกอบกับการรับคำสั่งจากพระ
คเณศโดยอาศัยญาณสัมผัสของร่างทรงเองเป็นผู้กำหนดรูปแบบของพิธีกรรม

เทวรูปพระคเณศที่เป็นประธานในค้ำหนัก เป็นเทวรูปพระคเณศโลหะลงสีสวยงาม ขนาดเท่าคนจริง ประทับนั่งบนบัลลังก์ มี 4 พระกร พระหัตถ์ขวามือถือขวาน พระหัตถ์ขวาล่าง ยก ประทานพร พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือจานใส่ขนมลัทฑู วงศ์วัดไป ทางขวา ปลายวงถือถุงเงิน ศิลปะแบบอินเดียสมัยใหม่ โดยตั้งหิ้งแยกต่างหากจากหิ้งเทพองค์อื่น

พิธีกรรมบูชาพระคเณศภายในศาลาลัยเทวสถาน

พิธีกรรมบูชาพระคเณศในศาลาลัยเทวสถาน ประกอบด้วยพิธีกรรมบูชาทั่ว ๆ ไป ได้แก่ การจตุรพิธวันบูชาประจำวัน แต่จะมีการจัดงานพิธีกรรมสำคัญประจำปี ได้แก่ การบูชาพระคเณศในวันแรม 4 ค่ำเดือน 10 หรือคเณศจตุรฤตีเท่านั้น ซึ่งพิธีจะประกอบด้วยการอ่าน โองการบูชาพระคเณศและสรณำเทวรูปพระคเณศ

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นร่างทรงพระคเณศ แต่งชุดราชปะแตน สีขาว นุ่งโจงกระเบน ห่มผ้าสีน้ำตาลเฉียวบ่าซ้าย คล้องประคำขนาดใหญ่ สวมถุงเท้ายาวสีขาว ไม่ใส่รองเท้า

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในสถานที่นี้ โดยมากเป็นศิษยานุศิษย์ของร่างทรง แต่งกายชุดสุภาพ เน้นเสื้อสีขาวเป็นหลัก บางท่านอัญเชิญเทวรูปพระคเณศและเทพองค์ต่างๆ ที่ยังไม่ได้ผ่านพิธีกรรมมาเพื่อเบิกเนตรในพิธีกรรมนี้ด้วย

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีกรรมบูชาพระคเณศในวันแรม 4 เดือน 10 ภายในศาลาลัยเทวสถาน ประกอบด้วยประรำบูชาพระคเณศ 2 ที่ในบริเวณเดียวกัน ได้แก่

1) **เทวรูปพระคเณศ** เทวรูปพระคเณศที่อัญเชิญมาเป็นองค์ประธานในประรำด้านขวาของเทวรูป พระคเณศหินทราย เป็นพระคเณศโลหะลงสีสวยงาม มี 2 พระกร อยู่ในท่าขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวา ยกขึ้นประทานพร พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา ทรงกุษาและพระมาลาสีขาวแบบผู้ถือศีล คล้องสายขั้ญปวีตเฉียวบ่าซ้าย ซึ่งเป็นปางที่ร่างทรงประทับทรงขณะดำเนินพิธีในประรำด้านหน้าเทวรูปพระคเณศหินทราย อัญเชิญเทวรูปพระคเณศโลหะรมดำ ปางยืน

มี 4 พระกร พระหัตถ์ขวามือขวาน พระหัตถ์ขวาล่างประทานพร พระหัตถ์ซ้ายบนถือเชือกบ่วง พระหัตถ์ซ้ายล่างถือถั่วขนม งวงตวัดไปทางซ้าย

รูปที่ 16 ภาพร่างทรงประกอบพิธีบูชาพระคเณศ ในพิธีคเณศศุภฤกษ์

2) เครื่องรับรองเทพเจ้า ได้แก่ น้ำสะอาด น้ำส้ม น้ำเจียว น้ำแดง นม ชาจีน และหมากพลู บุหรี่ บายศรีพรหม บายศรีเทพ และบายศรีปากชามซึ่งสำคัญที่สุด

3) สมุดไทย เป็นสมุดบันทึกประกาศโองการ และบทสวดคาถาที่ต้องใช้ในการพิธี ประกอบด้วยบทสวดบูชาพระรัตนตรัย และเทพยดาองค์ต่าง ๆ

4) อุปกรณ์การทำลัศนุชา ได้แก่ หม้ออลูมิเนียม 2 ใบ ภายนอกมีการตกแต่งด้วยลายดักลือทองรอบใบ ขนาดลดหลั่นกัน มะพร้าวห้าว ใบมะม่วง ฝ้ายแดง พวงมาลัยดอกดาวเรือง และสิ่งของที่จะใช้บรรจุลงในหม้อ

5) ขนมและผลไม้บูชา มีการนำขนมหวานต่าง ๆ ของขบเคี้ยวมาบูชาทั้งขนมไทยและขนมแบบจีน ได้แก่ ก๋วยบวชชี ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมดัมขาวดัมแดง ขนมถั่วพู ขนมชั้น ขนมเปี้ยะ และจันอับ เป็นต้น รวมถึงเมล็ดถั่วต่าง ๆ เช่น ถั่วปากอ้าทอด เมล็ดถั่วเขียว

ถั่วลิสง งา เนย ผลไม้ เป็นผลไม้ทั่วไปตามที่ผู้ศรัทธาจัดมาถวาย ได้แก่ มะละกอกล้วยน้ำว้า แก้วมังกร มะม่วง ฝรั่ง ส้ม มะพร้าว แดงโม สับปะรด เป็นต้น

- 6) **อุปกรณ์การบูชา** อุปกรณ์เพื่อใช้ในพิธีอารตี ได้แก่ รูปปั้นขนาดใหญ่ประจำละ 3 ดอก เทียนสีขาว ตะเกียงอารตีบรรจุการบูร สังข์ใช้สำหรับเป่า ฆ้อง
- 7) **น้ำสรงเทวรูป** ประกอบด้วยน้ำสะอาด และนมสด
- 8) **อุปกรณ์โปรยทาน** ได้แก่ พานสีเงินขนาดใหญ่ บรรจุด้วยเหรียญบาท ข้าวตอก ดอกมะลิ กลีบดอกกุหลาบ และดอกดาวเรืองเคล้ากัน

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

- 1) คณะศิษยานุศิษย์และผู้ศรัทธามาพร้อมกันที่ประจำพิธีด้านหน้าเทวรูปพระคณศศิลาทราย เพื่อรอเวลาฤกษ์ตามที่กำหนดไว้
- 2) ร่างทรงซึ่งลงทรงพระคณศอยู่ก่อนแล้ว เดินลงมาบริเวณประจำพิธีด้านขวาของเทวรูปพระคณศหินทราย จุดธูปเทียนบวงสรวงเทวรูปพระคณศปางถือศีล เสร็จแล้วย้ายมานั่งภายในประจำพิธีที่อยู่ด้านหน้าเทวรูปพระคณศหินทราย ช่วงนี้ได้ให้ผู้ศรัทธาจุดธูปเทียนถวายเทวรูปพระคณศ โดยมีกระถางปักธูปขนาดใหญ่ตั้งอยู่ 2 ข้างประจำด้านขวา ผู้ศรัทธาบางท่านได้ถวายเครื่องบูชา ประกอบด้วยนมกล่อม กล้วย พวงมาลัย และน้ำมันพืช แดงคั้วพระคณศ โดยคณะศิษยานุศิษย์ของร่างทรงช่วยกันลำเลียงขึ้นไปจัดวางหน้าเทวรูปพระคณศศิลาทราย
- 3) ร่างทรงจัดทำหม้อกลัศบูชา โดยวางสิ่งของต่าง ๆ ที่จัดเตรียมไว้ลงในหม้อกลัศ และวางซ้อนหม้อทั้ง 2 ใบขึ้นไป ตกแต่งด้วยพวงมาลัยดอกดาวเรือง ปิดปากหม้อด้วยใบมะม่วงและมะพร้าวห้าวที่หุ้มด้วยผ้าแดง จากนั้นจึงให้ศิษย์ยกไปตั้งด้านหน้าเทวรูปพระคณศศิลาทราย
- 4) คณะศิษย์ถันฆ้องและเป่าสังข์ ร่างทรงพระคณศให้ลูกศิษย์นำน้ำสะอาดไปสรงที่เทวรูปพระคณศโลหะสีดำ โดยร่างทรงนั่งทำสมาธิอยู่ที่เดิม จากนั้นจึงสรงต่อด้วยน้ำนม คณะผู้ศรัทธานำน้ำนมที่เตรียมไว้ต่อแถวสรงที่องค์เทวรูปพระคณศ ระหว่างนี้มีการเป่าสังข์ตลอดเวลา เมื่อเสร็จจึงทำการสรงเทวรูปด้วยน้ำสะอาดอีกครั้ง
- 5) มีการอ่าน โองการบูชาพระรัตนตรัย และเทพทั้งหลาย และสวดคาถาต่าง ๆ ระหว่างนี้มีการถันฆ้องเป็นระยะ ๆ ผู้เข้าร่วมพิธีบางคนมีอาการเทพประทับทรง
- 6) ร่างทรงลุกขึ้นเจิมผงสีแดงที่เทวรูปด้วยนิ้วกลางมือขวา จากนั้นจึงเจิมหน้าผากและวัตถุมงคลต่าง ๆ ที่ผู้ศรัทธานำเข้ามาร่วมภายในพิธี
- 7) โปรยทานด้วยเหรียญและข้าวตอกดอกไม้ไปทุกทิศ เป็นอันเสร็จพิธี ร่างทรงกลับขึ้นบนอาคาร อาหารที่เสร็จจากพิธีแล้วเป็นของมงคล ผู้ร่วมพิธีนำมาแบ่งกันรับประทาน

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของศิวิลวิทยาลัยเทวสถานประกอบด้วยมนต์หลายบท มีทั้งโอองการภาษาไทย ภาษาบาลี บูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีล และภาษาสันสกฤต โสลกบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ผู้เข้าร่วมพิธีเพียงแต่นั่งฟังเท่านั้น

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้รับพรจากพระคเณศ บันดาลให้ผู้ที่มีบุญมีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐานขอต่อหน้าองค์พระคเณศ ส่วนเหรียญที่ได้จากการโปรยทานจะเก็บไว้เป็นเงินขวัญถุง ภายในงานจะถวายเฉพาะอาหารมังสวิรัตติแต่ องค์พระคเณศเท่านั้น

จากการศึกษาสรุปได้ว่า การประกอบพิธีกรรมภายในตำหนักร่างทรง จะมีความแตกต่างกันไป แล้วแต่ความเชื่อของผู้เป็นร่างทรง การกำหนดวันในการประกอบพิธี มีทั้งที่ตรงกับวันมงคลฤกษ์หรือวันอื่นก็ได้ ซึ่งทั้งสองสถานที่ที่ทำการศึกษพบว่าไม่ตรงกัน แต่พิธีกรรมที่จะมีเหมือนกันคือ การสร้างเทวรูปพระคเณศโดยการใช้นมสด และน้ำสะอาดทรงเท่านั้น และอุปกรณ์ที่มีการใช้เหมือนกันคือ กลัศบูชา โดยอาจประกอบเองหรือประกอบโดยคณะโซฮา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีการนำน้ำภายในกลัศ อภิเชกสรองค์เทวรูป ขณะประกอบพิธีกรรม ร่างทรงจะมีอาการประทับทรงอยู่ตลอดเวลา ส่วนการใช้เครื่องบูชา จะใช้ผลไม้ตามฤดูกาลที่หาได้ตามสะดวก และมีการสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัย และสมาทานศีลก่อนการประกอบพิธี

4.5 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในบ้านเรือน

ในประเทศไทยมีประชาชนเป็นจำนวนมากที่มีการอัญเชิญเทวรูปพระคเณศมาประดิษฐานไว้ในบ้านเรือนของตน ทั้งชาวไทยฮินดูและชาวไทยพุทธ เนื่องจากคติความเชื่อที่สืบทอดกันมา อีกทั้งในพุทธศาสนาไม่มีกฎข้อห้ามในการบูชาเทวรูปหรือเทพเจ้าต่าง ๆ ผู้ที่มีรูปพระคเณศไว้บูชา จึงถือได้ว่าเป็นการประกาศยอมรับการมีอยู่ของพระคเณศ การประกอบพิธีกรรมภายในบ้าน โดยมากมักเป็นพิธีกรรมเล็ก ๆ ที่ไม่ยุ่งยาก และพบว่ามีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนา และความเชื่ออื่น ๆ ขึ้นอยู่กับเจ้าของบ้านเป็นหลักว่าจะนับถือความเชื่อใดเป็นหลักมากกว่า จากการเก็บข้อมูลในการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลโดยการสุ่มตัวอย่าง

จากเคหสถานบ้านเรือนของชาวไทยเชื้อสายต่าง ๆ ที่มีลักษณะทางพิธีกรรมแตกต่างกันไปอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่

4.5.1 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศของชาวไทยฮินดู

ชาวไทยฮินดู ส่วนมากมักเป็นชาวไทยที่บรรพบุรุษสืบเชื้อสายจากชาวอินเดีย บังกลาเทศ และเนปาล ที่ย้ายถิ่นฐานมาตั้งรกรากอยู่ในประเทศไทย โดยมีประเพณี และธรรมเนียม ในการประกอบพิธีกรรมสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ แต่จะมีความแตกต่างกันไปตามความเชื่อของแต่ละ นิกาย ลำดับในการกระทำพิธีมักจะคล้ายกับภายในเทวสถาน แต่เนื่องจากพิธีกรรมปลีกย่อย บางอย่างจำเป็นต้องใช้มนตราภายในพระเวทกำกับทุกขั้นตอน ทำให้การประกอบพิธีกรรมกันเอง ภายในบ้านเรือน หากไม่มีการเชิญพราหมณ์ผู้รู้พระเวทมาดำเนินการ ก็จำเป็นต้องลดทอนพิธีกรรม บางอย่างลงด้วย

ภายในเคหสถานของชาวฮินดูที่นับถือศาสนาอย่างเคร่งครัด มักจะมีการประกอบ พิธีกรรมต่าง ๆ ในวันสำคัญทางศาสนาเช่นเดียวกันกับในเทวสถานของชาวฮินดู โดยจะต้องร่วม พิธีกรรมที่เทวสถานก่อน แล้วจึงกลับมาประกอบพิธีกรรมอีกครั้งภายในบ้านเรือนของตน แต่หาก ไม่สะดวกไปร่วมพิธีกรรมที่เทวสถาน ก็อาจทำพิธีกรรมบูชาภายในบ้านของตนเพียงอย่างเดียวได้ โดยทั่วไปชาวฮินดูเชื่อว่า เทวรูปเป็นที่สถิตของปรมาณแห่งเทพเจ้า จึงต้องมีการปฏิบัติต่อเทวรูปดัง ปฏิบัติต่อเทพเจ้าโดยตรง ไม่ว่าจะเทวรูปจะประดิษฐานในที่ใด ต้องถวายอาหาร สรงน้ำ เปลี่ยนเครื่อง แต่งกายและเครื่องประดับ จุดธูปเทียนที่มีชีวิต ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ภายใน บ้านเรือน

ลักษณะการจัดวางเทวรูปพระคณศของแต่ละบ้านเรือนจะมีความแตกต่างกันไป แล้วแต่เจ้าของบ้านมีความนับถือในเทพเจ้าองค์ใดเป็นหลัก เช่น ศรัทธาในองค์พระคณศ ก็จะจัด วางเทวรูปพระคณศในตำแหน่งที่เป็นประธาน หรือหากศรัทธาในองค์พระศิวะ ก็จะจัดเทวรูปพระ ศิวะในตำแหน่งประธาน แล้วจึงวางเทวรูปพระคณศ และเทวรูปเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ลดหลั่นกันลงมา

พิธีกรรมบูชาพระคเณศในบ้านเรือนชาวไทยฮินดู

พิธีกรรมบูชาพระคเณศในบ้านเรือนของชาวไทยฮินดู* โดยมากมักจะประกอบด้วย พิธีกรรมสวดมนต์บูชา ถวายอาหาร และอารตีเป็นประจำวันอยู่แล้ว นอกเหนือจากนี้อาจมีการสรงน้ำและถวายเครื่องแต่งกายด้วย บางบ้านอาจจะทำเป็นเรื่องปกติประจำวัน หรือประจำสัปดาห์ เช่น สรงน้ำเทวรูปพระคเณศเฉพาะวันอังคารหรือวันพุธ หรืออาจจะสรงเฉพาะในวันแรม 4 ค่ำก็ได้ แต่จากการเก็บข้อมูลของผู้วิจัยพบว่าเฉพาะในวันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 ส่วนใหญ่จะมีการประกอบพิธีกรรมสรงน้ำพระคเณศในบ้านของชาวไทยฮินดู

องค์ประกอบในพิธี

ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นหัวหน้าครอบครัวหรือผู้ที่มีอาวุโสสูงสุดที่ทุกคนในบ้านให้ความเคารพนับถือ การแต่งกายโดยทั่วไปมักจะแต่งชุดสุภาพบุรุษมักแต่งชุดเสื้อขาวยาวสีขาวนุ่งโสร่ง หากเป็นสตรีจะห่ม紗ห่มสำหรับสีสันสดี

ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะเป็นบุคคลภายในครอบครัว หรือผู้ที่สนิทสนมกับสมาชิกภายในบ้าน การแต่งตัวไม่เคร่งครัดนัก บางบ้านมีการจัดเตรียมอาหารมังสวิรัตมาเพื่อเลี้ยงฉลองกัน หลังเสร็จพิธีกรรม

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธี

อุปกรณ์ที่ใช้ในงานพิธีกรรมบูชา และสรงน้ำเทวรูปพระคเณศตามบ้านเรือนของชาวไทยฮินดู ในวันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 ประกอบด้วย

- 1) เทวรูปพระคเณศ เทวรูปพระคเณศที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยมากมักเป็นองค์ที่บูชาอยู่บนหิ้งในบ้านเรือนทั้งหมด หรืออัญเชิญมาเป็นประธาน 1 องค์
- 2) อุปกรณ์การบูชา อุปกรณ์เพื่อใช้ในพิธีอารตี ได้แก่ ดอกไม้ ธูปหอม ตะเกียง น้ำมัน การนูน กระจดิ่ง กำยานเปียก กำยานแห้ง

* สัมภาษณ์ อาชา ประสิทธิ์ใจา, 27 กรกฎาคม 2550.

3) **ขนมและผลไม้บูชา** ประกอบด้วยขนมหวานอินเดีย ได้แก่ ขนมลัทฑู ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นขนมที่พระกณเศปโปรดปราน ส่วนผลไม้ตามฤดูกาล แล้วแต่จะจัดหาได้สะดวก เช่น มะพร้าวอ่อน ก๋วย อ้อย สับปะรด ลำไย สาลี่ ทับทิม ฯลฯ

4) **น้ำสรงองค์เทวรูป** ใช้สำหรับสรงองค์เทวรูปพระกณเศป ได้แก่ น้ำสะอาด และปัญจอมฤต ประกอบด้วย เนย โยเกิร์ต นม น้ำผึ้ง และน้ำตาล หรืออาจใช้ผสมกันทั้งหมด

5) **กัณฑ์บูชา** การทำกัณฑ์บูชาจะมีเฉพาะบ้านที่มีผู้รู้พระเวทมนตราในการประกอบกัณฑ์ทุกขั้นตอน ภายในกัณฑ์ประกอบด้วยสิ่งของมงคลหลายชนิด เช่นเดียวกับกัณฑ์บูชาภายในเทวสถาน

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

1) ผู้ประกอบพิธีและผู้เข้าร่วมพิธีมารวมกันหน้าที่บูชา อาจมีการเปิดเพลงบูชาพระกณเศรระหว่างรอผู้เข้าร่วมพิธีมาพร้อมกันทั้งหมด

2) ผู้เข้าร่วมพิธีคนหนึ่งเป่าสังข์ขึ้น 3 ครั้ง (บางที่ก็ไม่มีการใช้สังข์) เจ้าพิธีจุดธูปหอม 1 หรือ 5 ดอก วนหน้าเทวรูปเทพเจ้าที่เป็นองค์ประธาน สวดมนต์บูชาถวายแด่เทพเจ้าองค์ต่าง ๆ เป็นภาษาสันสกฤต โดยพร้อมเพรียงกัน

3) เจ้าพิธีจุดตะเกียงอาร์ติ โดยการใช้น้ำมันหรือเนยเหลวแล้วอาร์ติโดยวนตะเกียงไปทางขวาที่หน้าเทวรูปองค์ต่าง ๆ เริ่มจากองค์พระกณเศปก่อน เริ่มวนจากบริเวณพระบาท 3 รอบ พระอุระ 3 รอบ พระพักตร์ 3 รอบ และทั้งองค์ 3 รอบ หรือบางที่วนทั้งพระองค์ 9 รอบ จากนั้นจึงย้ายไปอาร์ติเทวรูปประธาน ในระหว่างนั้น มีการสั่นกระดิ่งตลอดเวลา และกล่าวคำบูชาเทพองค์นั้น ๆ ไปด้วย แล้วจึงส่งตะเกียงอาร์ติให้ผู้เข้าร่วมพิธีไปบูชาไฟอาร์ติ โดยการโบกควันไฟจากตะเกียงอาร์ติ และจึงทำการเจิมหน้าผากผู้เข้าร่วมพิธีด้วยผงสินธุหรือผงกุงกุม

4) เริ่มการสรงน้ำเทวรูปพระกณเศป โดยนำเทวรูปพระกณเศปสรงด้วยน้ำสะอาด สรงด้วยปัญจอมฤต ได้แก่ นม น้ำผึ้ง เนย โยเกิร์ต และน้ำตาล โดยจะสรงด้วยน้ำสะอาดสลับกับของที่ใช้สรงทุกชนิด หรือบางที่ก็จะใช้นม น้ำผึ้ง น้ำตาล โยเกิร์ต เนย ผสมเข้าด้วยกันเทราดสรงบนองค์เทวรูป แล้วสรงด้วยน้ำสะอาดอีกครั้ง ชับให้แห้ง

5) เจ้าพิธีพรมน้ำหอม และเจิมผงสีแดงบนเทวรูป บางที่จะใช้ผงขมิ้นผสมดินสอพองเจิมก่อน แล้วจึงเจิมด้วยผงสีแดงทับอีกครั้ง ซึ่งเป็นวิธีการเจิมในแบบอินเดียตอนใต้ ถวายเครื่องทรงและดอกไม้ จากนั้นจึงจุดธูปหอมวนที่หน้าเทวรูปพระกณเศป กล่าวคำถวายขนมลัทฑูและผลไม้ ถวายหมาก และเงิน

6) ผู้ร่วมพิธีนำดอกไม้ไปถวายที่เทวรูปองค์พระคณศนกรบทุกคน เจ้าพิธีทำอารตีถวายอีกครั้ง กล่าวขอขมา และอัญเชิญท่านกลับ ผู้เข้าร่วมพิธีทั้งหมดกราบพร้อมกันสามครั้ง และแผ่เมตตา เป็นอันเสร็จพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของผู้ที่เข้าร่วมภายในพิธีบูชา เพื่อเป็นการสรรเสริญต่อองค์พระคณศ มีดังนี้

“โอม กัง คณปตเย นะมะฮา”

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

ผู้เข้าร่วมในพิธีเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้รับพรจากพระคณศบันดาลให้ผู้ที่บูชามีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐาน นอกจากนี้ยังเชื่อว่าหากถวายของที่พระคณศโปรดเช่น ขนมลัทฑู กล้วย อ้อย และผลทับทิม รวมถึงอารตีถวายพระคณศทุกครั้งหลังประกอบพิธีกรรมจะทำให้ได้รับสิ่งที่ปรารถนาอย่างรวดเร็ว และมีความเชื่อว่าห้ามมองพระจันทร์ในวันนี้เด็ดขาด ในวันสำคัญของพระคณศจะรับประทานเฉพาะอาหารมังสวิรัตเพื่อถวายแด่องค์พระคณศ

4.5.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศของชาวไทยทั่วไป

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศของชาวไทยทั่วไป มีดังต่อไปนี้

การจัดวางเทวรูปพระคณศบนสถานที่บูชา

การประดิษฐานเทวรูปพระคณศบนสถานที่บูชาของชาวไทย แบ่งออกได้

2 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่

1) ประดิษฐานรวมบนหิ้งบูชาพระพุทธรูป การจัดวางเทวรูปพระคณศร่วมกับพระพุทธรูปและรูปเคารพในพระพุทธศาสนา จะจัดในสถานที่บูชาที่ขนาดไม่ใหญ่นักพื้นที่ไม่เพียงพอต่อการแยกหิ้ง เทวรูปพระคณศจะถูกจัดวางในตำแหน่งที่ต่ำกว่ารูปหล่อพระสงฆ์ใน

พระพุทธศาสนา โดยอาจประดิษฐานร่วมกับเทวคาในศาสนาฮินดูหรือเทวคาในศาสนาพุทธของคตินอื่น ๆ ผู้บูชาโดยมากมักเชื่อว่าพระคเณศเป็นหนึ่งในเทวคาผู้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาด้วย

2) **ประดิษฐานบนหิ้งบูชาแยกจากหิ้งพระพุทธรูป** การจัดวางลักษณะนี้จะมีพื้นฐานความเชื่อมาจากสถานะที่แตกต่างกันของเทพ และพระอริยเจ้าในพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นลักษณะย่อยได้อีก 4 ลักษณะ* คือ

1. ประดิษฐานเฉพาะเทวรูปพระคเณศ

การจัดวางในลักษณะนี้ พบว่าจัดเฉพาะในบ้านเรือนชาวไทย ที่มีความเคารพบูชาเฉพาะพระคเณศเพียงพระองค์เดียว เนื่องจากมีความเคารพส่วนตัวเป็นพิเศษ ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยวิชาชีพหรือการศึกษา บางบ้านอาจมีการจัดสร้างศาลพระคเณศขึ้นมาต่างหาก โดยประดิษฐานไว้ภายนอกอาคาร

2. ประดิษฐานร่วมกับเทวรูปเทพเจ้าองค์อื่น ๆ

การจัดวางในลักษณะนี้ พบการจัดในสถานที่ที่ไม่เอื้ออำนวยให้มีการจัดหิ้งแยกจำนวนมาก โดยพบว่ามี การประดิษฐานเทวรูปพระคเณศ ปะปนกับเทวรูปเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ทั้งเทพในพระพุทธศาสนาและเทพในศาสนาฮินดู ซึ่งผู้บูชาเชื่อว่าไม่มีความแตกต่างกันในสถานะของความ เป็นเทพ

3. ประดิษฐานร่วมกับเทวรูปเทพเจ้าฝ่ายชาย

การจัดวางในลักษณะนี้ เป็นการจัดในหมู่ชาวไทยเชื้อสายจีน ที่มีการบูชาพระโพธิสัตว์กวนอิมหรือพระอวโลกิเตศวรในภาคของหญิงสาวพรหมจรรย์มาแต่เดิม ดังนั้นการประดิษฐานเทวรูปพระคเณศจึงจัดประดิษฐานบนหิ้งของเทพฝ่ายชาย

4. ประดิษฐานร่วมกับเทวรูปเทพเจ้าในศาสนาฮินดู

การจัดวางในเทวรูปในลักษณะนี้ เจ้าของบ้านมักเป็นผู้ที่มีความศรัทธาในเทพองค์ต่าง ๆ สถานที่บ้านเอื้ออำนวย และมีเทวรูปต่าง ๆ จำนวนมาก ดังนั้นจึงจัดแยกเทวรูปโดยแบ่งตามความเชื่อของประเทศต่าง ๆ แยกออกจากกัน เพื่อให้สะดวกต่อการปฏิบัติรักษาและบูชา เช่น หิ้งบูชาเทพเจ้าในศาสนาฮินดู หิ้งบูชาเทพเจ้าในความเชื่อของชาวจีน หิ้งบูชาเทพต่าง ๆ ในความเชื่อของชาวไทย เป็นต้น เทวรูปพระคเณศจึงถูกประดิษฐานร่วมกับเทวรูปเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ในศาสนาฮินดู

* ผู้วิจัย เก็บข้อมูลจากการสุ่มตัวอย่าง จากบ้านเรือนประชาชนทั่วไปที่มีความเคารพใน

วันและเวลาในการประกอบพิธีกรรม

การจัดพิธีกรรมบูชาในบ้านเรือนชาวไทยทั่วไป แตกต่างกันค่อนข้างมากตามแต่ความเชื่อถือศรัทธาของเจ้าของบ้านเป็นหลัก แบ่งออกได้เป็น 6 วัน ดังนี้

1) **วันอังคารหรือวันพุธ** วันอังคารและวันพุธ ชาวฮินดูจะถือว่าเป็นวันบูชาพระคเณศ ดังนั้นบ้านเรือนของชาวไทยทั่วไปที่มีการบูชาพระคเณศในวันนี้ โดยมากมักเป็นผู้ที่มีความรู้ในศาสนาฮินดู หรือได้รับทราบจากชาวฮินดู

2) **วันพฤหัสบดี** ชาวไทยถือว่าวันพฤหัสบดีเป็นวันครู การประกอบพิธีกรรมการบูชาพระคเณศในวันนี้มักจัดพิธีกรรมเนื่องด้วยนับถือพระคเณศในฐานะของครูซึ่งวันนั้นอาจมีความหมายหรือมีความสำคัญกับเจ้าของบ้าน จึงมีการประกอบพิธีกรรมบูชาตนเอง โดยอาจจัดบูชาร่วมกับพระพุทธรูป หรือเทพองค์ต่าง ๆ ก็ได้

3) **วันคเณศจตุรตี** วันคเณศจตุรตี มักจะประกอบพิธีในครอบครัวที่มีความรู้ในศาสนาฮินดู หรือได้รับทราบจากชาวฮินดู เนื่องจากแต่ละปี การนับปฏิทินทางจันทรคติของชาวไทยและชาวอินเดียที่แตกต่างกัน จึงทำให้วันแรม 4 ค่ำ เดือน 10 ของไทยไม่ตรงกับอินเดีย

4) **วันพระ** เป็นวันขึ้น 8 ค่ำและ 15 ค่ำ วันแรม 8 ค่ำและ 14 ค่ำ ซึ่งการบูชาพระคเณศในลักษณะนี้ ปรากฏในเจ้าของบ้านที่มีความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา เนื่องจากการถืออุโบสถศีล และมีการประกอบพิธีกรรมบูชาพระรัตนตรัยและตอนท้ายมีการสวดบทบูชาและถวายเครื่องบูชาแด่พระคเณศด้วย

5) **วันเกิดของเจ้าของบ้าน** วันเกิดของเจ้าของบ้าน รวมถึงวันในแต่สัปดาห์ด้วย ซึ่งการบูชาพระคเณศในลักษณะนี้ ปรากฏในเจ้าของบ้านที่มีความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา คล้ายกับการประกอบพิธีกรรมในวันพระ โดยเชื่อว่าเป็นวันพิเศษของตนในรอบสัปดาห์ และเป็นการปฏิบัติธรรมอุทิศแด่บุพการีด้วย

6) **วันสงกรานต์** เป็นวันที่มีการอัญเชิญพระพุทธรูป และเทวรูปออกมาสำรับน้ำประจําปี

อย่างไรก็ดีพบว่าในแต่ละบ้าน อาจมีการประกอบพิธีกรรมโดยเลือกเพียง 1 วัน หรือหลายวันตามความเชื่อถือของเจ้าของบ้านก็ได้ ส่วนเวลาในการประกอบพิธีกรรม แบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ

1) **ช่วงเช้าถึงเที่ยง** เป็นการประกอบพิธีกรรมช่วงเช้า ซึ่งจะไม่ปฏิบัติให้เลยเวลาเที่ยงตรง โดยกำหนดระยะเวลาในการประกอบพิธีกรรมให้เสร็จสิ้นในช่วงเช้าเลย ซึ่งมีความเชื่อ

แตกต่างกันไปในแต่ละบ้านเรือน เช่น เวลาช่วงบ่ายเป็นช่วงเวลาที่เทพเจ้าพักผ่อน หรือเป็น
 ละครกรรมนิยมการปฏิบัติในการไหว้เจ้าโดยทั่วไป ของชาวไทยเชื้อสายจีน เป็นต้น

2) **ช่วงหัวค่ำ** พบว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการประกอบพิธีกรรมบูชาในช่วงนี้
 ค่อนข้างมาก เนื่องจากเจ้าของบ้านเสร็จสิ้นภารกิจประจำวัน อีกทั้งสมาชิกในครอบครัวอาจได้ทำ
 กิจกรรม คือการสวดมนต์ไหว้พระร่วมกัน

การแต่งกายของผู้ประกอบและเข้าร่วมในพิธี

การประกอบพิธีในบ้านเรือนมักไม่เคร่งครัดในการแต่งกายของผู้เข้าร่วมและ
 ผู้ประกอบพิธีสักเท่าใดนัก แต่ทุกบ้านที่ทำการศึกษาในครั้งนี้ ก่อนเริ่มพิธีกรรมต้องมีการอาบน้ำ
 ชำระล้างร่างกายเปลี่ยนเสื้อผ้าแต่งกายใหม่ หรือบางบ้านต้องมีการเปลี่ยนเครื่องแต่งกายเป็นชุดขาว
 โดยให้เหตุผลว่าเป็นเสมือนการเข้าเฝ้าเทพเจ้าจึงต้องแต่งกายให้เรียบร้อย

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยมากมักจะมีการปฏิบัติเหมือน ๆ กัน แต่
 อาจมีความแตกต่างกันไปในค่าน้อย แล้วแต่พิธีกรรมที่เพิ่มเติมขึ้นมาเป็นพิเศษในงานนั้น ๆ

1) **เทวรูปพระคเณศ** เป็นเทวรูปพระคเณศที่มีการประดิษฐานในบ้านเรือนของแต่ละ
 ะบ้านอยู่แล้ว โดยไม่จำกัดว่าจะสร้างจากวัสดุใด อีกทั้งมีความแตกต่างหลากหลายของปาง เทว
 ภัศตราภรณ์และอาวุธ

2) **อุปกรณ์การบูชา** ประกอบด้วยเครื่องบูชาแล้วแต่ความพึงพอใจของเจ้าของบ้าน
 ซึ่งจะกอบด้วย 3 กลุ่มหลัก คือ เครื่องหอม ประทีป และเสียง ได้แก่ รูปหอมอินเดียหรือรูปจีน
 กายานเป็ยก กายานแห้ง เทียนไข ตะเกียงน้ำมัน ตะเกียงอารติ กระดิ่ง เทปเพลงบูชาเทพ ฯลฯ

3) **เครื่องรับรองเทพเจ้า** ได้แก่ หมากพลู บุหรี่ หมากหวาน น้ำชา น้ำหวานสีต่าง ๆ
 น้ำสะอาด ซึ่งจะขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของเจ้าของบ้าน และความสะดวก ในการจัดหาเป็นหลัก

4) **ขนมและผลไม้บูชา** โดยมากชาวไทยมักใช้ขนมต้มขาวและ ขนมต้มแดงในการ
 บูชาพระคเณศเป็นหลัก เนื่องจากสามารถหาซื้อได้ง่าย และเชื่อว่าเป็นขนมที่พระคเณศโปรดปราน
 นอกจากนี้ก็มีขนมหวานไทยต่าง ๆ เช่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมชั้น ขนมถ้วยฟู รวมถึง
 ขนมหวานอินเดีย เช่น ลัททู อย่างไรก็ตามพบว่าบางบ้านห้ามการบูชาพระคเณศด้วยขนมที่ทำจากไข่
 เช่นเดียวความเชื่อของชาวไทยฮินดู นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้ ขนมหวานและของขบเคี้ยว
 สมัยใหม่ในการบูชาด้วย เช่น โดนัท ป๊อปปี้ ลูกอม เป็นต้น

5) อุปกรณ์การสร้งน้ำ (เฉพาะการสร้งน้ำ) อุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้งเทวรูป แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ น้ำสร้ง เครื่องแต่งกายและเครื่องเจิม ได้แก่ น้ำสะอาด (อาจมีการลอยดอกไม้หรือกลีบดอกไม้) น้ำอบไทย บางบ้านอาจใช้ปัญจอมฤตแบบฮินดู ผ้าคล้องพระศอหรือผ้านุ่ง แป้ง กระแจะ ผงเจิม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาพระคเณศในบ้านเรือนชาวไทยโดยทั่วไปเป็นไปโดยลำดับ จะมีความแตกต่างเฉพาะอุปกรณ์ที่ใช้ตามความพึงพอใจของเจ้าของบ้านเท่านั้น

- 1) เข้าบ้านและสมาชิกทุกคนมารวมกันหน้าหิ้งบูชา
- 2) เข้าบ้านจุดธูปเทียน กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย สมาทานศีล สวดมนต์บูชา
- 3) จุดตะเกียงหรือเทียนที่หน้าหิ้งเทวรูปพระคเณศ
- 4) ตั้งนะโม 3 จบ กล่าวคำบูชาพระคเณศ กล่าวถวายเครื่องบูชา
- 5) สวดมนต์บูชาเทพที่ตนเคารพ
- 6) อาจมีการทำอารตีถวายและเปิดเพลง

อย่างไรก็ดีบางบ้านอาจมีเพียงการจุดธูปเทียน ถวายพวงมาลัย อธิษฐานขอในสิ่งที่ตนต้องการเลยก็ได้ ส่วนการถวายการสร้งน้ำ มักจะทำภายหลังการสร้งน้ำพระพุทธรูปในวันสงกรานต์ โดยอาจอัญเชิญออกไปทำความสะอาด ประพรมด้วยน้ำอบน้ำหอม แล้วอัญเชิญกลับขึ้นบนหิ้ง โดยไม่พบพิธีกรรมทำอย่างเด่นชัด ยกเว้นในบ้านที่ประกอบพิธีกรรมการสร้งน้ำพระคเณศในวันแรม 4 ค่ำเดือน 10 ที่จะมีการสร้งปัญจอมฤต หรือสร้งด้วยนมสดเพียงอย่างเดียว แล้วจึงล้างออกด้วยน้ำสะอาด เช็ดให้แห้งตกแต่งด้วยผ้าคล้องพระศอหรือผ้านุ่ง เจิมเทวรูปด้วยแป้งกระแจะหรือผงเจิมสีแดง ถวายพวงมาลัย แล้วจึงถวายอาหาร ทำอารตี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธี

บทสวดที่ใช้ในการประกอบพิธีของผู้ที่เข้าร่วมภายในพิธีบูชาในแต่ละบ้าน เพื่อเป็นการสรรเสริญต่อองค์พระคเณศมีด้วยกันหลายบท มีทั้งบทสวดภาษาสันสกฤต บาลี ภาษาไทย ดังนี้

“โอม ตัสสัต โอม มหาเดวะ มหาณัม มหาวัสสกาลัม มหาพิคคะณ
พรหมาณัง วิญญูณัง นมัสสามิ นโมนะมะ โอม คเณศายะนะมะ หรีโอม

ศรีคณปตเย นะมะ สิทธิสวาหะ หรือโอม ศรีคณปต เยนะมะ โอม คณศายะ นะมะ”

“โอม พระพิฆเนศวร สิทธิประสิทธิเมมมหาลาโกฤติย์มปี พระพิฆเนศวร สิทธิประสิทธิเม มหาลาโกฤติย์มปี พระพิฆเนศวร สิทธิ ประสิทธิเม มหาลาโก”

“โอม ตัสสัต โอม มหาเดวะ มหาณ์ม มหาวัสสกาลัม มหาพิคคะณพรมหาณ์วิญญูณ์นัง นมัสสามิ นโมนะมะ โอม คณศายะนะมะ หรือโอม ศรีคณปตเย นะมะ สิทธิสวาหะ หรือโอม ศรีคณปต เยนะมะ โอม คณศายะ นะมะ โอม ศรี คณศายะ นะมะ”

ข้าแต่องค์พระพิฆเนศ ผู้เป็นเทพเจ้า แห่งศิลปวิทยา เทพแห่งความสำเร็จขอพระองค์จงอำนวยพรชัย ให้ข้าพเจ้าและครอบครัวมีความเจริญในปัญญา ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในสัมมาชีพ การงาน การศึกษา ทั้งหลายทั้งปวง ขอพระองค์จงประทานพรชัย ให้ข้าพเจ้าและครอบครัว เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ ขอเทวานุภาพแห่งองค์พระพิฆเนศ อำนวยชัยให้พรแต่กิจการงานต่าง ๆ ของข้าพเจ้า ประสบความสำเร็จก้าวหน้าวัฒนาถาวรยิ่ง ๆ ขึ้นไป ด้วยเทอญ”

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบพิธี

บุคคลที่เข้าร่วมในพิธีต่างมีความเชื่อว่าหากได้เข้าร่วมในพิธีแล้ว จะได้ขอพรจากพระคณศบันดาลให้ผู้ที่บูชามีชีวิตที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จดังที่อธิษฐานขอ

จากการศึกษาพิธีกรรมพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน ผู้วิจัยพบว่าคติการบูชาพระคณศในสังคมไทยปัจจุบันนั้นมีการผสมผสานในด้านความเชื่อทั้งคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ จะเห็นได้จากการประกอบพิธีพระคณศในแต่ละสถานที่ต่างก็มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองโดยเฉพาะพิธีกรรมพระคณศที่ปรากฏในเทวสถานคติฮินดู อาทิ วัดพระศรีอุมาเทวี วัดวิษณุ และวัดเทพมณเฑียร ยังคงประกอบพิธีกรรมพระคณศตามอย่างคติฮินดูดั้งเดิมอยู่อย่างชัดเจน

นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมพระคณศนั้นยังมีปรากฏในพุทธสถานอีกด้วย โดยมากพิธีกรรมพระคณศที่พบนั้นจะเป็นในรูปแบบของพิธีกรรมการเทวาภิเษกก่อนทำการ

พุทธาภิเษกอีกครั้งโดยพระภิกษุในพุทธศาสนา ซึ่งทำให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนของพิธีกรรมที่มีความหลากหลายมากขึ้น

ในส่วนของพิธีกรรมพระคเณศในตำหนักร่างทรงและเทวสถานเอกชนพบว่า พิธีกรรม ที่ปรากฏขึ้นเป็นการประกอบพิธีกรรมที่นำความเชื่อทางฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์มาปะปนกันเพื่อให้มีลักษณะเฉพาะของสถานที่นั้น ๆ ในส่วนของพิธีกรรมการบูชาพระคเณศในบ้านเรือนของสังคมไทยนั้น มักเป็นการบูชาแบบที่ไม่เคร่งครัดนักทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของผู้บูชาเป็นหลัก ต่างจากพิธีกรรมการบูชาพระคเณศในแบบฮินดูดั้งเดิม ที่การบูชาพระคเณศแม้ในบ้านเรือนก็มีการบูชาอย่างเคร่งครัด

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ผู้วิจัยพบนั้นคือ ในปัจจุบันคาถาที่ใช้บูชาพระคเณศนั้นในแต่ละสถานที่ต่างมีความคล้ายคลึงกัน และแตกต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่ามีการนำทสวดพระคเณศแบบที่ใช้ภาษาบาลีมาประยุกต์ใช้ในพิธีกรรมด้วยซึ่งจากข้อสังเกตดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อทางด้านศาสนาได้เด่นชัดยิ่งขึ้น

อาจกล่าวได้ว่าพิธีกรรมพระคเณศในสังคมไทยนั้นมีความหลากหลายในด้านของการผสมผสานในด้านคติความเชื่อของฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ และเป็นผลให้การดำรงอยู่ของพระคเณศในสังคมไทยนั้นมีความโดดเด่นยิ่งขึ้นดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

การดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระคเณศในสังคมไทย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ถึงการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระคเณศผ่านมุมมองเรื่องการผสมผสานศาสนาในพิธีกรรม และบทบาทของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าในสังคมไทย อันจะสามารถอธิบาย และทำให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของคติความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในสังคมไทย

5.1 การดำรงอยู่ในพิธีกรรมโดยการผสมผสานระหว่างศาสนา

จากการศึกษาพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระคเณศที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทย ผู้วิจัยพบว่าในพิธีกรรมต่าง ๆ นั้น ได้แสดงออกให้เห็นถึงมุมมองที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระคเณศ ที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ อันเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ความเชื่อนี้ดำรงอยู่ในสังคมไทย

5.1.1 การผสมผสานระหว่างฮินดูและพุทธศาสนาในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ

การผสมผสานคติความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้ากับพิธีกรรมความเชื่อของฮินดู ทำให้เกิดรูปแบบพิธีกรรมใหม่ที่แตกต่างไปจากพิธีกรรมแบบดั้งเดิม ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมบวงสรวงบูชาเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ภายในพุทธสถาน ซึ่งในปัจจุบันมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในพุทธสถานต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งพิธีเทวภิเษก-พุทธรูป และวัตถุมงคลพระคเณศที่พระสงฆ์เป็นผู้จัดสร้างและมีส่วนร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น

ในสถานในศาสนาฮินดู ได้แก่ เทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) วัดวิษณุ ฮินดูธรรมสภา วัดเทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช) มีการผสมผสานพิธีกรรมในพุทธศาสนาเข้าไปในพิธีกรรมที่จัดขึ้นในสถานดังกล่าวโดยจะเห็นได้ชัดเจนจากการนิมนต์พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีภายในเทวสถานนั้น ๆ เมื่อพิจารณาจากการประกอบพิธีกรรมแล้ว พบว่าในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ซึ่งประกอบพิธีโดยพราหมณ์ไทย จะต้องมีการสวดมนต์บูชาสรรเสริญพระรัตนตรัยและสมาทานศีลก่อนที่จะเริ่มประกอบพิธีกรรม นอกจากนี้ในวัดวิษณุ ฮินดูธรรมสภา และเทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช) ที่บริหารงานและดำเนินการโดยพราหมณ์ชาวอินเดีย

พบว่ามีการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหาร และเชิญมามีส่วนร่วมในการประกอบพิธีบางครั้ง ด้วย รวมถึงการสวดมนต์บูชา และขอพรพระพุทธเจ้าเป็นภาษาสันสกฤตในการอารตี เป็นที่น่าสังเกตว่าภายในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ไม่มีการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ภายในเขตเทวสถาน แต่ในวัดวิษณุอินดูธรรมสภาและเทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช) นั้น กลับมีการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในตำแหน่งที่เสมอกับเทวรูปองค์ต่าง ๆ ในเทวสถาน แต่อย่างไรก็ดี ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า จากการที่เทวสถานของชาวฮินดูเพียง 2 แห่ง ได้แก่ วัดวิษณุ อินดูธรรมสภา และเทพมณเฑียร (ฮินดูสมาช) มีการนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาฉันภัตตาหาร และร่วมประกอบพิธีภายในเทวสถาน สะท้อนให้เห็นถึงการที่พราหมณ์ชาวฮินดูยอมรับนับถือพระสงฆ์และพุทธศาสนา มากกว่าที่ปรากฏตามความเชื่อในพุทธาวตาร หรืออวตารปางที่เก้า ของพระนารายณ์ที่ว่า พระพุทธเจ้าเปรียบเสมือนมาร เพื่อสอนให้คนเข้าใจผิดเกี่ยวกับคติฮินดูดั้งเดิม

จะเห็นได้ว่า เทวสถานของชาวฮินดูมีการรับเอาพิธีกรรมจากคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาเข้าไปผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวฮินดู จึงทำให้พบว่าพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศในเทวสถาน มีการผสมผสานความเชื่อในทางพุทธศาสนาเข้าไปด้วยเช่นกัน ดังเช่นพิธีตรีขัมปวาย-ตรีปวาย ซึ่งมีการประกอบพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าที่สำคัญ 5 พระองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระอิศวร พระอุมา พระคเณศ พระพรหม และนารายณ์ โดยมีการอัญเชิญเทวรูปของเทพเจ้าทั้ง 5 พระองค์ดังกล่าวจากพระบรมมหาราชวังมาประกอบพิธีกรรมด้วย ซึ่งในพระราชพิธีนี้ นอกจากการกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยและสมาทานศีลของพราหมณ์ก่อนเริ่มพิธีกรรมแล้ว ยังพบว่าในตอนท้ายของพระราชพิธีมีการนิมนต์พระสงฆ์มาประกอบพิธีสงฆ์ภายในเทวสถาน เพื่อร่วมประกอบพิธีตัดจุกและสมโภชเทวรูปทั้ง 5 องค์ก่อนที่จะอัญเชิญกลับไปประดิษฐานยังพระบรมมหาราชวังตามเดิม เช่นเดียวกับการประกอบพิธีคเณศจตุรถีของวัดวิษณุ อินดูธรรมสภา พบว่ามีการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เข้าร่วมชมพิธี รวมถึงในตอนท้ายของการประกอบพิธีมีการร้องเพลงสรรเสริญเทพเจ้า มีการขับร้องสวดไตรสรณคมณ์ภาษาบาลีเป็นทำนองเพลงอีกด้วย

รูปที่ 17 พระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ณ เทวสถานเทพมณเฑียร เสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร

ส่วนในกลุ่มของสถานที่ที่เป็นพุทธสถานนั้น พบพิธีกรรมที่มีการผสมผสานความเชื่อในคติฮินดูเข้ากับคติความเชื่อของทางพระพุทธศาสนา จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้จัดสร้างวัดอุดมมงคลพระคณศของวัดวชิรธรรมสาธิตพบว่า วัดอุดมมงคลพระคณศได้จัดสร้างรวมอยู่กับวัดอุดมมงคลจตุคามรามเทพ รุ่นมหาเศรษฐี 4 แผ่นดิน โดยทางวัดได้ออกแบบและสร้างวัดอุดมมงคลพระคณศให้มีความหมายตรงตามคติของชาวฮินดูมากที่สุด และได้รวบรวมมวลสารที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนานำมาจัดสร้างเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งมีการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเทวาภิเษกและพุทธาภิเษกในวัดหลายครั้ง ในการประกอบพิธีบวงสรวงเทวาภิเษก พราหมณ์ซึ่งทางวัดได้เชิญมาจากเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) เป็นผู้ประกอบพิธี ส่วนพิธีพุทธาภิเษกพระคณศ ทางวัดนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ และนั่งสมาธิภาวนาปลุกเสกวัตถุมงคล ซึ่งทั้งก่อนเริ่มพิธีทั้งเทวาภิเษกและพุทธาภิเษกจะบวงสรวงพระคณศก่อน โดยอัญเชิญพระเทวรูปของพระคณศมาประดิษฐานภายในมณฑลพิธี แล้วจึงบวงสรวงพระคณศด้วยขนมและผลไม้ หลังจากนั้นจึงเริ่มพิธีกรรมบวงสรวงเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ต่อไป

รูปที่ 18 พระสงฆ์นั่งปรกเทวภิเษกวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระคณศ

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในลักษณะนี้ยังปรากฏในพุทธสถานหลาย ๆ แห่ง โดยเฉพาะพิธีกรรมเทวภิเษกและพุทธภิเษกวัตถุมงคลพระคณศ ที่จัดสร้างขึ้นในนามพุทธสถานนั้น ๆ แต่ที่สามารเห็นลักษณะการผสมผสานความเชื่อของชาวพุทธ และฮินดูได้ชัดเจนที่สุดได้แก่การจัดสร้างวัตถุมงคลพระคณศของวัดสุทัศนเทพวราราม พบว่ามีทั้งการประกอบพิธีเทวภิเษกและพิธีพุทธภิเษกในเขตวัดเอง หรืออาจจะไปประกอบพิธีเทวภิเษกหรือพุทธภิเษกในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามวัดก็ได้ ทั้งนี้วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นวัดอีกแห่งหนึ่งที่มีการสร้างรูปเคารพพระคณศในรูปแบบวัตถุมงคลหลายรุ่นด้วยกัน วัตถุประสงค์ในการจัดสร้างเพื่อนำรายได้จากการเช่าวัตถุมงคลดังกล่าวไปทำนุบำรุงศาสนา และเป็นทุนการศึกษาแก่นักเรียนนักศึกษาในถิ่นทุรกันดาร

ผู้วิจัยสังเกตว่า การบวงสรวงพระคณศในวัดสุทัศนเทพวรารามนั้น บนโต๊ะพิธีได้ตั้งรูปภาพสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสมหาเถร) อดีตเจ้าอาวาสไว้ด้วย เพราะอดีตสมเด็จพระสังฆราชรูปดังกล่าว เป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในสรรพวิชาเกี่ยวกับการสร้างวัตถุมงคลของวัดสุทัศนเทพวรารามหลายอย่าง ที่นิยมกันแพร่หลายในปัจจุบัน ได้แก่ พระกริ่ง พระพุทธชินราช

อินโดจีน รวมถึงวัดถมุงคลเกี่ยวกับพระคณศด้วย ซึ่งต่างจากการบวงสรวงพระคณศในสถานที่อื่น ๆ การบวงสรวงพระคณศในพุทธสถานแต่ละแห่งจะความแตกต่างกันเล็กน้อยในรายละเอียด เช่น บางสถานที่จะไม่มีการอัญเชิญเทวรูปพระคณศมาประดิษฐานภายในมณฑลพิธีให้เห็นอย่างเด่นชัด แต่ถึงกระนั้นภายใน โต๊ะพิธีมักจะประกอบไปด้วยผลไม้ต่าง ๆ เช่น กกล้วย อ้อย มะพร้าว ขนมหวาน ขนมห่มขาวห่มแดง ขนมหูช้าง ซึ่งคนส่วนใหญ่เข้าใจว่าผลไม้ และขนมเหล่านี้เป็นที่โปรดปรานของพระคณศ

ในกลุ่มของสถานที่ที่เป็นเทวาลัยของเอกชนนั้น พบว่ามีพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และความเชื่อของฮินดูเล็กน้อยแตกต่างกันแล้วแต่เจ้าของสถานที่ เทวาลัยของเอกชนที่พบพิธีกรรมในลักษณะนี้คือตำหนักพระคณศนามบินน้ำ โดยพิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นประจำในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและงานประจำปีของทางตำหนัก โดยจะมีการประกอบพิธีเป็น 2 ขั้นตอน คือพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาคือการทำบุญเลี้ยงพระในช่วงเช้า จากนั้นจึงมีพิธีการบวงสรวงพระคณศ

ส่วนในกลุ่มสถานที่ที่เป็นบ้านเรือนของชาวไทยทั่วไป พบพิธีกรรมที่มีลักษณะการผสมผสานของความเชื่อในพุทธศาสนาและฮินดูที่หลากหลาย ทั้งการบูชาพระคณศพร้อมกับพระรัตนตรัย การบูชาพระคณศในวันพระ ลักษณะการประดิษฐานเทวรูปพระคณศบนหิ้งบูชาร่วมกับพระพุทธรูป รูปแบบของพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจะขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของเจ้าของบ้านเป็นหลัก แต่โดยรวมก็จะใกล้เคียงกับพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในทุกสถานที่ที่ชาวพุทธเป็นผู้ดำเนินการซึ่งจะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนาาก่อนเป็นสำคัญ

เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศ โดยเฉพาะผู้ที่ประกอบพิธีกรรม พบว่าสามารถเป็นบุคคลใดก็ได้ ทั้งพราหมณ์ พระสงฆ์ หรือฆราวาสที่มีความรู้ความสามารถ หากเป็นฆราวาสโดยมากก่อนประกอบพิธีมักจะต้องถือศีลให้บริสุทธิ์ และงดเว้นการรับประทานอาหารที่ประกอบขึ้นจากสิ่งมีชีวิต บทบูชาพระคณศ มีทั้งที่เป็นภาษาสันสกฤตและภาษาบาลี เครื่องสังเวท ก็อาจเลือกใช้เพียงมังสวิรัตเท่านั้น หรือบางที่ก็ใช้ของคาวและไข่ได้ ขึ้นอยู่กับความเชื่อของผู้ประกอบพิธีกรรม ด้วยลักษณะพิธีกรรมที่มีการผสมผสานคติทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เหล่านี้เอง ทำให้พิธีกรรมการบูชาพระคณศมีทางเลือกมากขึ้น ตามแต่ที่ผู้ประกอบพิธีกรรมจะเลือกใช้ให้ถูกกับความเชื่อและความต้องการของตน

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ คติความเชื่อของฮินดูมาผสมผสานกับพุทธศาสนา เนื่องมาจากพระสงฆ์ในพุทธศาสนาได้ดำเนินการจัดสร้างและประกอบพิธีเทวภิเษก-พุทธภิเษกเทวรูปในคติ

ความเชื่อของฮินดูด้วยตนเอง และส่วนหนึ่งของสรรพวิชาทั้งหลายที่สืบทอดในหมู่พระสงฆ์ และพุทธศาสนิกชนเชื่อกันว่าได้รับมาจากเทพเจ้าในคติของฮินดู ดังนั้นเมื่อมีการถ่ายทอดให้กับ ศิษยานุศิษย์จึงต้องมีการไหว้และครอบครูเช่นเดียวกัน พิธีครอบครูในพุทธสถานที่มิช้อเสียงและเป็นที่ยึด เช่น พิธีครอบครูของวัด ไร่ล้อม จังหวัดนครปฐม มีการครอบครูด้วยเศียรพระภคตฤาษี และเศียรพระกณศ

การผสมผสานคติความเชื่อฮินดูและคติทางพุทธศาสนาในการนับถือพระกณศ ซึ่งให้เห็นถึงรูปแบบใหม่ในการบูชาพระกณศในสังคมวัฒนธรรมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นแกนหลัก แต่ในขณะเดียวกันความเชื่อเรื่องพระกณศที่เป็นเทพเจ้ายังคงสามารถดำรงอยู่ในสังคมไทยเรื่อยมา และนับวันจะมีผู้ศรัทธาเพิ่มมากขึ้น สามารถมองเห็นได้จากภาพสะท้อนความศรัทธาดังกล่าว การยอมรับพระกณศของบุคคลทั่วไปตามพุทธสถานและเทวสถาน เช่นมีการทำบุญไหว้พระและมีการสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเทวสถานทั้งสองแห่ง มีการสร้างวัดมุงกลที่เกี่ยวกับพระกณศที่ด้านหน้า เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าและด้านหลังเป็นพระกณศ กล่าวได้ว่าการผสมผสานของคติความเชื่อเรื่องพระกณศเข้ากับพระพุทธศาสนา ทำให้พระกณศกลายเป็นเทพเจ้าของผู้คนทั้งสองศาสนาในสังคมไทย คือ ฮินดูและพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน

5.1.2 การผสมผสานระหว่างฮินดูกับไสยศาสตร์ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระกณศ

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระกณศที่บ่งบอกถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อตามคติฮินดูกับไสยศาสตร์ พบในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี เนื่องจากการประกอบพิธีในสถานที่นี้ จะดำเนินการโดยพราหมณ์ชาวทมิฬที่เชื้อมาจากประเทศอินเดีย ดังนั้นสิ่งของที่ใช้และรูปแบบของการประกอบพิธีกรรมจะจัดขึ้นตามแบบคติของอินเดียได้

การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระกณศภายในเทวสถานแห่งนี้ ยังประกอบพิธีกรรมตามแบบดั้งเดิมของฮินดูอย่างเคร่งครัด ทั้งพิธีกรรมบูชาพระกณศในทุก ๆ วันแรม 4 ค่ำ และพิธีกรรมบูชาองค์บรมครูพระกณศก่อนหน้าวันงานนวราตรี พิธีหลังนี้จะมีผู้ที่ศรัทธาในองค์พระกณศมาเข้าร่วมพิธีกรรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของร่างทรง ถึงแม้ว่าการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระกณศภายในวัดพระศรีมหาอุมาเทวี จะประกอบพิธีกรรมตามแบบพิธีดั้งเดิมของชาวฮินดู แต่การประกอบพิธีกรรมของทางวัดยังมีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อฮินดูกับไสยศาสตร์ เห็นได้ชัดในงานประเพณีประจำปี คือพิธีเฉลิมฉลองวันสุดท้ายของงานนวราตรี (วิชัยทัสมิ) ซึ่งจัดงานเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ โดยการอัญเชิญราชรถแห่งองค์เทวรูปเทพเจ้าสำคัญภายในวัด ได้แก่ เทวรูปพระมารีอัมมัน พระขันทกุมาร พระกณศ พระกัศตวราชัน

ออกไปตามถนนรอบเทวสถาน ซึ่งในระหว่างพิธีจะมีการลงทรงองค์เทพ โดยร่างทรงที่ทางวัดจัดเตรียมมา ได้แก่ พระมารีอัมมัน พระขันตุมาร และพระกาลิ จากการสังเกตของผู้วิจัยที่เข้าไปมีส่วนร่วมในงานวิชัยทัสมิ พบว่า กลุ่มของผู้ศรัทธาที่มาตั้งชুমบูชาตลอดริมทางที่ราชรถจะดำเนินไปนั้น ส่วนใหญ่จะจัดโดยค้ำหน้าร่างทรง มีเพียงบางส่วนที่เป็นของประชาชนที่เคารพศรัทธา โดยก่อนที่จะมีการแห่ของทางวัด ในกลุ่มของร่างทรงที่มาร่วมก็จะลงทรงเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ก่อนเวลางานเพื่อให้ประชาชนสักการะและขอพร

นอกเหนือจากการจัดพิธีลงทรงองค์เทพเจ้า และการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์ ด้วยการทรงมานร่างกายตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเดินด้วยปลายเท้าในขณะที่ทวนศีรษะด้วยหม้อกลาฮัมซึ่งบรรจุข้าวของไว้ภายในจำนวนมากเป็นระยะทางไกลหลายกิโลเมตร หรือการเกี่ยวตามตัวด้วยตะขอที่ติดด้วยลูกมะนาว รวมถึงการแทงอวัยวะต่าง ๆ ด้วยเหล็กแหลม แล้วทางวัดยังมีการผูกยันต์ตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ขึ้นมา เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม เรียกว่า “ยันต์พระมหาลักษณ์” จารึกด้วยคำสันสกฤต เชื่อกันว่ามีอิทธิพลในการนำโชคลาภและโรคภัยไข้เจ็บเข้ามาสู่ในเทวสถาน

นอกจากเทวสถานของชาวฮินดูจะมีพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อด้านไสยศาสตร์แล้ว ในทางกลับกัน พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ที่ผสมผสานกับความเชื่อของทางฮินดู ก็สามารถมองเห็นได้อย่างเด่นชัดในเทวสถานของชาวฮินดูด้วยเช่นกัน กล่าวคือ จะมีผู้ร่วมประกอบพิธีบางกลุ่มที่มีความเชื่อในด้านไสยศาสตร์ ภายหลังจากเสร็จสิ้นงานจะเก็บผงเจิม และใบพลูที่ใช้ประกอบพิธีกรรมมาทำเป็นมวลสารในเครื่องรางที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของเสน่ห์ อาจเป็นเพราะคุณสมบัติของผงงูงูมที่กลิ่นหอมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่จะทำให้เกิดเสน่ห์ก็เป็นได้ ส่วนใบพลูนั้นอาจเป็นเพราะความเชื่อที่ความเป็นมงคลในการประกอบพิธีกรรมและคนไทยหรือคนอินเดียมักจะนำใบพลูมากินกับหมาก เพราะเมื่อกินแล้วปากก็จะมีกลิ่นหอม อาจจะมีนัยบ่งบอกถึงการพูดการเจรจา ที่จะทำให้นุคคลอื่นเกิดความนิยมชมชอบ การเก็บข้าวของที่ใช้บูชาเทพเจ้าแล้วนี้ ก็ใกล้เคียงกับพิธีกรรมของชาวฮินดู ที่หลังจากเสร็จพิธีแล้ว พรหมณ์ผู้ประกอบพิธีจะแจกสิ่งของต่าง ๆ โดยเชื่อว่าเมื่อนำไปรับประทานจะเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัวปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ เชื่อกันว่าสิ่งของเหล่านั้นได้รับอนุญาตและประสิทธิประสาทพรจากเทพเจ้า ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ผู้ที่ศรัทธาในไสยศาสตร์ได้ผสมผสานกับความเชื่อของคติฮินดูเข้าด้วยกัน

จากการศึกษาจะพบว่าพิธีกรรมที่มีการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อของฮินดูกับไสยศาสตร์นั้น มีมาตั้งแต่ในประเทศอินเดีย โดยความเชื่อของฮินดูได้เข้าไปผสมผสานกับไสยศาสตร์ดั้งเดิมของชาวทมิฬนาฑู และพัฒนาสืบต่อมาจนกระทั่งได้รับการยอมรับให้มีการจัด

พิธีกรรมดังกล่าวขึ้นภายในเทวสถาน จึงทำให้ดูเหมือนว่าคติทางฮินดูและไสยศาสตร์ของอินเดียผสมผสานจนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อมีการจัดพิธีกรรมดังกล่าวในประเทศไทย ซึ่งมีคติเรื่องการทรงเจ้าเข้าผีอยู่ก่อนแล้ว จึงทำให้พิธีกรรมดังกล่าวได้รับการยอมรับ และมีประชาชนศรัทธาเป็นจำนวนมาก

5.1.3 การผสมผสานระหว่างฮินดู พุทธศาสนา ไสยศาสตร์ ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ

สังคมไทยปรากฏพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ ที่ผสมผสานระหว่างคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยพบพิธีกรรมที่มีการผสมผสานความเชื่อในลักษณะดังกล่าว ในเทวสถานของเอกชน สถานศึกษา และตำหนักราษฎร์

ในเทวสถานของเอกชน พบว่าพิธีกรรมการบวงสรวงพระคเณศประจำปี ที่ศาลพระพิฆเนศวร์ ลีแยกห้วยขวาง ซึ่งดำเนินพิธีกรรมโดยอาจารย์สุชาติ รัตนสุข ผู้ที่มีความรู้ในด้านไสยศาสตร์เป็นอย่างดี มีลักษณะของพิธีกรรมที่มีการผสมผสานความเชื่อในทางคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์อย่างชัดเจน เห็นได้จากการประดิษฐานเทวรูปพระคเณศ พระอิศวร พระอุมา พระฤๅษีต่าง ๆ และพระพรหมเท่านั้น จึงไม่มีการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ภายในเทวสถาน อาจเป็นเพราะผู้ดำเนินพิธีกรรมยกย่องสถานะของพระพุทธรูปเจ้าขึ้นอยู่เหนือกว่าเทพเจ้า แต่เมื่อมีงานบวงสรวง ซึ่งมีพิธีกรรมสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงมีการจัดตั้งโต๊ะหมู่บูชาพระรัตนตรัยขึ้นต่างหากในบริเวณมณฑลพิธีด้วย

เมื่อพิจารณาจากลำดับในการกล่าวบทสวดอัญเชิญบวงสรวงเทวดาและอ่าน ไองการต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าลำดับของการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มาร่วมประกอบพิธีนั้นก่อนเริ่มพิธีกรรมมีการกล่าวอัญเชิญพระรัตนตรัยและเทพดาก่อน เพื่อขอให้การประกอบพิธีสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เมื่อถึงเวลาเริ่มประกอบพิธีกรรมจะมีการกล่าวนมัสการพระพุทธรูปเจ้า และอาราธนาพระอรหันต์ แล้วจึงค่อยกล่าวชุมนุมเทวดา คติพุทธศาสนาซึ่งเห็นได้ชัดเจนในพิธีกรรมนี้คือ เมื่อมีการนำกล่าวชุมนุมเทวดาแล้วจึงกล่าวคำนมัสการพระอรหันต์ และขอขมาพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นความเชื่อในพุทธศาสนาว่า เทวดามีความเคารพในพุทธศาสนา ดังนั้นเมื่อเทวดามาถึงจึงต้องกล่าวคำนมัสการและบูชาพระรัตนตรัยเช่นกัน หลังจากนั้นจึงเริ่มพิธีการอัญเชิญเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ถวายเครื่องสังเวย และลาเครื่องสังเวย โดยตลอดระยะเวลาในการประกอบพิธีจะมีการสังฆิณพาทย์ ถวายเพลงหน้าพาทย์ต่าง ๆ บูชาพระรัตนตรัย และเทพเจ้า ถือเป็นพิธีกรรมที่ปรากฏเฉพาะในความเชื่อไสยศาสตร์ของชาวไทยเท่านั้น หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมในช่วงแรก จะมีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาต่อทันที โดยมีการนิมนต์พระสงฆ์เข้าสู่มณฑลพิธี ถวายเครื่องสักการะพระรัตนตรัย เจ้าภาพกล่าว

คำบูชาพระรัตนตรัยและอาราธนาศีล หลังจากนั้นพระสงฆ์จึงให้ศีลและเจริญพระพุทธมนต์ นั่งปรก เทวรูปและวัตถุมงคลที่ประดิษฐานในมณฑลพิธี ซึ่งจะจัดควบคู่กับพิธีกรรมทางไสยศาสตร์โดยให้ชายที่สวมชุดสีน้ำตาลที่นั่งอยู่ทั้ง 4 ทิศ เจริญญานของพระฤกษ์องค์ต่าง ๆ มาร่วมในงานเพื่อนั่งปรก ปลุกเสกเทวรูปและวัตถุมงคลด้วยเช่นกัน องค์กรประกอบในพิธีที่สื่อให้เห็นถึงความผสมผสานของคติในพระพุทธศาสนา ฮินดู และไสยศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด คือ เทวรูปพระกณেশ ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของการบวงสรวงเป็นตัวแทนของคติฮินดู และคณะสงฆ์ที่มาร่วมประกอบพิธีกรรมในศาลแห่งนี้เป็นตัวแทนของคติพุทธศาสนา รวมถึงกลุ่มของญาณพระฤกษ์ และผู้ที่เข้าร่วมในการประกอบพิธีซึ่งบางคนมีการแสดงอาการเข้าทรงในขณะที่ทำการบวงสรวง เป็นตัวแทนความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

รูปที่ 19 อาจารย์สุชาติ รัตนสุข ขณะประกอบพิธีบวงสรวงพระกณेश
ในศาลพระพิฆเนศวร์ห้วยขวาง

การประกอบพิธีในศาลพระพิฆเนศวร์ มีลักษณะคล้ายคลึงกับพิธีกรรมไหว้ครู นาฏศิลป์ในสถานศึกษา พบว่ามีการแบ่งขั้นตอนพิธีกรรมออกเป็น 2 ขั้นตอนเช่นกัน แต่มี

รายละเอียดแตกต่างกันเล็กน้อย พิธีกรรมการไหว้ครุ้มักมีการประกอบพิธี 2 วัน โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เพื่อทำน้มนต์ก่อนในตอนเย็นวันแรก พอรุ่งเช้ามีการทำบุญเลี้ยงภัตตาหารพระสงฆ์ ก่อนจะเริ่มพิธีกรรมบูชาเครื่องต่าง ๆ โดยการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ถวายเพลงหน้าพาทย์แต่ละเพลงจะมีความหมายถึงลำดับในการดำเนินพิธีในขณะนั้น จากการศึกษาพบว่า ก่อนเริ่มพิธีกรรมจำเป็นต้องกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยก่อนการบูชาเทพองค์ใด ๆ เสมอ อาจเป็นได้ว่าเนื่องจากผู้ที่ประกอบพิธีเป็นชาวพุทธ จึงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ก่อนที่จะดำเนินพิธีกรรมใด ๆ ต่อไป หลังจากไหว้ครุเสร็จแล้ว มักจะประกอบพิธีครอบครุ โดยนำศีระ โจนมาครอบให้แก่ลูกศิษย์ ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ที่มีในความเชื่อทางนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์ของไทย

สถานที่ที่มีลักษณะการผสมผสานพิธีกรรมในความเชื่อของคติในพระพุทธศาสนา ฮินดู และไสยศาสตร์ที่เห็นได้อย่างชัดเจนอีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ กลุ่มของตำหนักร่างทรงจากการสังเกตการตั้งโต๊ะหมู่ประดิษฐานเทวรูปที่ร่างทรงบูชาพบว่า โดยมากมักตั้งรวมอยู่กับพระพุทธรูป กล่าวคือมีการประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ข้างบนสุดของโต๊ะหมู่ ลำดับรองลงมาจะเป็นรูปเคารพของพระสงฆ์ ต่อมาจึงเป็นเทวรูปเทพเจ้าต่าง ๆ ที่ร่างทรงนับถือ ทั้งยังมีการบูชากุมารทองหรือกุมารินางกวัค และเครื่องรางของขลังอยู่ในหิ้งเดียวกัน แม้มีบางแห่งที่จะมีประดิษฐานพระพุทธรูปแยกต่างหากอยู่บ้างแต่ก็มักไม่ไกลกันนัก

การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศประจำปีของตำหนักทรงที่ผู้วิจัยศึกษา 2 ตำหนัก พบว่ามีลักษณะคล้ายกันคือก่อนเริ่มการประกอบพิธีกรรม ร่างทรงที่เป็นผู้ประกอบพิธีจะต้องมีการสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัย รักษาสิลาให้บริสุทธิ์ก่อนเริ่มพิธีกรรม และลักษณะของพิธีกรรม จะคล้ายกับความเชื่อของฮินดูและไสยศาสตร์ ดังจะเห็นได้ชัดเจนจากการสร้างเทวรูปในช่วงแรกของการประกอบพิธี หรือการถวายไฟทำอารตีเทวรูป ซึ่งใช้คติเช่นเดียวกับชาวฮินดู แต่จำนวนอุปกรณ์ที่ใช้จะมีจำนวนน้อยกว่าขึ้นกับความสะดวกในการจัดหา พิธีกรรมที่มีเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นไสยศาสตร์ คือ การประทับทรงของร่างทรง

รูปที่ 20 ภาพโต๊ะบูชาพระคเณศในตำหนักทรง แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติฮินดู พุทธศาสนาและไสยศาสตร์

จากการศึกษาพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานความเชื่อของฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ พบว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศ ได้เชื่อมโยงคติดั้งเดิมของฮินดูให้สอดคล้องกับความเชื่อในไสยศาสตร์ของชาวไทย และยังเชื่อมโยงกับคติในพระพุทธรูปด้วย ลักษณะของการเชื่อมโยงดังกล่าวทำให้เกิดการผสมผสานพิธีกรรมตามคติความเชื่อทั้งสามศาสนาไว้ด้วยกัน และทำให้พระคเณศยังคงปรากฏอยู่ในสังคมไทยได้อย่างกลมกลืน

5.2 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าในสังคมไทย

พระคเณศ เป็นเทพเจ้าชั้นสูงในเทวโลกตามคติฮินดู เป็นคณปติหรือผู้ควบคุมคณะบริวารแห่งองค์พระศิวะทั้งหมด ตามคติฮินดู ไม่ว่าจะทำการใด ๆ ต้องบูชาพระคเณศก่อน อันเนื่องมาจากพระนามที่แปลว่า การมีอุปสรรค นั่นเอง กล่าวกันว่า เมื่อบูชาให้ถึงพร้อมก็จะสามารถที่จะทำลายอุปสรรคให้หมดไปได้ ด้วยเหตุนี้เองตามคติฮินดูจึงถือว่าพระคเณศเป็นเทพเจ้าที่มีอำนาจมากมายนสามารถบันดาลให้บังเกิดสิ่งต่าง ๆ ได้ จนกระทั่งกลายเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จทุกประการ นอกเหนือจากที่จะเป็นเทพเจ้าที่บันดาลทุกอย่างให้สำเร็จแล้วยังทรงเป็นเทพเจ้าแห่งศาสตร์และศิลป์ ตลอดจนการศึกษาทุก ๆ ด้าน

ตามคติฮินดูในอินเดียแต่เดิม พระศิวะคือ เป็นเทวีแห่งอักษรศาสตร์ ดุริยางค์ การศึกษา และศิลปศาสตร์ทั้งมวลในอินเดีย ก่อนที่จะมีการศึกษาเล่าเรียน ก็จะมีการเอ่ยพระนามสรรเสริญ พระศิวะ แต่ในคติของไทยแล้ว เทพเจ้าต่าง ๆ ถูกลดบทบาทลงอย่างมาก ไม่ค่อยมีบทบาทโดดเด่นนัก โดยจะรู้จักแต่พระกณेशว่าเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ สิ่งที่ทำให้พระกณेशได้รับการยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าทางศิลปกรรมทุกแขนง อาจมาจากความเคารพในส่วนพระองค์ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อเทพเจ้าพระองค์นี้ก็เป็นได้ รัชกาลที่ 6 ทรงได้รับ พระราชสมัญญานามว่าพระมหาธีรราชเจ้า ทรงเป็นทั้งนักปราชญ์และศิลปิน โปรดการแสดงละคร และการประพันธ์ โดยมีพระราชศรัทธาในพระกณेश ทั้งนี้อาจเป็นเหตุให้บุคคลที่ประกอบอาชีพในสายงานทางด้านศิลปะศาสตร์แขนงต่าง ๆ เช่นงานประพันธ์หรือด้านนาฏศิลป์เคารพนับถือตามแบบอย่างพระองค์

5.2.1 การดำรงอยู่ของพระกณेशในฐานะเทพเจ้าด้านศิลปวิทยาการ

การวิเคราะห์พระกณेशในฐานะเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ อาจแยกเฉพาะลงไปเป็นเทพเจ้าแห่งนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ มีตำนานซึ่งกล่าวว่าพระศิวะทรงพ่อนรำท่ามกลางคณะเทพ ซึ่งทรงดนตรีชนิดต่าง ๆ เช่น พระพรหมตีฉิ่ง พระลักษมีร้องเพลง พระกณेशตีกลอง และเทพบุตร นนทิตีตะโปน ส่วนพระกณेशเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่ามีปัญญาเฉลียวฉลาดเป็นที่สามารถจดจำท่ารำร่ายของพระศิวะได้ทั้งหมด จากตำนานนี้พระกณेशจึงได้ชื่อว่าเป็นเทพแห่งนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ด้วย ในภาพรวมพระกณेशเป็นเทพแห่งศิลปวิทยาการ กล่าวคือ ไม่ว่าจะพิธีไหว้ครูในศาสตร์แขนงใดก็ตาม จะมีการอัญเชิญและบูชาพระกณेशด้วยทุกครั้ง ไม่ว่าจะอยู่ในสายอาชีพใด โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาทางศิลปกรรม นาฏกรรม กิตกรรมหรือแม้แต่ตามโรงเรียนทั่วไป รวมถึงตำหนักวังทรงด้วย ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์บทบาทของพระกณेशในพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนี้

พิธีไหว้ครู ครอบครูนาฏศิลป์ ในการเรียนรู้ศาสตร์แขนงต่าง ๆ ผู้เรียนจะต้องมีผู้ที่คอยชี้แนะและอบรมเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้ ผู้ถ่ายทอดนั้นเรียกว่า ครู นอกเหนือจาก ครู ที่เป็นมนุษย์แล้ว เทพเจ้าตามคติของฮินดูที่ถือว่าเป็นบรมครูในทุกศาสตร์คือ พระกณेश สิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงบทบาทของพระกณेशที่ทรงเป็นบรมครูทางด้านนาฏกรรมด้วยพระองค์หนึ่ง ก็คือรูปเคารพปางนาฏราช โดยได้แสดงออกมาในลักษณะของหัวโขน ที่เรียกกันว่า ศิระษะครู คนโบราณมีความเชื่อกันว่าสิ่งที่สูงสุดและมีค่ามากที่สุดคือศิระษะ และศิระษะนี้เองเป็นแหล่งรวมสรรพวิชาความรู้ จึงได้มีการจัดสร้างศิระษะครูที่เป็นเทพเจ้าขึ้น เพื่อใช้ในการแสดงนาฏศิลป์ การไหว้ครูและครอบครูเป็นการแสดงออกถึงการเคารพครูทั้งที่เป็นมนุษย์และที่เป็นเทพเจ้า เป็นการนำเอาศิระษะ

ของครุมาครอบลงบนศีรษะของผู้ที่มาเคารพไหว้ครู โดยการประกอบพิธีนำเอาศีรษะครูที่เป็นพระคณศ มาครอบลงบนศีรษะศิษย์เพื่อเป็นการประสิทธิ์ประสาทวิชาการศึกษาต่าง ๆ ที่พระคณศทรงมีอยู่ในตัวของพระองค์เองเมื่อกระทำพิธีดังกล่าวแล้ว ความเป็นสิริมงคลก็จะส่งผ่านมายังผู้ที่รับการครอบครูเช่นเดียวกัน

รูปที่ 21 การครอบเศียรครูให้แก่ศิษย์ในพิธีไหว้ครู ณ วิทยาลัยเทวสถาน

พิธีไหว้ครูช่าง คนไทยนับถือพระวิษณุกรรมเป็นเทพเจ้าแห่งการช่าง แต่ก็ยังคงเชิฐพระคณศเข้าร่วมพิธี ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าสิ่งที่ทำให้คนไทยรู้สึกว่าเป็นต้องบูชาพระคณศ และบูชาพระวิษณุกรรมด้วยนั้น โดยมีความเชื่อว่าพระองค์หนึ่งสรรค์สร้าง อีกพระองค์หนึ่งทำลายอุปสรรค บทบาทของพระคณศจึงถูกนำมาร่วมอยู่ในพิธีของการไหว้ครูช่าง หรืออีกนัยหนึ่งวิชาช่างก็ถือเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของศิลปกรรม และพระคณศก็เป็นเทพแห่งศิลปกรรมนั่นเอง

พิธีไหว้ครูดนตรี ในพิธีไหว้ครูดนตรีปกติจะมีการประดิษฐานรูปเคารพ หรือศีรษะพระปรคนธรรพ์ พระนารท พระปัจฉิขร และพระวิษณุกรรม แต่ในปัจจุบันพบว่ามีการตั้งรูปเคารพพระคณศหรือศีรษะพระคณศร่วมในพิธีกรรมด้วย

พิธีไหว้ครูนักแสดงและดารารายทนต์ ในเมืองไทยไม่ค่อยเคร่งครัดเท่าใดนัก แต่ส่วนใหญ่ก็จะมีศีรษะพระฤาษีหรือพ่อแก่ด้วย พิธีกรรมนี้เพิ่งจะมีไม่นาน โดยจะมีการประกอบพิธีกรรมก่อนที่จะถ่ายทำละครหรือภาพยนตร์ บทบาทของพระคณศที่เกิดขึ้นในการแสดงนี้ อาจเกิดจากการรับรู้และความเชื่อที่ว่าเมื่อบูชาพระคณศแล้วอุปสรรคจะถูกทำลายล้างไป และก่อให้เกิด

ความเป็นมงคล การแสดงก็จะได้รับความนิยมชมชอบเพราะความเชื่อที่ว่าพระองค์เป็นเทพเจ้าทางด้านการแสดง ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือ

ในด้านการศึกษามีการนับถือพระคเณศเป็นสัญลักษณ์แห่งการศึกษาด้วย อาจเนื่องมาจากมีการนับถือพระองค์เป็นเทพเจ้าแห่งศาสตร์ทุกแขนง คนในสังคมไม่ว่าจะอยู่ในวงการใด ๆ ก็ต่างพากันบูชาพระคเณศเพื่อที่จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนา เพราะเชื่อว่าเมื่อตนกระทำดีต่อเทพเจ้าแล้ว เทพเจ้าย่อมบันดาลให้ตนเองได้รับสิ่งที่ดีตามไปด้วย ในแวดวงการศึกษาต่างพากันเคารพนับถือพระคเณศ เพราะต้องการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน เช่น นักวิชาการ ครู อาจารย์ และนักเรียนนักศึกษา ผู้ที่นิยมบูชาพระคเณศอย่างจริงจังโดยมากเป็นผู้ที่มีการศึกษา ทำงานเกี่ยวกับการศึกษา วิทยากร และศิลปินวัฒนธรรมไทย หรือไม่ก็เป็นที่ปรึกษาครูบาอาจารย์ทั้งสิ้น

ปัจจุบันบทบาทของพระคเณศในบริบททางการศึกษากลับไม่มีที่ท่าว่าจะน้อยลงเลย กลับมีกลุ่มผู้ศรัทธาเพิ่มมากขึ้นดังจะเห็นได้จากรูปเคารพพระคเณศตามสถานศึกษา บางกรณีมีการนำพระคเณศไปเป็นตราประจำสถาบันการศึกษาด้วย เช่น ดวงตราของกรมศิลปากร ดวงตราของมหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ต่างใช้พระคเณศเป็นสัญลักษณ์ของหน่วยงาน ตัวอย่างคำอธิบายตราสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระคเณศของสถานศึกษา เช่น

ดวงตราประจำกรมศิลปากร เป็นรูปพระคเณศประทับบนลวดลายกนก ลักษณะคล้ายเมฆ องค์พระคเณศในวงกลม มีพระรัศมีเหนือพระเศียร งามข้างขวาหัก สวมสังวาลย์นาค พระหัตถ์ซ้ายบนถือปวงบาศ พระหัตถ์ซ้ายล่างยกขึ้นถือครอบน้ำ พระหัตถ์ขวามือถือวชิราวุธ พระหัตถ์ขวาล่างถืองาหัก พระบาทซ้ายอยู่ในลักษณะขัดสมาธิ พระบาทขวาห้อยลง ในวงกลมที่ล้อมรอบนั้นมีดวงแก้ว 7 ดวง หมายถึงศิลปวิทยาเจ็ดอย่าง ซึ่งอยู่ในขอบเขตหน้าที่ของกรมศิลปากร ได้แก่ 1. ช่างปั้น 2. จิตรกรรม 3. คุரியางศิลป์ 4. นาฏศิลป์ 5. วาดศิลป์ 6. สถาปัตยกรรม 7. อักษรศาสตร์ (จิรัศสา คชาชีวะ, 2533 : 122)

ดวงตราพระคเณศที่ใช้เป็นดวงตราเครื่องหมายของมหาวิทยาลัยศิลปากร รูปพระคเณศจะมีลักษณะเหมือนกับรูปพระคเณศที่ใช้เป็นดวงตราประจำกรมศิลปากรในปัจจุบัน แต่มีส่วนที่แตกต่างไปบ้างคือ ดวงตราของเครื่องหมายของมหาวิทยาลัยศิลปากรนั้น เป็นรูปพระคเณศประทับนั่งบนลวดลายกนก ไม่มีลวดลายวงกลมซึ่งประกอบไปด้วยดวงแก้ว 7 ดวง ล้อมรอบดังเช่นดวงตราประจำกรมศิลปากรเท่านั้น เกี่ยวกับดวงตราของมหาวิทยาลัยศิลปากรนี้ จิรัศสา คชาชีวะ (2533: 123) ได้อธิบายไว้ว่าในปี พ.ศ. 2528–2529 ทางมหาวิทยาลัยศิลปากรได้ดัดแปลง

แก้ไขดวงตราพระคเณศ เครื่องหมายของมหาวิทยาลัยศิลปากร ไปจากเดิมบ้างเล็กน้อย คือพระพักตร์ของพระคเณศอยู่ในลักษณะหันด้านข้าง พระบาทขวาสูงกว่าพระบาทซ้าย กรทั้งสี่ซึ่งถือของเช่นเดิม คือตรีศูล ในหัตถ์ขวาบน งาหักในหัตถ์ขวาล่าง ปาสะ (เชือก) และครอบน้ำในหัตถ์ซ้ายบนและล่างตามลำดับนั้น มีลักษณะการยกและท่าทางที่แตกต่างไปจากเดิมเล็กน้อย รวมทั้งรายละเอียดของผ้าถุงและก้อนเมฆ (จิรัศสา กษาชีวะ, 2533 : 123)

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ เป็นสถาบันการศึกษาเอกชน ที่มีตราสัญลักษณ์เป็นรูปพระคเณศ “ธุรกิจบัณฑิตย์” หมายถึง ความรอบรู้ทางด้านธุรกิจ ดวงตราเป็นรูปพระสิทธิตาดาประทับนั่งบนแท่น มีวงกลมล้อมรอบ 2 ชั้น ขอบของวงกลมนอกประดับด้วยกลีบบัวซ้อนกัน 32 กลีบ ระหว่างวงกลมนอกกับวงกลมในมีนพรัตน์ หรือดวงแก้ว 9 ดวง วางอยู่ห่างกันเป็นช่วงเท่า ๆ กัน พระสิทธิตาดา เป็นปางหนึ่งของพระคเณศ ซึ่งเป็นเทพแห่งศิลปวิทยาการทุกแขนงและเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จ มหาวิทยาลัยจึงเลือกใช้รูปพระคเณศเพื่อสื่อถึงความสำเร็จในการศึกษาทุกด้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ ตามเทวสถานต่าง ๆ เช่นบริเวณสี่แยกห้วยขวาง ลานมหาวิทยาลัยศิลปากร ลานหน้าห้างเวสต์เทรคเซ็นเตอร์ จะพบกลุ่มนักศึกษาจำนวนมากที่เข้ามากราบขอพรต่อองค์พระคเณศ เพื่อให้ประทานความสำเร็จในการศึกษา เพราะมีความเชื่อที่ว่าพระองค์เป็นเทพเจ้าผู้ประทานความสำเร็จทางการศึกษา โดยเฉพาะนักเรียน นักศึกษา ที่เรียนเกี่ยวกับศิลปะจะมาขอพรมากเป็นพิเศษ นอกเหนือจากนี้ ตามหน่วยงานของรัฐบาล เช่น กรมศิลปากรจะจัดทำเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระคเณศออกมาเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาของชนรุ่นหลังเพื่อเป็นการสืบทอดมรดกทางปัญญาอีกทางหนึ่ง

นอกจากพระคเณศจะเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการแล้ว ในปัจจุบันบทบาทของพระคเณศในสังคมไทยยังเป็นผู้ที่ช่วยเหลือทางการศึกษาทางอ้อมอีกประการหนึ่ง กล่าวคือ ได้มีการสร้างวัตถุมงคลพระคเณศขึ้นมาเพื่อหาทุนสนับสนุนทางการศึกษา ดังปี พ.ศ. 2537 พราหมณ์ขจร นาคะเวทิน ได้มีการก่อตั้งมูลนิธิพระพิฆเนศขึ้นเพื่อจัดหาทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนที่ยากจน การจัดหาทุนการศึกษานี้อาศัยการสร้างเทวรูปพระคเณศและวัตถุมงคลชนิดต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระองค์ แสดงให้เห็นว่าได้มีการถวายความสำคัญแด่พระคเณศในฐานะบรมครูทางการศึกษาและศิลปวิทยาการเป็นพิเศษ

5.2.2 การดำรงอยู่ของพระคณศในฐานะเทพเจ้าผู้บำบัดทุกข์ การแก้ไขปัญหาคชีวิตและการรักษาโรค

บทบาทของพระคณศนอกเหนือจากการเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการตามคติความเชื่อที่ปรากฏตามปุราณะและความเชื่อของคนในสังคมยุคปัจจุบันแล้ว การนับถือพระคณศในปัจจุบันยังมีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เห็นถึงปรากฏการณ์ในทางสังคมประการหนึ่ง กล่าวคือ ลัทธิการทรงเจ้าเข้าผี ซึ่งระบบความเชื่อเกี่ยวกับการประทับทรงนั้น มีประวัติและความเชื่อมาเนิ่นนาน เดิมการประทับทรงส่วนใหญ่จะเป็นผีบรรพบุรุษ หรืออาจเป็นเทพเจ้าประจำท้องถิ่นนั้น ๆ ต่อมาจึงได้มีการวิวัฒนาการมาสู่การประทับทรงบูรพกษัตริย์ที่ล่วงลับไปแล้ว ดังที่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับลัทธิการทรงเจ้าในสังคมไทยได้กล่าวว่าลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผี มีกำเนิดมาในสังคมมนุษย์ควบคู่กับศาสนาและไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาอย่างหนึ่งที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนในสังคมดั้งเดิม ในปัจจุบันกระแสความนิยมเรื่องร่างทรงนั้น ถือเป็นทางเลือกของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน ที่ใช้เป็นเครื่องระบายความคับข้องใจโดยหวังให้เทพเจ้าที่ตนเองนับถือ ได้รับรู้ถึงความคับข้องใจดังกล่าวที่เกิดขึ้น ทั้งยังเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งสำหรับมนุษย์ที่ใช้ติดต่อสื่อสารกับเทพเจ้าที่ตนนับถือ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ในสังคมทุกวันนี้มีการเกิดขึ้นของลัทธิการประทับทรงมากมาย พระคณศเป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่งที่ได้รับการอัญเชิญให้มีการประทับทรง และหากจะมองถึงบทบาทของพระคณศในปัจจุบัน เราจะพบว่าพระคณศมีบทบาทอยู่ในฐานะของผู้ที่บำบัดทุกข์ แก้ไขปัญหาชีวิต และรักษาโรค

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า บุคคลส่วนมากที่มักจะไปหาร่างทรงพระคณศนั้น เพื่อมีความต้องการให้พระองค์ช่วยแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิต ทั้งในด้านของปัญหาที่เกิดจากการทำงาน ปัญหาการเรียน ปัญหาความรักและปัญหาครอบครัว ปัญหาการรักษาโรค ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและทำมาหากิน จากการสังเกตพบว่า คำนำร่างทรงพระคณศในแต่ละที่ต่างกล่าวอ้างถึงความสามารถพิเศษของพระคณศ ที่มาประทับทรงว่ามีความศักดิ์สิทธิ์มาก อาทิ มีความสามารถในการทำนายทายทักดวงชะตา การบำบัดรักษาโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ หากร่างทรงพระคณศตำหนักใดสามารถแก้ไขปัญหของผู้ที่ประสบปัญหาได้หลากหลาย ตำหนักนั้นจะเป็นที่รู้จักและมีผู้ศรัทธาจำนวนมาก

เมื่อกล่าวถึงบทบาทของพระคณศที่ปรากฏอยู่ในลัทธิการทรงเจ้าเข้าผีแล้ว ผู้วิจัยพบว่าพระคณศมีความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไประหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ จากแต่เดิมจะมีสถานภาพที่สูงส่ง มนุษย์ปุถุชนไม่สามารถที่จะเข้าใกล้ชิดได้ นอกเหนือจากการสวดมนต์อ่อนน้อมเท่านั้น แต่เมื่อเกิดการประทับทรงแล้วทำให้บทบาทและสถานภาพของเทพเจ้าและมนุษย์มีความใกล้ชิดมากขึ้น

ทั้งนี้สิ่งที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดได้ นั่นคือ การที่ศิษยานุศิษย์มักเรียกพระนามขององค์พระคเณศ ที่มาประทับทรงว่า “เสด็จพ่อหรือเสด็จปู่ และใช้คำแทนตนเองว่าลูก” ส่วนในด้านของการให้คำปรึกษา พบว่าเมื่อมีการประทับทรงองค์พระคเณศ ผู้ที่มีความทุกข์อยู่จะสามารถปรับทุกข์และระบายความคับข้องใจที่เกิดขึ้นกับตนที่มีอยู่ให้แก่วางทรง ที่ถือว่าเป็นสื่อกลางระหว่างผู้ที่มีความทุกข์กับเทพเจ้า ซึ่งผู้ถามคำถามนั้นจะมีความรู้สึกว่าได้สนทนากับเทพเจ้าโดยตรง ปัญหาที่จะถูกแก้ไขด้วยพลังขององค์เทพนั้น ๆ โดยมากที่มีผู้มาให้ร่างทรงได้แก้ไขปัญหานั้นพบว่าปัญหามักจะมีความคล้ายคลึงกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าเทพเจ้าที่มาประทับทรงนั้น จะสามารถแก้ไขปัญหาของบุคคลเหล่านั้นในด้านใดได้บ้าง

ผู้วิจัยพบว่า พระคเณศทรงเป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่งที่มีผู้มาปรับทุกข์เพื่อขอคำแนะนำในการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน ไม่ได้เจาะจงเฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยในกลุ่มบุคคลที่ประกอบการทำงานก็จะเป็นในเรื่องของระบบเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับตน กลุ่มของนักเรียนนักศึกษาพบว่าก็จะเป็นเรื่องของการศึกษา ปัญหาวัยรุ่นคือความรัก และกลุ่มที่มีปัญหาของครอบครัวก็จะมาปรึกษา รวมถึงการรักษาโรคที่ไม่สามารถรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบัน ในการรักษาผู้ที่ประทับทรงจะทำการรักษาด้วยการทำน้ำมันต์ เวทมนต์คาถา และประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ทั้งนี้อาจมีการบำบัดด้วยหลักจิตวิทยาเข้ามาเสริมในกิจกรรมเข้าทรงด้วย เช่น เข้าร่วมในงานไหว้ครูประจำปี หรืองานหล่อรูปเหมือนของเทพหรือเจ้า เป็นต้น ซึ่งจะมีทั้งนักการเมืองในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัดและระดับชาติมาร่วมงาน หรือแม้แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดก็ได้มาร่วมงานสำคัญ ๆ ดังกล่าวด้วย

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ร่างทรงและการเข้าทรงนั้นเป็นที่ยอมรับของประชาชนเป็นจำนวนมาก และบทบาทของร่างทรงก็มีอิทธิพลอย่างมากต่อปัจเจกชนและสังคมส่วนรวม ดังเห็นได้จากบทบาทของร่างทรงได้ส่งผลกระทบต่อสังคมในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้สรุปได้ว่าการที่การเข้าทรงและร่างทรงยังสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมที่กำลังเจริญก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ ก็เพราะการเข้าทรง และร่างทรงได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในสังคม

5.2.3 การดำรงอยู่ของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าผู้ป้องกันอุปสรรค

นอกจากจะเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการต่าง ๆ แล้ว ในประเทศไทยยังมีคติเกี่ยวกับพระคเณศว่าเป็นเทพเจ้าผู้ป้องกันอุปสรรคต่าง ๆ ให้แก่มนุษย์ จึงมีการสร้างรูปเคารพพระคเณศขึ้นมากมายเพื่อเป็นเครื่องรางในการเอาชนะอุปสรรคทั้งปวง จากอดีตจนถึงปัจจุบันในสังคมไทยมีการ

สร้างเครื่องรางพระคณาขึ้นเป็นจำนวนมาก จากการศึกษาพบว่า มีการสร้างเครื่องรางของขลัง และ วัตถุมงคลเกี่ยวกับพระคณาหลากหลายรูปแบบสิ่งที่เห็นได้ชัด นั่นก็คือ เครื่องรางของขลังขนาดเล็กที่สามารถที่จะพกติดตัวได้ ผู้วิจัยพบว่าเครื่องรางขนาดเล็กนี้ได้ถูกจัดสร้างขึ้นตามแรงศรัทธา การจัดสรรสร้างวัตถุมงคลเครื่องรางแห่งองค์พระคณา นับว่ามีต้นกำเนิดดั้งเดิมมาจากนักบวชใน คติฮินดู ผู้วิจัยพบว่าปัจจุบันในการจัดสร้างพระคณานั้นยังคงเป็นผู้มีศรัทธาในกลุ่มต่าง ๆ จัดสร้าง ดังนี้

1. วัดพระศรีอุมาเทวี (วัดแขกสีลม) และเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ เนื่องจากวัดพระศรีอุมาเทวีนี้ เป็นแหล่งศูนย์รวมความศรัทธาต่อเทพเจ้า รวมถึงพระคณา ทางวัดได้จัดสร้าง วัตถุมงคลเพื่อเป็นเครื่องรางนำโชค ในการเก็บสะสม บูชา หรือแขวนคอ เพื่อความสิริมงคลกับตนเอง โดยให้มีการจัดสร้างเหรียญพระคณาโลหะผสมสีเงิน ด้านหลังของเหรียญจะมีอักษรโรมัน เมื่อทำการเช่าบูชาแล้วก็จะให้พราหมณ์เป็นผู้เจิม ส่วนที่เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2545 ทางโบสถ์พราหมณ์ได้มีการบูรณะหลังคาขึ้นมาใหม่และจัดให้มีการเปลี่ยนหลังคาที่ชำรุดออก ทางเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ได้มีมติว่าจะนำเอากระเบื้องหลังคาโบสถ์มาดัดเป็นมวลสารเพื่อสร้างเป็นรูปเคารพเทพเจ้าทั้ง 3 ให้ประชาชนได้บูชา โดยมีรูปเคารพ พระอิศวร พระนารายณ์ พระคณา โดยจะให้เป็นของขวัญแก่ผู้บริจาค การนำมวลสารหลังคาโบสถ์มาทำวัตถุมงคลนี้เพราะมีความเชื่อว่า หลังคาเป็นสิ่งที่สูงสุด บังแดด บังฝน เพราะฉะนั้นจึงนำมาเป็นรูปเทพเจ้าให้คอยปกป้องคุ้มครอง

2. วัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีการสร้างเครื่องรางพระคณาเป็นจำนวนมาก เช่น มีการสร้างพระคณาในแบบที่แปลกไปคือ แบบลูกอม ออกมาในวงการพระเครื่องเป็นครั้งแรกโดยพระเกจิจากวัดหัวขลองราษฎร์บำรุง จ. อุดรดิตถ์ เนื่องจากในช่วงเวลานั้นวัดอุบลูชา แบบ “ลูกอม” ได้รับความนิยมกันแพร่หลายมากในส่วนของวัดสุทัศนเทพวรารามได้สร้างพระคณาสรุณทรพย์แผ่นดิน โดยสร้างเป็นรูปหล่อบูชาขนาดหน้าตัก 9 นิ้ว ทำจากเนื้อสังคโลก วัดแก้วแจ่มฟ้าสร้างพระคณาปางประทานพร รุณมหาเศรษฐี นอกจากนี้ยังมีพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงขึ้นมาในยุคหลัง เช่น หลวงปู่หงษ์ พรหมปัญโญ แห่งวัดเพชรบุรี (สุสานทุ่งมน) จ. สุรินทร์ ได้สร้างพระคณาขึ้นในปี พ.ศ. 2544 โดยนอกจากจะสร้างตามแบบพระคณาของเขมร คือ มี 2 พระกร ประทับนั่งขัดสมาธิราบซึ่งเรียกกันว่า ปางประทานพรแล้ว ยังมีการสร้างแบบปิดตาที่แต่เดิมนิยมกันอยู่ในภาคใต้ โดยนำมาประยุกต์เป็นแบบที่เรียกว่า อ้อมจักรวาล และยังมีบรรจุกริ่งไว้ภายในเป็นการเลียนแบบพระกริ่งซึ่งไม่เคยมีผู้กระทำมาก่อนอีกด้วย

รูปที่ 22 พระคเณศปิดตาอ้อมจักรวาล ที่มีความหมายถึง การป้องกันภัยอันตรายให้แก่ผู้ที่บูชา

3. องค์การภาครัฐบาลและเอกชน พระคเณศในรูปแบบของเครื่องรางที่ได้รับความนิยมรูปแบบหนึ่งคือ พระคเณศจากกรมศิลปากร เป็นที่รับรู้กันว่ากรมศิลปากรคือต้นตำหรับการสร้างพระคเณศขึ้น โดยเฉพาะอาจารย์ ศิลป์ พีระศรี ผู้เป็นครูศิลปะสมัยใหม่ของไทย ท่านได้สร้างพระคเณศเป็นสัญลักษณ์ของกรมศิลปากร ได้อย่างงดงาม ถือว่าเป็นแม่แบบสำคัญของพระคเณศ นอกจากนี้กรมศิลปากรยังได้สร้างพระคเณศออกมาอีกหลายรุ่นที่เป็นเหรียญลอยองค์ เป็นที่นิยมบูชาทั่วไป อาจกล่าวได้ว่าพระคเณศมีบทบาทอย่างยิ่งในสังคมไทยในฐานะที่เป็นเครื่องรางที่สามารถบันดาลความร่ำรวย ความสำเร็จทางด้านธุรกิจหรืออาชีพ ไม่จำกัดเฉพาะด้านศิลปะเท่านั้น

หากมองวัตถุมงคล “พระคเณศ” เป็นสินค้าทางการตลาด เรียกได้ว่า คือความมหัศจรรย์ของศรัทธาที่แฝงไว้ด้วยธุรกิจ กล่าวคือ เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่าพลังศรัทธาที่ก่อให้เกิดมูลค่าทางจิตใจเปลี่ยนมาเป็นมูลค่าของเงิน หลังจากกระแสวัตถุมงคล “จตุคามรามเทพ” ซึ่งมีอายุเพียงยี่สิบปี กลับกลายเป็น “ขุมทรัพย์” และมีมูลค่าธุรกิจทางการตลาดมากมายมหาศาลถึงหมื่นล้านบาทแล้ว ในปี พ.ศ. 2550 ทั้งมูลค่าในการผลิตและจัดจำหน่าย รวมทั้งการขยายไปสู่ช่องทางธุรกิจอื่น ๆ ความเชื่อ ความศรัทธา ภูมิของวัตถุมงคลที่เรียกกันว่า “จตุคามรามเทพ” ถือเป็นตัวอย่างสำคัญของปรากฏการณ์ “ศรัทธาที่แฝงไว้ด้วยธุรกิจ” อย่างแท้จริง ผู้วิจัยมองว่าเหตุที่จตุคามรามเทพได้รับความนิยมในการบูชานั้น เกิดขึ้นจากภาวะของสังคมไทยที่อยู่ในภาวะที่ไม่แน่นอนหลายด้าน ทั้งภาวะทางเศรษฐกิจ การเมือง ความไม่ปลอดภัยในชีวิตจากสถานการณ์ลอบวางระเบิดและเหตุการณ์ความไม่สงบจากภาคใต้ ย่อมเป็นผลให้คนในสังคมต่างมองหาที่พึ่งทางใจ จตุคามรามเทพ

เป็นวัตถุมงคลซึ่งมีความเชื่อสำหรับผู้ศรัทธาว่าจะสามารถขจัดปัดเป่าความทุกข์ คู้มครองป้องกันอันตราย และบังเกิดโชคลาภสมความปรารถนาได้ หากมีวัตถุมงคลชนิดนี้ติดตัว ความศรัทธาในตัวเองเหมือนจุดกระแสพลังความเชื่อให้เริ่มขึ้น ซึ่งเหมือนกับพระคเณศในปี 2551 ที่ตั้งอยู่บนเหตุผลเดียวกันว่า พระคเณศ เป็นเทพเจ้าที่เชื่อว่าสามารถบันดาลและทำลายอุปสรรค เทพเจ้าแห่งความสำเร็จ เทพเจ้าแห่งโชคลาภ

หากเรามองบทบาทภาพพลังศรัทธาของประชาชนที่มีต่อองค์พระคเณศคงจะไม่มี ความแตกต่างกับกระแสของจิตคาม แต่อาจเป็นเพราะพระคเณศเป็นเทพเจ้าที่มีประชาชนให้ความศรัทธาอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ถึงแม้พระคเณศจะไม่มีกระแสโด่งดังมากมายเท่าจิตคามรามเทพ แต่เราอาจกล่าวได้ว่านี่คือปรากฏการณ์ การส่งผ่านกระแสศรัทธาของประชาชนไปสู่เทพเจ้าทั้งสองพระองค์ ระหว่างพระคเณศและจิตคามรามเทพ กล่าวคือในช่วงที่กระแสจิตคามรามเทพ กำลังอยู่ในช่วงที่คนกำลังเริ่มบูชาน้อยลง พระคเณศก็กลับมามีบทบาทต่อเนื่อง ซึ่งเทพเจ้าทั้งสองนี้ต่างเป็นเทพเจ้าที่พระพุทธศาสนาไม่ได้กล่าวถึงมาก่อนเลย ด้วยเหตุนี้หากเรานำกระแสศรัทธาพระคเณศมาวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีที่เป็นบริบททางเศรษฐศาสตร์เราอาจมีมุมมองที่แตกต่างจากมุมมองอื่น ๆ ได้

นอกจากนี้สถานการณ์ของภาวะไม่แน่นอนในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจและสังคม เป็นสิ่งที่ปลุกกระแสความศรัทธา และดูเหมือนว่าการก่อเกิดศรัทธาอีกข้อหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ว่าเริ่มจากตัวบุคคลที่มีชื่อเสียงหลายคน ทำให้น้ำหนักความเชื่อนี้มีมากขึ้นตามลำดับ เช่นพระราชศรัทธาของรัชกาลที่ 6 การที่ประชาชนที่ศรัทธาและประสบความสำเร็จ มีโชคถูกหวย และนอกเหนือจากนี้ตามนักยตร์ที่ว่าปีนี้เป็นปีชวดคือ ปีหนู หนูจากตำนาน เชื่อว่าเป็นพาหนะของพระคเณศ สิ่งหนึ่งที่จะขาดไม่ได้ในการที่จะทำให้ความนิยมที่มีต่อพระคเณศเพิ่มมากขึ้น คือ การร่วมพิธีดี หมายถึง การนำองค์พระคเณศผ่านพิธีการปลุกเสกจากบุคคลที่น่าเชื่อถือ ปัจจุบันมี 3 กลุ่มใหญ่ ๆ กล่าวคือ กลุ่มพรหมณ์ กลุ่มพระเกจิอาจารย์ และกลุ่มร่างทรง การตั้งชื่อรุ่นให้เกิดความมงคลที่มีความหมายไปในทางที่ดีก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กระแสพระคเณศเป็นที่ต้องการของคนทั่วไปเช่น รุ่นมหาฤทธิ สมปรารถนา รวยสะใจ คำเหล่านี้มีผลต่อความรู้สึกต่อผู้บูชาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้สถานที่จัดจำหน่ายของพระคเณศปัจจุบันมีหลากหลาย ตั้งแต่วัดหลาย ๆ แห่งทั่วประเทศและเทวสถาน เช่น เทวสถานโบสถ์พรหมณ์ วัดพระศรีมหาอุมาเทวี เป็นต้น

ในวงการพระเครื่อง วัตถุมงคลอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระคเณศซึ่งส่วนมากจะมีอายุไม่เก่าไปกว่ารัชกาลที่ 7 นั้นกำลังได้รับความนิยมเข้าบูชากัน บางรุ่นก็มีราคาสูงมาก แต่ราคาที่กำหนดกันเช่นนี้ขึ้นอยู่กับพุทธคุณ คืออานุภาพที่กล่าวขวัญหรือเป็นที่รู้จักกันว่าวัตถุมงคลนั้นดีเด่นในเรื่องใด ความมีชื่อเสียงของพระเกจิอาจารย์ที่ปลุกเสก มวลสาร พิธีปลุกเสกหรือเทวภิเษก จำนวนที่

สร้าง และความเก่าแก่ มากกว่าจะกำหนดกันที่ความสวยงามหรือความโดดเด่นทางศิลปกรรม เป็นผลให้มีการเลียนแบบพระคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง เช่นเดียวกับพระเครื่องหรือวัตถุมงคลอย่างอื่น จนอาจกล่าวได้ว่า ถ้าวัดใดต้องการจัดสร้างพระคณาจารย์โดยไม่มีความรู้เกี่ยวกับเทพองค์นี้มากนักก็จะยึดแบบของวัดที่มีชื่อเสียง แบบเทวสถาน โบสถ์พราหมณ์ แบบเขมร แบบของกรมศิลปากร และแบบอินเดีย การจะคิดแบบใหม่ ๆ ขึ้นมานั้นไม่ค่อยกระทำกันมากนัก

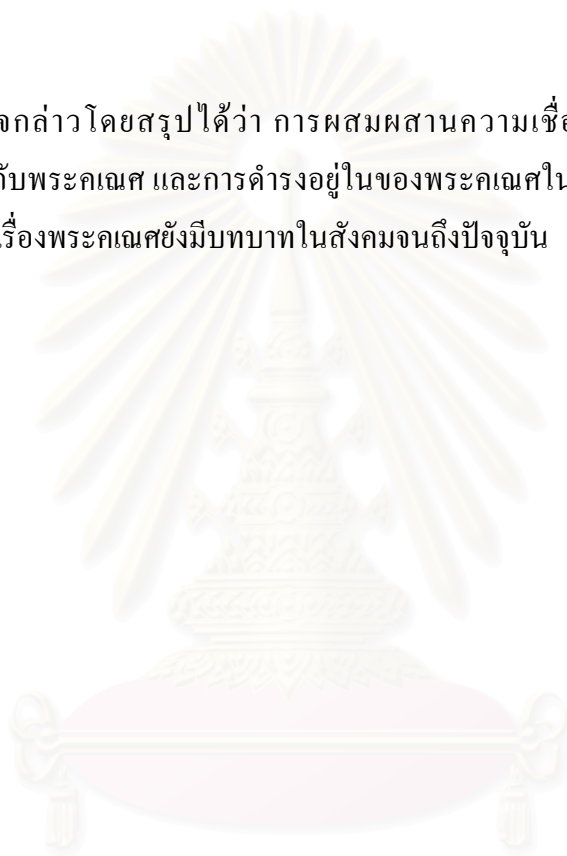
5.2.4 การดำรงอยู่ของพระคณาจารย์ในฐานะเทพเจ้าแห่งโชคลาภและความร่ำรวย

ในทุกกิจกรรมที่มนุษย์กระทำ ย่อมหวังเอาความสำเร็จแห่งการงานของตนเป็นที่ตั้ง และความสำเร็จนั้นมิใช่ว่าจะสำเร็จลงได้ด้วยความสามารถของมนุษย์เพียงส่วนเดียว เพราะแม้ว่าบางครั้งเราจะทำทุกอย่างดีที่สุดแล้ว ยังก็ต้องพึ่งวาสนาหรือดวงชะตา ยิ่งการทำงานที่มีคู่แข่งหรือต้องมีปัจจัยอื่น ๆ มาสนับสนุนให้ประสบความสำเร็จแล้วยังเป็นเรื่องที่น่าวิตก เมื่อความไม่แน่นอนมีอยู่อย่างมากมายดังนี้ การพึ่งพาพระคณาจารย์ในการขจัดอุปสรรคและบันดาลความสำเร็จจึงเกิดขึ้น กระแสเช่นนี้ได้แพร่หลายไปเป็นวงกว้าง ดังเห็นได้จากการบูชาพระคณาจารย์ร่วมกับเทพเจ้าองค์อื่น ๆ เพื่อหวังให้ประสบความสำเร็จในด้านการค้าขายและโชคลาภ นอกจากนี้ยังมีการจัดสร้างพระคณาจารย์ให้สอดคล้องกับการบูชาตามสาขาอาชีพ ซึ่งการสักการบูชาพระคณาจารย์มีมานานหลายพันปี จึงมีลัทธิการบูชามากมาย เช่น บูชาตามจักราศี บูชาตามสี บูชาตามวันเกิด ยังมีคติการบูชาพระคณาจารย์เพื่อการค้าขายหรือการดำเนินชีวิตมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น การบูชาพระคณาจารย์ร่วมกับเจ้าแม่กวนอิมตามคติพุทธมหายาน เนื่องจากเจ้าแม่กวนอิมนั้นเป็นเทพเจ้าแห่งความเมตตา เมื่อมารวมกับพระคณาจารย์ เทพเจ้าแห่งความสำเร็จ ย่อมก่อให้เกิดความเมตตาอย่างเจ้าแม่กวนอิมและมีเสน่ห์ มีอำนาจ มีโชคลาภ และไม่มีอุปสรรค เห็นได้ว่าเป็นคติการบูชาเทพเจ้าต่างศาสนาที่หวังผลตามคติที่เชื่อถือในเทพเจ้าพระองค์นั้นๆ เมื่อนำสิ่งดีๆ มารวมกันย่อมเกิดผลดี นอกจากนี้ยังมีการบูชาพระคณาจารย์ร่วมกับเทพเจ้าพระองค์อื่น ๆ ในคติฮินดูด้วย เช่น การบูชาพระคณาจารย์กับพระแม่อุมา การบูชาพระคณาจารย์กับท้าวฤๅษ การบูชาพระคณาจารย์กับพระลักษมีและพระศรีสวตี เป็นต้น

นอกจากนี้ พระคณาจารย์ยังสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องกับองค์พระคณาจารย์ในสังคมไทยจำนวนมาก เช่น การแกะสลัก จิวเวลรี่ กรอบพระ โดยเฉพาะในกลุ่มของวัตถุมงคล เพราะปัจจุบันมีความนิยมในการนำ พระคณาจารย์มาเป็นเครื่องประดับตกแต่งตามร่างกาย เช่น ล็อกเก็ต เข็มกลัด ก่อให้เกิดธุรกิจจิวเวลรี่พระคณาจารย์ขึ้น โดยเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อ สิริมงคลกับความสวยงามเข้าไว้ด้วยกัน

การดำรงอยู่ของพระคณาในสังคมไทยนั้นจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม โดยเฉพาะกระแสศรัทธาของประชาชน จากคติความเชื่อของฮินดูมาสู่สังคมไทยที่มีพระพุทธศาสนาเป็นแกนหลักทำให้ความเชื่อเรื่องพระคณาในคติของฮินดูถูกดึงมาเป็นเทวดาในศาสนาพุทธได้อย่างกลมกลืน และมีการหล่อหลอมจนกลายเป็นคติความเชื่อใหม่ที่สามารถผสมผสานความเชื่อต่างศาสนาได้อย่างกลมกลืน ทำให้พระคณาที่มีบทบาทต่อผู้คนในสังคมไทยทุกระดับ

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การผสมผสานความเชื่อคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ เกี่ยวกับพระคณา และการดำรงอยู่ในของพระคณาในฐานะเทพเจ้าด้านต่าง ๆ เป็นปัจจัยให้ความเชื่อเรื่องพระคณาซึ่งมีบทบาทในสังคมจนถึงปัจจุบัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พระคณศ : ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย” นี้มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษาและรวบรวมตำนาน พิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับพระคณศในสังคมไทย และวิเคราะห์การดำรงอยู่ของคติความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในสังคมไทย

ผู้วิจัยได้ศึกษาด้านเรื่องพระคณศจากคัมภีร์ปุราณะที่มีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว และตำนานพระคณศจากการรับรู้ของคนในสังคมไทย ในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งรวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศจากเทวสถาน พุทธสถาน เทวาลัยเอกชน ตำหนักร้างทรง และจากบ้านเรือนทั่วไปในช่วง พ.ศ.2548-2550 จากนั้นนำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ ถึงการผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศในคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ตลอดจนการวิเคราะห์การดำรงอยู่ของพระคณศในฐานะเทพเจ้าด้านต่าง ๆ ในสังคมไทย

พระคณศ เป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่งที่ทรงได้รับการเคารพสักการะจากสังคมฮินดูในทุกชนชั้นวรรณะ ผู้เคารพนับถือจะสักการะพระคณศก่อนเทพเจ้าพระองค์อื่น คติการบูชาพระคณศนั้น ได้มีผู้ศึกษาอธิบายไว้ว่า พระคณศเกิดขึ้นพร้อมกับการบูชาเทพเจ้าประจำเผ่าของอารยธรรมดั้งเดิม แล้วต่อมามีการพัฒนา จนกระทั่งกลายมาเป็นเทพเจ้าที่มีรูปลักษณะเป็นเทพเจ้าที่มีเศียรเป็นช้าง ดังเช่นทุกวันนี้

ตำนานเกี่ยวกับพระคณศที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะ มีผลต่อรูปแบบทางประติมากรรมของพระคณศตามแบบอย่างฮินดูโบราณ ในสังคมไทยมีการรับรู้ตำนานพระคณศแบบผสมผสานระหว่างปุราณะดั้งเดิมกับตำนานที่สร้างขึ้นใหม่ ทำให้เกิดการผสมผสานจนกลายมาเป็นตำนานที่มีลักษณะเฉพาะในสังคมไทย กล่าวคือในคัมภีร์ปุราณะต่าง ๆ นั้น จะกล่าวถึงการกำเนิดของพระคณศ โดยอ้างถึงตำนานที่เกี่ยวกับพระคณศเพื่อที่จะอธิบายเหตุแห่งการมีเศียรเป็นช้างของพระคณศ ว่าทรงถือกำเนิดมามีลักษณะร่างกายเป็นมนุษย์แต่เศียรเป็นช้างตั้งแต่เริ่มแรก มีเพียงวราหะปุราณะ พรหมไววะตะปุราณะ และคิวะปุราณะ ที่กล่าวว่า พระคณศมีร่างกายเป็นมนุษย์แต่มีเศียรเป็นช้างในภายหลัง ซึ่งตรงกับการรับรู้ตำนานพระคณศในสังคมไทย ที่มีกล่าวถึงตำนานเกี่ยวกับ

พระคณศว่ามีรูปลักษณะเป็นมนุษย์ต่อมามีเหตุให้เสียดูถูกตัดหายไปแล้วจึงได้นำเอาเศียรข้างมาต่อจนกระทั่งกลายเป็นเทพที่มีรูปร่างดังที่ปรากฏ

การรับรู้ตำนานพระคณศในสังคมไทยโดยมากเป็นการรับรู้แบบผสมผสานตำนานพระคณศที่หลากหลายของฮินดูเข้าไว้ด้วยกัน ตำนานพระคณศในสังคมไทยบางตำนานเป็นการผสมผสานระหว่างตำนานดั้งเดิมกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ดังตำนานที่กล่าวถึงการต่อเศียรพระคณศ ภายหลังจากการที่พระวิษณุกรรมหาเศียรมาต่อให้ แต่เทพเจ้าทั้งหลายไม่สามารถต่อเศียรให้ติดได้ดังเดิม ในที่สุดพระอิศวรจึงต้องไปอาราธนาพระพุทธรเจ้า หรือบางตำนานกล่าวว่าเป็นพระคิริมานนท้อรหันต์ มาเป็นผู้ต่อเศียรให้จึงสำเร็จ ซึ่งตำนานดังกล่าวไม่มีปรากฏในปุราณะที่ว่าด้วยตำนานเกี่ยวกับพระคณศ

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับตำนานพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทย คือ ตำนานที่คนไทยรับรู้มากที่สุดคือตำนานการต่อเศียรของพระคณศ รองลงมาคือตำนานพระคณศเสียดู ทั้งสองตำนานนี้หากเป็นการรับรู้ในกลุ่มของประชาชนทั่วไป มักมีลักษณะปะปนกัน ส่วนตำนานเกี่ยวกับพระคณศจากการเล่าของกลุ่มช่างทรง มักจะเล่าเรื่องกำเนิดพระคณศอย่างชัดเจนไม่ปะปนกัน

ในด้านพิธีกรรม ผู้วิจัยพบว่า พระคณศจะปรากฏอยู่ในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งในพุทธสถาน เทวสถาน เทวาลัยเอกชน บ้านเรือนประชาชนทั่วไป และตำหนักทรง นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการผสมผสานรูปแบบพิธีกรรมให้กลมกลืนกันทั้งพิธีกรรมของคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระคณศที่ยังคงคติฮินดูตามแบบการประกอบพิธีกรรมดั้งเดิมคือพิธีกรรมที่วัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขกสีลม) โดยพิธีกรรมดังกล่าวจะยึดตามหลักการประกอบพิธีกรรมแบบฮินดูตอนใต้หรือทมิฬ ส่วนเทวสถานอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นตามคติฮินดูในสังคมไทยคือ เทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) เทพมณเฑียร (สมาคมฮินดูสมาช) และวัดวิษณุฮินดูธรรมสภา ต่างก็มีการผสมผสานความเชื่อทางคติฮินดู กับพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมเทวภิเษกและพุทธานภิเษกวัดดุมงคลเกี่ยวกับพระคณศ

การประกอบพิธีกรรมภายในพุทธสถานมีการประกอบพิธีกรรมผสมผสานกันทั้งตามอย่างคติฮินดู คือการเชิญพราหมณ์มาทำพิธีเทวภิเษก และนิมนต์พระมาทำพิธีพุทธานภิเษก ส่วนการประกอบพิธีเทวภิเษกในเทวสถาน พราหมณ์จะอาราธนาพระสงฆ์เข้าร่วมประกอบพิธีพุทธานภิเษกด้วยเช่นกัน จากการวิจัยพบว่ารูปเคารพพระคณศปรากฏอยู่ในพุทธสถานหลายแห่ง อีกทั้งวัตถุ

มงคลเกี่ยวกับพระคณาที่สามารพบเห็นได้ทั่วไปในปัจจุบัน โดยมากผู้ริเริ่มสร้างเป็นพระสงฆ์ใน พุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อคติฮินดูกับพุทธศาสนาได้อย่าง ชัดเจน

ในส่วนของเทวาลัยเอกชน ถึงแม้จะสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สักการะต่อพระคณา การ ผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนา และไสยศาสตร์เข้าด้วยกัน ดังตัวอย่างจากเทวาลัยพระพิฆเนศ สีแยกห้วยขวาง เป็นอีกสถานที่หนึ่งซึ่งการประกอบพิธีกรรม เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อ ดั้งเดิม พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ส่วนตำหนักกว้างทรงและบ้านเรือนของประชาชนนั้น จะมี พิธีกรรมที่ผสมผสานกันระหว่างคติความเชื่อฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ในระดับที่มากกว่า เทวาลัยเอกชน

การดำรงอยู่ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณาในสังคมไทย พบว่าในพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นได้ แสดงออกให้เห็นถึงมุมมองที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระคณาที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อ ทางคติฮินดู พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ อันเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้คติความเชื่อนี้ดำรงอยู่ใน สังคมไทย

ในสังคมไทยพระคณาดำรงอยู่ในฐานะเป็นเทพเจ้าด้านต่าง ๆ กล่าวคือ พระคณา นอกเหนือจากการเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการแล้ว พระคณาายังดำรงอยู่ในฐานะเทพเจ้าผู้บำบัด ทุกข์ ผู้อำนวยโชคลาภความร่ำรวย และผู้ป้องกันอุปสรรค ดังจะเห็นได้จากปัจจุบันมีวัดมงคล เกี่ยวกับพระคณาปรากฏอย่างแพร่หลาย วัดมงคลเหล่านี้นับเป็นสิ่งที่สามารถตอบสนอง ความต้องการของคนในสังคมไทยในยุคปัจจุบันที่ต้องการเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาเรื่อง “พระคณา : ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย” ทำให้มองเห็นถึงการ ผสมผสานความเชื่อเรื่องพระคณาที่ปรากฏในสังคมไทย ผ่านตำนานและพิธีกรรมหลากหลาย รูปแบบ คติความเชื่อดังกล่าวถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับความเชื่อทางพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ ทำให้ในปัจจุบันคติความเชื่อเรื่องพระคณาที่มีความหลากหลายมากกว่าในอดีต และการผสมผสาน ความคติเชื่อดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นปัจจัยที่ทำให้พระคณาดำรงอยู่ในสังคมไทยได้ถึงปัจจุบัน

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลจากตำนานตามปุราณะต่าง ๆ ร่วมกับการสัมภาษณ์ แบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานเกี่ยวกับพระคณาในปุราณะต่าง ๆ ว่ามี ความสัมพันธ์กันอย่างไรกับความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณา และส่งผลอย่างไรต่อคนใน สังคมไทยในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ ผลการวิจัยสามารถอภิปรายได้ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

ที่ผ่านมาได้มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพระคณศในแง่มุมต่าง ๆ เช่น จิรัศตา คชาชีวะ (2531) ศึกษาเรื่อง พระพิฆเนศวร์ คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทยที่แต่งขึ้นเป็นลายลักษณ์ โดยไม่ได้ศึกษาด้านานที่มาจากผู้ประกอบพิธีกรรม ประชาชนทั่วไป และช่างทรง

ดังนั้นงานวิจัยฉบับนี้จึงถือได้ว่าเป็นงาน “บุกเบิก” ของการศึกษาด้านานพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทย โดยงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานเกี่ยวกับพระคณศทั้งจากปุราณะที่มีการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ตำนานพระคณศจากวรรณกรรมลายลักษณ์ และจากการสัมภาษณ์ผู้ประกอบพิธีกรรม ประชาชนทั่วไป และช่างทรง ซึ่งสามารถทำให้เห็นมุมมองที่หลากหลายของตำนานพระคณศในสังคมไทยได้เด่นชัดขึ้น

ในส่วนของพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทยได้มีผู้ศึกษาไว้แต่เฉพาะพิธีกรรมที่ปรากฏในเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) พิธีกรรมในราชสำนัก และพิธีกรรมในสถานศึกษาเท่านั้น ซึ่งบางพิธีกรรมไม่ปรากฏการประกอบพิธีกรรมในปัจจุบัน งานวิจัยฉบับนี้มุ่งนำเสนอพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศที่ปรากฏในเทวสถาน พุทธสถาน เทวาลัยเอกชน บ้านเรือนประชาชนทั่วไป และตำหนักช่างทรง นับได้ว่าเป็นงานวิจัยฉบับแรกที่รวบรวมพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในสถานที่ต่าง ๆ มานำเสนอ เพื่อให้เห็นถึงความหลากหลายของพิธีกรรมในยุคปัจจุบัน

หากพิจารณาจากตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศที่ปรากฏในสังคมไทยพบว่า ตำนานพระคณศบางตำนานแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อฮินดูกับพุทธศาสนา และในส่วนของพิธีกรรมก็มีลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อฮินดูกับพุทธศาสนา และไสยศาสตร์เช่นเดียวกัน

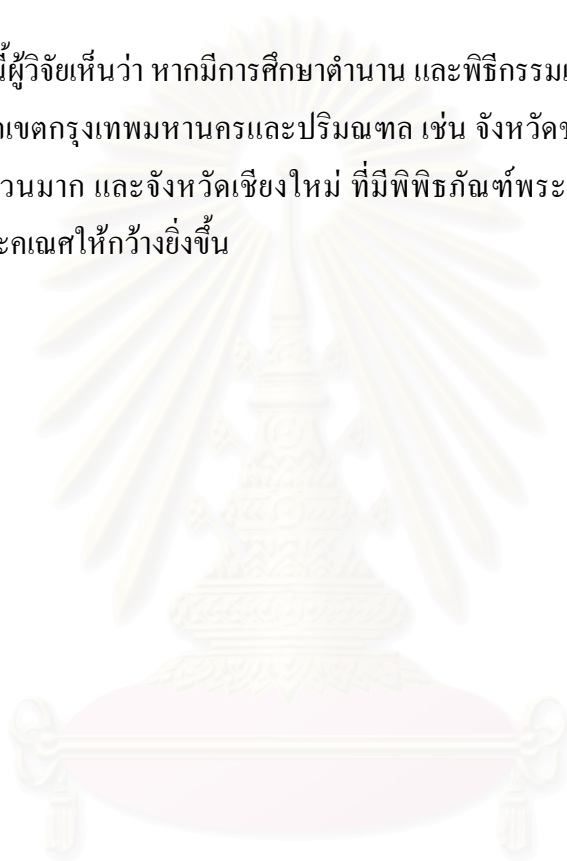
นอกจากนี้ในส่วนการดำรงอยู่ของคติความเชื่อเรื่องพระคณศในสังคมไทยยุคปัจจุบันพบว่า พระคณศถูกปรับเปลี่ยนบทบาทให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น จากแต่เดิมที่มีบทบาทเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค กลายมาเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ เทพเจ้าผู้บันดาลโชคลาภ บทบาทของพระคณศที่ปรากฏหลากหลายในปัจจุบันนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากปัจจัยด้านความเชื่อที่สืบทอดมาจากอดีต และมีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพของสังคมและวัฒนธรรมดังเช่นที่พบในปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่า ทั้งตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในสังคมไทย มีส่วนทำให้พระคณศสามารถดำรงอยู่ในสังคมไทยได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน ทั้งนี้เนื่องจากตำนานและพิธีกรรมดังกล่าว ยังคงได้รับการสืบทอดและผสมผสานกับความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมตลอดเวลา นับเป็นปัจจัยที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระคณศดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบันนี้

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้ศึกษาตำนานพระคณศจากคัมภีร์เทวปกรณ์และตำนานพระคณศจากการรับรู้ของประชาชนทั่วไปและช่างทรง เฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเท่านั้น แต่ในปัจจุบันพบว่าคนไทยส่วนใหญ่ยังนับถือเทพเจ้าในศาสนาฮินดูอีกหลายพระองค์ จึงน่าจะได้มีการศึกษาตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ต่อไป

นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่า หากมีการศึกษาตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคณศในเขตพื้นที่อื่น นอกเหนือจากเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เช่น จังหวัดชลบุรีที่มีการประทับทรงพระคณศกันเป็นจำนวนมาก และจังหวัดเชียงใหม่ ที่มีพิพิธภัณฑ์พระคณศ ก็จะเป็นการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับพระคณศให้กว้างยิ่งขึ้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

กรชนก เจริญเรืองเลิศ. สัมภาษณ์, 27 ตุลาคม 2550.

กฤษณะ อุปปะเดย์. สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2550.

กิตติ วัฒนมหาตม์. **คณศปกรณ**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2549.

โกมินทร์ ทองครบุรี. สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2550.

ขจร นาคะเวทิน. สัมภาษณ์, 19 มกราคม 2550.

คณิศร ดุริยวงศ์สกุล. สัมภาษณ์, 23 ตุลาคม 2550.

จรัสกร โสไกร. สัมภาษณ์, 22 กรกฎาคม 2550.

จิรัสสา กษาชีวะ. **พระพิฆเนศวร : คติความเชื่อและรูปแบบของพระคเณศที่พบในประเทศไทย**.

กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2531.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพมหานคร:

ศิลปาบรรณาคาร, 2516.

ชมพูนุท เศรษฐกัมพู. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2550.

ชาญนพ นามเลิศคนัย. สัมภาษณ์, 9 พฤศจิกายน 2550.

ณัฏกานดา กล่อมพงษ์. สัมภาษณ์, 30 กรกฎาคม 2550.

ดาวเด่น ศิลปานนท์. **พระคเณศเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์

พับลิชชิ่ง, 2545.

ธนาภา กริตตานุกุล. สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2550.

นันทนัช ชาญศิลป์. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2550.

บินเคสวารี ชุกลา. สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2550.

บูรพาพิศ พูลสวัสดิ์. สัมภาษณ์, 30 กรกฎาคม 2550.

เบญจวรรณ โกหลง. สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2550.

ประจักษ์ ประภาพิทยากร. **เทวดานุกรมในวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2529.

ประเสริฐ เหล่าบุญเสงี่ยม. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2550.

ป๊อก เชลชี. **พระศรีคเณศมหาเทพ แห่งความสำเร็จอันยิ่งใหญ่**. กรุงเทพมหานคร: บี พลัสลิชชิ่ง

จำกัด, 2549.

ผาสุข อินทราวุธ. **รูปเคารพในศาสนาฮินดู**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ลิลิตนารายณ์สิบปาง**. กรุงเทพมหานคร:

เจริญศิลป์การพิมพ์, 2514.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **สามัคคีเสวก**. กรุงเทพมหานคร: ชูสิน, 2516.

- มนวิภา ไชยพันธุ์ และกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. **ดวงตราพระคเณศร์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2513.
- มาลัย (นามแฝง). **เทวกำเนิด**. กรุงเทพมหานคร: บวรสารการพิมพ์, 2538.
- วามเทพมณี, พระราชครู. **สัมภาษณ์**, 16 มกราคม 2550.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **सानาสาถล**. กรุงเทพมหานคร: ส. ชรรณภักดี, 2510.
- วิทยาธร สุกุล. **สัมภาษณ์**, 8 ตุลาคม 2550.
- วิมลศิริ ร่วมสุข. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤตยุคพระเวท**. กรุงเทพมหานคร: สหสยามพัฒนาจำกัด, 2522.
- วิสุทธ์ บุญกุล. **วิสุทธ์นิพนธ์**. กรุงเทพมหานคร: ชเนศวรการพิมพ์, 2520.
- ศักดิ์ศรี เข้มแน่นดา. **ภารตนิยาย**. กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง, 2547.
- ศิลปากร, กรม. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2545.
- ศิวบุตร สร้อยจิตร. **สัมภาษณ์**, 30 กันยายน 2550.
- สังจาภิรมย์, พระยา. **เทวกำเนิด**. กรุงเทพมหานคร: มหารัษตะการพิมพ์, 2511.
- เสฐียร โกเศศและนาคะประทีป (นามแฝง): **เทพนิยายสงเคราะห์ ภาค 4**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองธรรม, 2505.
- สุนัน คำดา. **สัมภาษณ์**, 30 กรกฎาคม 2550.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์, 2516.
- เสาวนีย์ บุญจันทร์ศรี. **สัมภาษณ์**, 31 กรกฎาคม 2550.
- อมรพงษ์ หิรัญรัตน์. **สัมภาษณ์**, 20 กันยายน 2550.
- อมรา พงศาพิชญ์. **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.
- อัยฎาจารย์, พระราชครู และคณะ. **ประวัติพระคเณศนบับเทวสถานโบสถ์พราหมณ์**. กรุงเทพมหานคร: อนุสรณ์, 2530.
- อาษา ประสิทธิ์จา. **สัมภาษณ์**, 27 กรกฎาคม 2550.
- ไอยศวเรศ ดิวารี. **สัมภาษณ์**, 12 ตุลาคม 2550.

บรรณานุกรม

- กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย. อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ใน อารยธรรมอินเดีย, หน้า 31-32
พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515.
- กาญจนา นาคพันธ์. โส้ชิงช้า. วารสารเมืองโบราณ 3, 2 (มกราคม-มีนาคม 2520): 113-114.
กิ่งแก้ว อรรถากร. คติชนวิทยา. กรุงเทพมหานคร: อรุณสภา, 2520.
- กิ่งแก้ว อรรถากร. นิทานพื้นเมือง ใน คติชนวิทยา. กรุงเทพมหานคร: อรุณสภา, 2520.
- กิตติ วัฒนมหาตม์. ศรีเทพปรกรณ์. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2548.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. คติชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับคติชน. กรุงเทพมหานคร: สุโขทัยธรรมมาธิราช,
2528.
- แกร์, โจเซม. ศาสนาทั้งหลายนับถืออะไร. แปลโดย ฟีน ดอกบัว. นครปฐม: หมวดวิชา
ปรัชญาและศาสนา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2514.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. เรื่องของลัทธิและนิกาย. กรุงเทพมหานคร: สยามรัฐ, 2531.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ลักษณะไทย. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2525.
- โครงการผลิตสื่อการสอนระดับมัธยมศึกษา. ศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร:
สถาบัน เอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- งามพิศ สัตย์สงวน. หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร:
ธรรมสภา, 2538.
- จักรชัย อภิชาติบุตร. ศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2515.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. ประวัติและคำสวดสรรเสริญเทพเจ้า พระอิศวร พระนารายณ์
พระพิฆเนศวร. กรุงเทพมหานคร. เทวสถานโบสถ์พราหมณ์, 2545.
- จิรัสสา กษาชีวะ. พระพิฆเนศวร์ คติความเชื่อและรูปแบบของพระคเณศที่พบในประเทศไทย.
กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2540.
- ทศพล จังพานิชย์กุล. พระพิฆเนศ เทพเจ้าแห่งความสำเร็จ. กรุงเทพฯ: คอมม่า ดีไซน์ แอนด์พริ้นท์
จำกัด, 2550.
- ทิพย์จักร (นามแฝง). พระพิฆเนศ ฝ่าอุปสรรค สู่อุบัติความสำเร็จ ความร่ำรวย. กรุงเทพมหานคร:
กรีน-ปัญญาญาณ. 2550.
- ชนากิต (นามแฝง).ตำนานเทพเจ้า และอสูร. กรุงเทพมหานคร: พีรามิด. 2546.

- ประมวล ดิคคันสัน. **คติชาวบ้าน: การศึกษาด้านมานุษยวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยาอินเตอร์เนชันแนล, 2521.
- ปราโมทย์ เชาว์ศิลป์. **คู่มือทฤษฎีจิตวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร: สหประชาพานิชย์, 2526.
- ปรีชา นุ่นสุข. **“ร่องรอยชุมชนโบราณของพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช”**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.
- ผาสุข อินทรารุช. **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543.
- พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. **คนกับพระเจ้า**. กรุงเทพฯ: กรุงสมัย, 2523.
- พลุลวง (นามแฝง). **เทวโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2538.
- เพลินพิศ กำราญ. **“พิธีไหว้ครูศิลปการช่าง”**, นิตยสารศิลปากร. 24, 4 กันยายน 2523.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เทพเจ้าและสิ่งที่น่ารู้**. พระนคร: ธรรมบรรณาการ,
2516.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครเรื่องรามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์**.
พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2512.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระเป็นเจ้าของพราหมณ์**. กรุงเทพมหานคร: มทพ.,
2517.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. **“พระคณศ พระขันธกุมาร”**, ศิลปวัฒนธรรม. 4, 3 มกราคม 2526.
- ยศ สันตสมบัติ. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2540.
- วัชร รมยะนันท์. **วิวัฒนาการวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร:
โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, นิภาวรรณ วิรัชนิภาวรรณ. **การเข้าทรงและร่างทรง ความเชื่อ พิธีกรรมและ
บทบาทที่มีต่อสังคม**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2533.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคคดีดำบรรพจนถึง
สมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2539.
- ศักดิ์ศรี เข้มนัดดา. **กัทลีครรภา**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2534.
- ศักดิ์ศรี เข้มนัดดา. **กัลยาณวดี**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2536.
- ศักดิ์ศรี เข้มนัดดา. **วาลมีถิ**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2535.
- ศิราพร ฐิตะฐาน ณ ถलग. **ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น: การศึกษาคติชนในบริบททาง
สังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2539.
- ศิราพร ณ ถलग. **การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไท**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมมาธิราช, 2539.

- เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. **เทวกำเนิด**. กรุงเทพฯ: เศรษฐศิลป์, 2548.
- ส. พลายน้อย (นามแฝง). **พฤษนิยาย**. กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา, 2513.
- ส. พลายน้อย (นามแฝง). **อมนุชนิยาย**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520.
- สมชาย โทมั่น. **เปิดตำนานเครื่องรางของขลังเมืองสยาม**. กรุงเทพฯ: บริษัท บี เค อินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, 2542.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์ จำกัด, 2535.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. **ศิลปะขอม เล่ม 3. พิมพ์ครั้งที่ 2**. กรุงเทพฯ: อรุณสภานพการพิมพ์, 2533.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทิพย์อักษร, 2525.
- องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู. **ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**. พระนคร: กรมศาสนา, 2525.
- อนุমানราชชน, พระยา. **ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพราหมณ์พุทธและจีนในแง่ประวัติศาสตร์**. พระนคร: ศูนย์การพิมพ์, 2511.
- อนุমানราชชน, พระยา. **ลัทธิของเพื่อน**. พระนคร: คลังวิทยา, 2514.
- อนุমানราชชน, พระยา. **แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ**. พระนคร: บรรณาการ, 2515.
- อากาภรณ์ วัลลิโกดม. **“ศาลเจ้า ศาลเทพ ศาลพรหม ในประเพณีความเชื่อของชาวเมือง: กรณีศึกษาเฉพาะบ้านถนนงามวงศ์วาน.”** สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. **“จิตรกรรมเทพผู้พิทักษ์พุทธสถานสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์กับคัมภีร์นารายณ์สิบปาง”** เมืองโบราณ 24, 4 / ตุลาคม-ธันวาคม, 2541.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. **เทวดาพระเวท**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย, มปป.
- อรุณินทร์ วิริยะบูรณะ, พราหมณ์. **ประเพณีไทยฉบับพระมหाराชครู**. พระนคร: ประจักษ์วิทยา, 2512.

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ภาพการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมกับพระคณศบน โต๊ะหมู่บูชา
ณ ศาลพระพิฆเนศร์ ถี่แยกห้วยขวาง

ภาพเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ ที่ใช้ถวายบูชาพระคณศ

ภาพร่างทรงฤๅษีที่เข้าร่วมงานเทศกาลแหกพระคเณศ
ณ ศาลพระพิฆเนศร์ สี่แยกหัวขวาง

ภาพวัตถุมงคลเกี่ยวกับรูปเคารพของพระคเณศ

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นาย ราชันย์ เวียงเพิ่ม เกิดเมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2523 ที่จังหวัดขอนแก่น สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ในปีการศึกษา 2545 และเข้ารับการศึกษต่อในหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2547

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย